

ХЕМУС

Година VIII, кн. 1/1999

Списание за обществен живот и култура

Lyubo-Mir

Роден съм през септември 1930 г. в София. Майка ми беше българка – Люба Петкова, гимназиална учителка, баща ми – Йохан Сабо, унгарски поданик. От 1921 до 1931 е работил в България като строител и фабрикант на мелници. Той е построил 30-40 мелници по това време в България, сред тях и голямата мелница в Бургас. И двамата почиват в Орландовци, София. Първо учих в немско училище, а след това във II мъжка гимназия в София. От 1950 до 1956 следвах архитектура в Будапеща в Техническия университет. От 1957 г. съм политически беглец – най-напред в Белгия, където от 1957–1959 следвах урбанистика в университета в Брюксел.

Занимавам се с архитектура – имам проекти и строежи в Брюксел, Париж, Хамбург, Дуисбург, Танжер (Мароко), Саудитска Арабия, Хонг-Конг, Бангкок. Двайсет години живях в Дюселдорф. От 1971 до 1979 бях осем години в Тайван, където правих строежи и изложби.

Като график, художник и карикатурист съм участвал в 25 изложби и биеналета от Париж до Хонг-Конг. В Будапеща е изложен само един мой калейдоскоп в Палатата на чудесата на ул. „Вац“ №16.

Много е тъжно, но през тези 49 години няха никакви връзки с България. Бях два пъти в София – да видя роднини и гроба на моите родители през 1995 година. Български не съм забравил, но едва имах възможност да го говоря през тези 49 години. С Унгария моята съпруга Магда държи връзка, през последните 2-3 години с преводите си. Тя е унгарка, но аз си оставам някъде **ЦЯЛ** българин – като майка ми Люба от град Свищов на Дунава.

По-лесно е да дойдеш от луната и да обясниш на хората от къде си дошъл – те ще те разберат, по-мъчно е да им разправиш, че идваш от Тракия или от България – никой няма да те разбере, нито съжалява.

Засега стоя в Германия – тука стават нови бъркотии, но все пак е спокойно. Приготвям две книги за архитектура и графика.

Имам четири деца и три поданства – немско, унгарско и национално китайско.

Както четох в кн.3/1998 на Хемус:

„така, преди да се родят, душите
си избират родина”

/Георги Господинов, България! България! (броилка)/

не само родина,
също родители, деца, приятели
и работа, по цялото „земно кълбо”.

Ландау, декември 1998.

Любомир Сабо

Съдържание

Кирил Христов: Химн . . .	3
Милчо Лалков: България – независима „во веки“ . . .	4
„Пещи напло“, 7 октомври 1908 . . .	7
Кирил Христов: Хей, пролет иде! Облаче в пустиня . . .	13
Лятна нощ, Из „Самодивска китка“ . . .	14
Константин Кацаров: Години на възход . . .	15
Адолф Цраус: Новият Балкански полуостров и Турската империя . . .	25
Кирил Христов: Прокоба, * * *, Скитник . . .	32
Сава Сивриев: Кирил Христов или Пейо Яворов . . .	34
Веселина Димитрова: Българинът на границата между XIX и XX век – възнения и любопитство . . .	36
Ася Събева Юричкай: За българските селища в началото на века . . .	37
Елиас Канети: Спасеният език . . .	41
IN MEMORIAM . . .	45

Илюстрации: Любомир Сабо

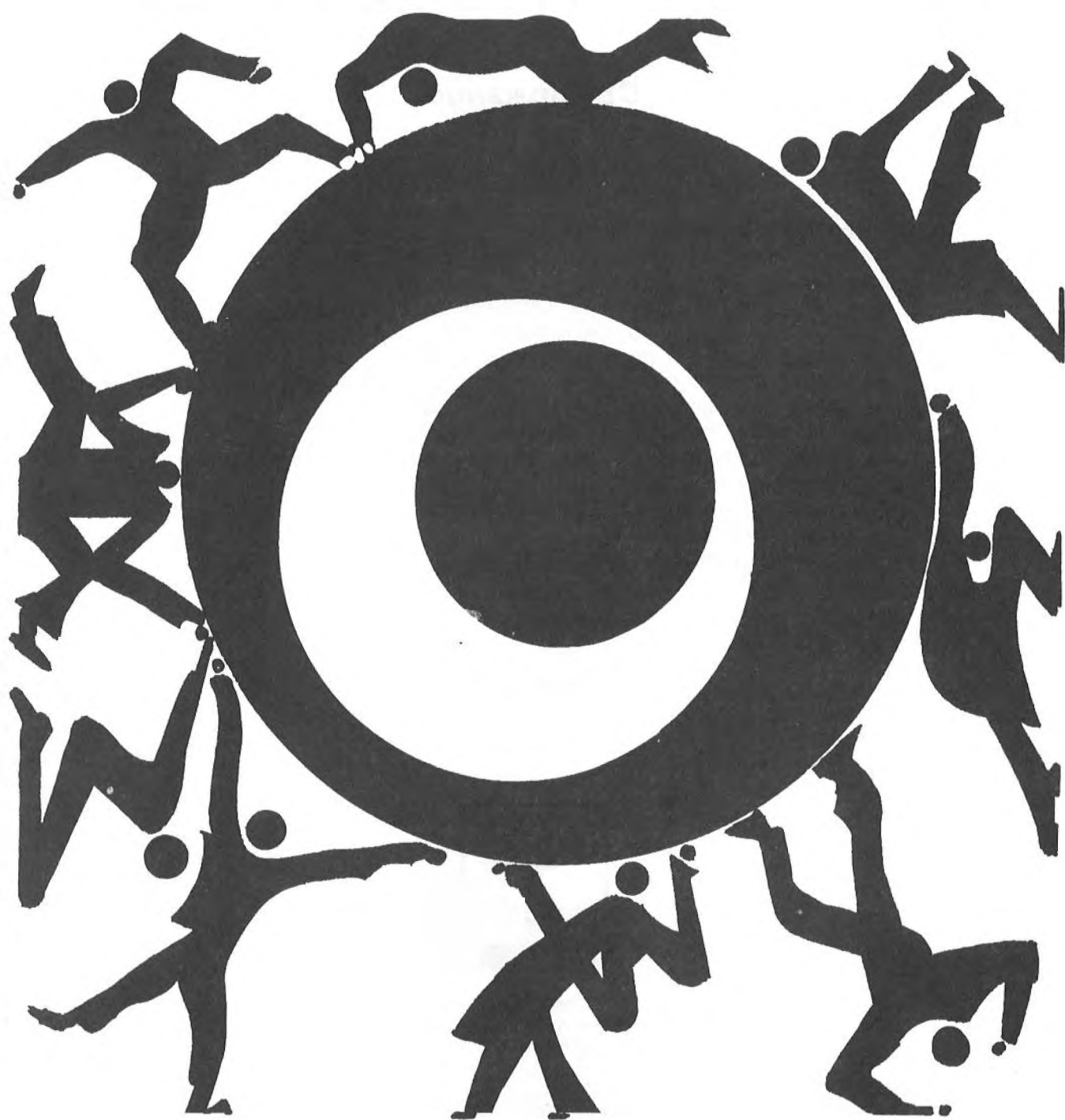
ХЕМУС

Списание за обществен живот и култура
Основано от Дружеството на българите в Унгария през 1991 г.

Издание на Българското републиканско самоуправление
Отговорен издател: Димитър Цуцуманов
Списанието се издава с материалната подкрепа на Фонд „За националните и
етнически малцинства в Унгария“

Председател на редакционната колегия: Тошо Дончев
Редакционна колегия:
Светла Кьосева: отговорен редактор
Адриана Петкова, Ася Събева, Георги Иринков, Дьорд Сонди,
Петър Петров, Райна Симеонова, Сава Сивриев
Секретар на редакцията: Моника Тютюнкова
Оформление: Юдит Калои

Печатница: А&М ВТ
Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. „Лоняи“ №41. Тел.: 216-0197
Цена на броя: 200 форинта. Годишен абонамент: 600 форинта
ISSN 1216-2590

КИРИЛ ХРИСТОВ

Химн

Прости, мъртвило, роден край, прости!
Пред мене нов живот се днес открива,
с нов трепет се сърцето ми опива –
и моят дух неудържим лети
към щастие, към бури и вълнения:
пиян съм аз от своите младини
и от девиза дръз, що нося с мене:
Жени и вино! Вино и жени!

Днес вижда ми се всичко суета,
освен кипящата и буйна младост,
коя прахосваме в минута сладост,
посрещната случайно на света!
Живот разумен, слава, идеали? -
таз стара песен днес ми се не пей:
със нея – струва ми се – днес се хвали
тоз само, който не знае да живей.

О бягайте, идете вие там -
при вашите идеали вий идете...
А мене ме на мира оставете
да поживея, както аз си знам.
Да, във безумства, вихрени наслади
аз ще претваря погребалний звън,
но ще прахосам своите сили млади
във най-разкошен, в дивен райски сън!

И нека отлети живот крилат -
ала със пълна чаша във ръката, -
когато сладостно шуми главата,
когато цял е в рози божий свят!
А после нека се глава отпусне
на страстни топлобрамори гърди -
и нек несвястно шепнат бледи устни:
Ах, тихичко ми пей, не ме буди...

„Ентусиазмът на целия град е неописуем, необуздан. Всички улици и площади са задръстени от тъпни народ, които взаимно се поздравяват с „Честито Царство!“ и викат „Ура“. В 2,30 часа имаше грамадна овация пред двореца. Всички магазини и къщи са окичени със знамена. На площада „Св. Крал“ – грандиозно хоро. Никога столицата не е бивала в такъв възторг“ – телеграфира вторият царски секретар Стефан Чапрашиков от София до Велико Търново, броени часове след като в старопрестолния град е провъзгласена независимостта на България. Денят е 22 септември 1908 г. Ден, в който за втори път след Съединението на провинция Източна Румелия с Княжество България на 6 септември 1885 г. българският народ събира в един устрем своите национални, политически, духовни и стопански тежнения. И сега в новата история на България нацията изживява миг на величава екзалтация, когато е единна и себепожертвувателна, когато чувството за отечествена перспектива е завладяло така силно ума и сърцето на всеки българин.

През академичния хладен поглед фактите изглеждат приблизително така. На 22 септември 1908 г. България скъсва васалните си връзки с Турция, наложени ѝ от подписания през 1878 г. Берлински договор. Чрез този акт окончателно се утвърждава Съединението на Северна и Южна България, извършено през 1885 г. Ликвидирана е турската собственост върху т.нар. Източни железници в територията на Южна България. Макар и срещу парична компенсация се премахват онези статuti, които задължават България да плаща ежегоден данък на Турция и да изплаща част от нейните дългове към Великите сили, подписали Берлинския договор. Всичко това разкрива прогресивната страна на събитието от ранната есен на 1908 г.

В тази пестелива, христоматийно-суха оценка няма и следа от общонационалното въодушевление през онзи паметен за България ден. Липсва и блясъкът на знаменателното историческо събитие. Ала бляскавата история рядко бива правдива. Тя не е учителка, а наставница на живота и на нищо не

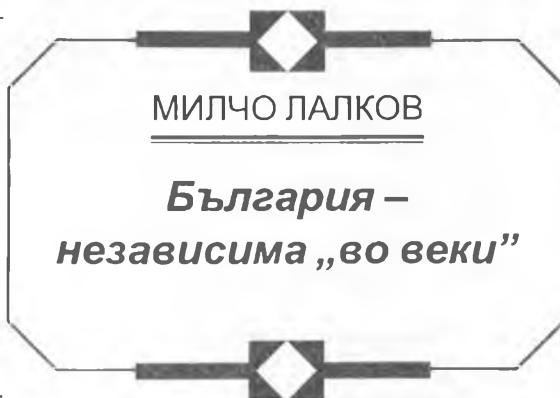
ни учи, а само наказва за незнанието на нейните уроци.

Може би това проникновение в същината на миналото са имали предвид българските държавни мъже, когато в началото на новото столетие замислят дипломатическото начинание за прекъсване на унизителната васал-

на зависимост от султана. Тази зависимост, скрепена с решенията на прословутия Берлински конгрес от лятото на 1878 г., носи още разпокъсване на младата българска държава и нейната нация на пет части. Един несправедлив международен диктат стоварва върху Третата

българска държава тежки политически и исторически багажи. Осакашеното, сгъшено между Дунава и Балкана Княжество остава трибутарна държавица на падишаха. Под сянката на полумесеца продължава да вегетира и част от Южна България, която под измисленото название „Източна Румелия“ носи бремето на политическата и военната зависимост от Цариград. Живи късове от нацията в Македония, Беломорска Тракия, Одринско, Северна Добруджа, Пиротско и Вранско просто са върнати в небитието на робската неволя или предадени на Сърбия и Румъния. Крайните резултати от Руско-турската освободителна война 1877–1878 г., водена най-вече заради българската кауза, всъщност настойчиво поставят въпроса за националното обединение. С доблест и вяра строителите на младата българска държава го превръщат в сърцевината на българската външна политика.

Нещо повече, националното обединение, независимостта на България стават морална повеля и благородна цел за всеки родолюбец – от селския труженик до генерала. Те искат да се избавят от историческия шок, че след първата глътка свобода трябва да съобразяват всяка държавна стъпка на международното поле с волята на Високата порта. И не само българското външнополитическо битие се следи от подозрителното око на Цариград. А не е ли унизително, че българският княз може да стъпи върху трона само след благословията на султана? И че гърдите на всеки съотечественик или чужденец, отличил се със заслуги пред България,

не могат да бъдат декорирани с български ордени и медали, а само с османски почетен знак?

Ала сдобилите се със собствена държава българи вече живеят в историческо време, когато васалната обвивка на българо-турските отношения е само въпрос на политическа конюнктура. Всъщност още при началните копки на държавното съзидание българските водители не мислят верноподанически стриктно да спазват онези постановления на Берлинския договор, които рамкират отношенията на Княжеството със сюзерена. Те събират късметата история от петте столетия на робското държавно небитие, за да ги разтворят в новото време на модерна България. До 1908 г. поредица от политически и дипломатически начинания са извършени без знанието и дори против волята на Високата порта. Нека си припомним българското дело, българското завоевание на съединистката акция от 1885 г., накарала турските управници да преклонят глава след няколко месеца упорство. В един по-широк исторически план именно активът на Съединението е и прецедент за нарушаване на Берлинския договор, и модел за поведение на младата българска дипломация, който ще ѝ позволи чрез търпелива и гъвкава тактика да оползотвори съществуващите противоречия между Великите сили в полза на независимостта.

Нацията има и високо самочувствие, защото в началото на XX в. сътворява „българското чудо“, отбелязано с възторг от много авторитетни чужденци и дори от северноамериканския президент Теодор Рузвелт. България изпреварва по темпове на целокупното си развитие всички свои съседи. В икономическия напредък и политическата сръчност, в просветните достижения и духовната извисеност, във военната мощ и националното сцепление страната вече гордо дири равнение с модерна Европа.

Българското общество изживява своя „звезден миг“ в следосвобожденското развитие, но неговото съзнание се бунтува от сянката на зависимостта, от морално сковавашата прегръдка на васалитета. В началото на XX в. динамиката на международните отношения започва да изпуска сигнали, благоприятни за каузата на независимостта. „Европейският концерт“ на Великите сили, бранещ до този момент ревниво граничните очертания на Европейска Турция, започва да се пропуква. И както логично се случва в дипломатическото поведение на една малка

държава, така и сега България решава да се възползва от новите повеи в международните отношения.

Общество, правителство и монарх започват да действат в една посока с рядко срещано единство за осъществяване на националната кауза. Княз Фердинанд предприема редица сондажи в големите европейски столици. Първоначално му отговарят с неофициални и половинчати обещания за подкрепа. През 1907 г. английската дипломация подема инициативата да разбърка картите на международните интереси в Европейска Турция. Шансът чука на портите на българската история. Столичният вестник „Вечерна поща“ директно провокира турската легация: „България трябва да урегулира своето положение веднъж завинаги. България не може да остане васална во веки“.

Друг лъч на надежда идва от Виена. Австро-унгарският кайзер Франц Йосиф съзира в българската амбиция пролука и за хабсбургските аспирации, насочени към анексирането на окупираните от Дунавската монархия турски провинции Босна и Херцеговина. Срещата между престарелия император и княз Фердинанд ражда идеята за съгласувани действия, които биха довели до по-безконфликтно нарушаване на Берлинския договор. Младотурската революция от лятото на 1908 г. пък убеждава българската общественост и нейните политически първенци, че новите цариградски реформатори само ще затегнат възела на българската зависимост. Сложната обстановка в Османската империя и благоприятното размятане на пластове в международните отношения подсказват на монарха, кабинета и правителството, че шансът не бива да се пропуска.

Така през онзи септемврийски ден на 1908 г. удря историческият час на България. Декорът е знаменателно-исторически: престолнината на Второто българско царство от Средновековието, строената от могъщия цар Иван Асен II църква „Св. Четиридесет мъченици“ в чест на победата над епирския владетел Теодор Комин през 1230 г. и, разбира се, известният надпис на средновековния владетел върху една църковна колона: „Аз, Иван Асен, в Христа Бога верен цар и самодържец на българите...“ Нему, всевишния, дарил го с победата, българският властелин е пожелал „слава во веки“. А и огромното въодушевено мнозинство отвън сякаш иска да види в акта на независимостта хвърления мост между Средновековие и настояще, възобновяване на прекъснатата традиция

българските владетели да носят достолепието на царската титла.

Министър-председателят Александър Малинов, прочел манифеста, обявява България за независима държава. Княз Фердинанд е провъзгласен за „пръв български цар“ – отеква в тържествената тишина под свода на историческата църква. И, както всички присъстващи се надяват, „во веки“.

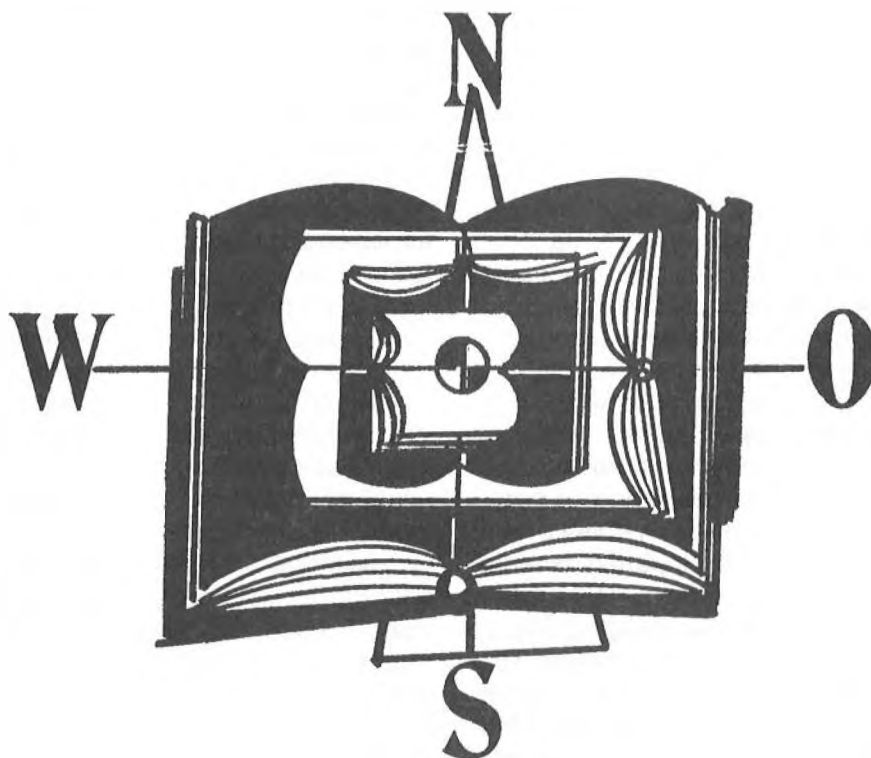
Недоволството на част от Великите сили, заплахите на Цариград с въоръжена агресия и търговска война, митническите затруднения и икономическите санкции – всичко това ювелирно е преодоляно от българската дипломация. В хода на разгарящата се Босненска международна криза, причинена от анексията на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария, архитектите на българската политика доказват, че владеят изкуството на дипломатическото майсторство и държавническата далновидност. Турция капитулира и в началото на април 1909 г. признава българската независимост.

Така на 22 септември 1908 г. нацията прави последна, решаваща стъпка от гравидния вървеж за възстановяването на българската държава. Третото българско царст-

во става изцяло суверенна национална държава. Васалното бремe на Берлинския конгрес потъва в забвението на миналото.

България изправя гордо ръст с юридическото признаване на държавния суверенитет, с политическо и морално равноправие в семейството на модерните европейски държави. И ако приемем сложно приближаващите се до истината категории „исторически прогрес“ и „исторически регрес“, то делото на 22 септември изцяло се вписва в представата за прогресивно историческо движение. Това дело е строено с патриотична непреклонност, с горд национален дух, който отново се възражда по българските земи.

Третата българска държава излиза победителка от сложната дипломатическа игра, от поредната източна криза и със самочувствие отхвърля формалната зависимост от султана, която понижава националното самочувствие и уронва международния престиж на страната. България изпраща в историческата тъма последните отломъци от петвековното турско владичество и придобива измеренията на съвременна държава в цялостната система на международните отношения.

Българското царство

Будапеща, 6 октомври

Фердинанд не е просто цар, а *цар на всички българи*. Някогашният унгарски хусарски офицер има дързостта да присвои тази горда титла, с което недвусмислено показва, че неговата и на страната му цел е не само обявяването на държавната независимост, а обединението – под царската корона и свободата – на всички населени с българи територии, които днес турците владеят, както освободеното вчера българско царство.

Така българската независимост, с неумолима съдбоносна сила пося дървото на раздора, от което рано или късно ще избуи балканска война. Ако сега поради неподготвеността на турската армия, с усилията на великите сили и особено на Англия и Франция, бяха отклонени султанските заплахи за война, тя ще бъде актуална само след няколко години.

Европейският мир и сега виси на косъм – за мирното развитие на Турция и България, както и за нашето спокойствие.

За българските и турските събития получихме следните новини:

Прокламацията

София, 6 октомври

Ето какво се казва в прочетения в Търново царски манифест:

„По волята на незабвения цар-освободител, великият братски руски народ, подпомогнат от добрите ни съседи поданиците на Негово величество румънският крал и от юначните българи на 19 февруари 1878 г. се сломиха робските вериги, що през векове оковаха България, някогаж тъй велика и тъй славна. Оттогава и до днес, цели тридесет години българският народ, непоколебимо верен към паметта на народните дейци за своята свобода и въодушевяван от техните завети, неуморно работи за уреждането на хубавата ни земя. Винаги миролюбив, Моят народ днес копнее за свой културен и икономически напредък; в това направление нищо не бива да спъва България. Фактически независима, държавата се спъва в своя норма-

лен и спокоен развой от едни узи, с формалното разкъсване на които ще се отстрани и настаналото охлаждане между България и Турция. Аз и народът Ми искрено се радваме на политическото възраждане на Турция; тя и България, свободни и независими напълно една от друга, ще имат всички условия да

създадат и уякчат приятелските си връзки и да се предадат на мирно вътрешно развитие.

Въодушевен от това свято дело и за да отговоря на държавните нужди и народното желание с благословението на Всевишния прогласявам съединената на 6 септември

1885 година България за Независимо Българско царство и заедно с народа Си дълбоко вярваме, че този Ни акт ще намери одобрението на Великите сили и съчувствието на целия просветен свят.

Да живее свободна и независима България!

Да живее българският народ!”

Председателят на Народното събрание и председателят на министерския съвет предложиха на княза от името на народните представители и на правителството титлата *пръв български цар*, която той прие достойно и с израз на благодарност.

София, 6 октомври

Министърът на вътрешните работи се обърна към префектите с окръжно, в което съобщава, че случилите се напоследък събития в България и в чужбина, като инцидента Гешев и окупирането на източната железница, наложиха в интерес на държавата провъзгласяването на независимостта на България, която фактически съществуваше и досега. Отговаряйки на тази национална потребност в столицата на някогашните български царе негово величество цар Фердинанд I обяви Северна и Южна България за свободно и независимо царство.

София, 6 октомври .

Многохилядна тълпа, начело с военен оркестър, манифестира пред дипломатическите представителства на великите сили.

По повод обявяването на България за независимо царство пред царския дворец се състоя многолюдна въодушевена демонстрация. Престолонаследникът се появи на прозореца и изрази благодарността си със следните думи:

– Баща ми осъществи великото си дело с помощта на българския народ. Да живее българското царство!

Манифестацията продължи пред паметника на Цар Освободител, където прозвучаха лозунги в подкрепа на армията.

София, 6 октомври

Българското правителство изпрати следната телеграма на представителите на страната в чужбина:

„Днес, в Търново, в старата столицата на българските царе, с манифест към българския народ, България бе обявена за независимо царство. Министерският съвет ви упълномощава да връчите тази прокламация на правителството, при което сте акредитирани. Днешният акт е предизвикан от недвусмисленото желание на българския народ, за да бъдат отстранени пречките, които спъват развитието ни и довеждат до непрекъснати търкания със съседните сили. България ще направи по достойнство всичко, за да предотврати заплахата за мира на Балканския полуостров, ала ако събитията ѝ наложат, целият народ като един човек ще се вдигне, за да защити най-святите си интереси. Паприков, външен министър.“

Константинопол, 6 октомври

Тукашните вестници публикуват най-различни версии на телеграмата, изпратена от Търново до султана от княз Фердинанд. В едната от версиите се казва следното:

Тъй като населението на България еднородно настояваше България да се объяви за царство, бях принуден да задоволя това искане, ала ви уверявам, че и занапред ще поддържам добри отношения с отоманското правителство и се надявам, че ще подкрепите прокламирането на царството.

Според една друга версия телеграмата звучи по следния начин:

Когато княз Фердинанд и българският народ провъзгласиха царството, те бяха водени от принципа на откровението.

Според Икдам, в отговора си до княз Фердинанд Портата остро протестира срещу акта и заявява, че ще свика конференция на заинтересованите сили, подписали Берлинския договор, за да даде израз на стано-

вището си. Според вестниците протестната нота веднага е била изпратена на кабинета.

Лондон, 6 октомври

(От нашия кореспондент) Дейли телеграф съобщава от София, че цялата страна е обзета от радостно опиянение. В градовете и най-отдалечените села, народът въодушевено празнува, славейки новопровъзгласения български цар. Няма партийни различия. Населението вярва, че войната може да се избегне, ала дори и ужаса от военни действия не е в състояние да вгорчи народната радост. В осведомените кръгове се говори, че българският народ щял да изгони княз Фердинанд, ако се поколебаел да провъзгласи независимостта и да се объяви за цар.

Първият ден на цар Фердинанд

София, 6 октомври

(Бълг. телегр. агенция) В единадесет часа сутринта царят и министрите отпътуваха от Търново през Габрово за Шипка, където ще прекарат нощта. Утре пристигат в Пловдив. Според съобщенията от страната, населението навсякъде приема с голямо въодушевление вестта за прокламацията и поздравява с овации властите и армията.

София, 6 октомври

(Бълг. телегр. агенция) Днес предиобед на полигона край града се състоя тържествена литургия, след което военачалникът прочете пред частите манифеста. Последва тържествен парад на частите. При връщането си в града войниците минаха през двора на царския дворец и въодушевено приветстваха царицата и принцовете, излезли на балкона. Населението радостно посрещна войниците.

Ще има ли война?

Константинопол, 6 октомври

След заседанието на министерския съвет миналата нощ, в правителствените кръгове се говори, че Портата е предприела ограничена мобилизация. Извънредното заседание е продължило до полунощ. Членовете на младотурския комитет, които са се намирали в една съседна стая, на няколко пъти са взели участие в съвещанието. Според изявленията, направени на вестниците след съвещанието на министерския съвет, княз Фердинанд се е обърнал с телеграма към султана, в която заявява, че той винаги е бил верен на султана, ала народното движение е взело такива размери в България, че е

бил принуден да я провъзгласи за царство. Князът изразявал искреното си съжаление във връзка с това. Министерският съвет решил да изпрати телеграма на българския княз Фердинанд, в която да обърне вниманието, че този акт е нарушение на Берлинския договор и Портата ще протестира пред великите сили и в смисъла на тяхното решение ще предприеме много строги действия. Министерският съвет препоръча на вестниците да запазят спокоен тон, за да не алармират населението.

Константинопол, 6 октомври

Руският, английският, френският и германският посланик препоръчаха на великия везир, да вземе незабавно решение. Великият везир вярва на великите сили и не вижда причина за война в прокламирането на независимостта на България, ако България не се намесва в Македония с враждебни намерения. От друга страна обаче е възможна митническа война с България и бойкот на унгарски и австрийски стоки.

Константинопол, 6 октомври

Прокламирането на независимостта на България, което вестниците съобщиха в извънредни издания, предизвика големи вълнения тук. Гневът на народа е насочен преди всичко срещу кабинета, чиято оставка е вероятна, освен ако не се реши на война. Тъй като при стария ред последователно поддържаха фикцията за *източнорумелийски вилает*, сега прокламирането на независимостта се представя като анексия на една турска провинция от България. Авторитетните кръгове искат да запазят мира и казват, че царската титла на Фердинанд и независимостта на България все още не са повод за война, тъй като става въпрос за отдавна изгубени територии, ала ако титлата „цар на всички българи“ означава, че Фердинанд мечтае и за българското население в Македония, тогава войната е неизбежна. Реакцията сигурно ще използва случая, за да укрепят позициите си и ще изтъква, че преди, колкото и да е била лоша администрацията, все пак такова външно поражение е било невъзможно. Познавачи на народа считат, че срещу реформаторската партия ще избухнат кървави безредици, ако тя не обяви война. Вярват, че правителството още тази нощ ще издаде указ за мобилизация. Още миналата нощ към границата са придвижени значителни военни части, така че през последните три дни общо осемдесет хиляди турски вой-

ници са изпратени в посока към България. Според новините, на границата още вчера по обед е имало малък военен инцидент.

София, 6 октомври

(Българска телеграфна агенция) Съобщенията за мобилизация на българската армия са напълно неоснователни. До този момент няма никакво разпореждане в това отношение. Градът е осветен. Улиците са оживени.

Париж, 6 октомври

(От нашия кореспондент) Турският посланик каза следното на журналиста на турски вестник, излизащ на френски език тук:

– Непокколебимо вярвам, че опасността от война може да бъде избягната. Турция не иска война и ако все пак посегне към оръжието, това означава, че ходът на събитията я е тласнал към това. Желателно е великите сили да направят всичко, което зависи от тях, за да се избегне конфликта и да бъдат защитени осигурените с Берлинския договор права на Турция.

Кьолн, 6 октомври

(От нашия кореспондент) Кореспондентът на „Кьолнише цайтунг“ в Солун попитал командира на 8-ма армия, вярно ли е, че е получил от военния министър заповед за мобилизация, на което генералът на солунската армия отговорил, че дори и запасните войници ще бъдат готови в срок от три дни да тръгнат. Бившият български дипломатически агент Начевич пристигна тук и по желание на Портата продължи пътя си към Константинопол.

Турция не мобилизира

Константинопол, 6 октомври

(От нашия кореспондент) Най-сериозна опасност за войната в Турция са сегашният кабинет и особено великият везир Киамил паша. Колкото по-скоро си подаде оставката, толкова по-бързо ще се възстанови реда. Тукашният кореспондент на „Восише цайтунг“ е получил от сигурен източник сведението, че Портата до този момент не е разпоредила никаква мобилизация, ала е готова да я започне веднага, щом софийското правителство даде и най-малък знак за мобилизация.

На българската граница

Константинопол, 6 октомври

(От нашия кореспондент) Един от сътрудниците на френския вестник „Тюрки“, днес е

говорил с външния министър Тефик паша и му е задал въпроса, вярно ли е, че австро-унгарският посланик днес не е дошъл на конференцията на посланиците и може ли от това да се направи извода, че Австо-Унгария демонстрира враждебно отношение към Турция. Външният министър отговорил, че австро-унгарският посланик е обяснил отсъствието си от конференцията с това, че е трябвало да изпрати един документ, ала е обещал, че утре ще присъства на съвещанието на посланиците. При тези обстоятелства на отсъствието на посланика не бива да се дават такива обяснения, както това е санало. На въпроса на журналиста дали българите наистина са преминали границата, Тефик паша отговорил:

– Тези слухове стигнаха и до Портата, ала нямаме за тях нито потвърждение, нито опровержение. Според мен, те не отговарят на истината. Ние не сме направили нищо извънредно и не сме концентрирали войски по границата.

– Застрашен ли е мирът? – попитал тогава журналистът, на което Тефик паша отговорил:

– Ние искаме мир, за да можем да развием и по-нататък либералните институции, с които се дарихме. Ще изчакаме отговора на българското правителство на нотата на великите сили и дотогава ще се въздържаеме строго от каквато и да било стъпка. Ала принудят ли ни, тогава...

Външният министър не завършил изречението си, но направил движение, което издало мислите му.

Австрийски военен заем

София, 6 октомври

(От нашия кореспондент) Хората се готвят усилено за тържественото посрещане на княза. Днес преди обед тукашните дипломатически представители посетиха заедно външното министерство. На въпроса на един от журналистите как е било възможна такава неочаквана и изненадваща прокламация, един от дипломатите, повдигайки рамене, отговори:

– Ние сме пред свършен факт, князът е вече цар.

Добре осведомени кръгове говорят, че князът вече си е осигурил значителен заем от Австрия в случай на война.

Великите сили

Петербург, 6 октомври

Руското правителство не е изненадано от

събитията и единственото му желание е в Петербург да се свика конгрес и Русия да получи компенсация. Засега полагат усилия да се избегне турско-българската война, ала се страхуват, че няма да успеят. Английският посланик вчера дълго преговаря с Цариков.

Париж, 6 октомври

На дипломатическите преговори между Изволски и английския посланик надделява идеята за конгрес. Трите велики сили ще предложат на останалите държави, европейските сили да обсъдят на конгрес промените, които евентуално ще се наложат в Берлинския договор. Англия настоява Европа да определи промените в европейския държавен договор и на конгреса да се даде възможност на Турция да запознае останалите със становището си. Англия няма да признае Българското царство, както и Фердинанд и в съответствие с това, няма да изпрати свой дипломатически представител в България, докато въпросът за независимостта не получи формално разрешение. Тук считат, че Германия също ще подкрепи идеята за конгрес.

Букурещ, 6 октомври

Сутрешните вестници, коментирайки новините от България, констатирали огромната важност на събитията, които макар че би могло да се предвидят, учудиха целия свят. Опровергават се заплашителните известия за мобилизация. Днес завършват маневрите на 13-та армия с парад на обединените части с участието на близо 26000 души.

Лондон, 6 октомври

Българският дипломатически агент днес предиобед официално съобщи в министерството на външните работи прокламирането на независимостта на България и добави, че правителството му не желае война и намеренията му са миролюбиви.

Париж, 6 октомври

Агенция Хаваш съобщава: външният министър Пишон днес преди обед е говорил с българския дипломатически агент Станчов, след като официално е обявил провъзгласяването на българската независимост. Едновременно с това е направил изявление, че България няма никакви войнолюбиви намерения. Решени са да запазят независимостта си, ала имат големи надежди, че признаването ѝ ще стане без да се заплашва мира.

Лондон, 6 октомври

По сведения на „Дейли кроникъл“ от Вашингтон правителството на Съединените щати ще признае независимостта на България, щом положението се изясни.

Рим, 6 октомври

(От нашия кореспондент) Според съобщенията, в пълно съгласие с Франция, руската империя и Англия, Италия ще посъветва Турция да не обявява война на България, въпреки нарушението на договора. Посланиците на споменатите държави надълго се съвещаваха с външния министър Пишон. Посещението на Изволски в Париж също допринася за мирното решение и затова значението му е голямо.

София, 6 октомври

(Българска телеграфна агенция) Българското правителство с официална нота информира външните си представители, за провъзгласяването на България за царство.

Българският цар и Европа

Париж, 6 октомври

(От нашия кореспондент) В общата оценка на ситуацията настъпи съществен поврат. Опасността от война изглежда вече е на заден план, откак идеята за международен конгрес надделя и българският посланик Станчов информира външния министър Пишон за намеренията на България. Днес външният министър Пишон, освен със Станчов, се среща с Изволски и се съвещава с английския и с испанския посланик относно плановете за конгрес. Русия, както изглежда, се е споразумяла със западните държави, силите подписали Берлинския договор да бъдат свикани на една нова конференция, на която да се формулират промените, необходими да се извършат в Берлинския договор. Вчера и Италия се присъедини към идеята за конференция, а Турция я приветства с две ръце като подходяща да спаси държавния авторитет на турската империя пред великите сили. Все още липсва съгласието на Германия и Австро-Унгария. В берлинския и виенския кабинет сега подготвят стъпки в отговор на френско-руското предложение.

Българският дипломатически агент Станчов беше един час при външния министър Пишон, който със задоволство прие позицията на България, тъй като Станчов го увери, че България не желае да заплашва мира на Балканите и дори би желала да съдейства за неговото запазване. Според Станчов ауди-

енцията преминала по следния начин: Той заявил, че България се надява и твърдо вярва, че френското правителство оценява българодния и патриотичен стремеж, който подтиква българския народ да извоюва свободата си. Пишон отговорил, че с тази си стъпка България е потъпкала Берлинския договор и има опасност, князът да попречи на конституционното движение в Турция, последица от което ще бъде съживяването на реакцията. В отговор на това Станчов разяснил стремленията на българския народ, които са насочени към свободата и конституционността. Българският народ цени конституцията повече от всичко и желае да живее в добри отношения с Турция. На аудиенцията не бил поставен въпросът за източната железница. След това Станчов обяснил на Пишон, защо княз Фердинанд не е приел титлата крал. За българския народ *царската титла* е олицетворение на владетеля. Вчера в търновската катедрала, където някога са коронясвали българските царе, председателят на Народното събрание помоли княза от името на народа да приеме титлата цар. От днес Фердинанд е бог и по народна милост цар на българите.

Фердинанд е цар!

Берлин, 6 октомври

(От нашия кореспондент) Германското имперско правителство днес ще бъде уведомено официално от кабинета на Малинов за провъзгласяването на независимостта на България и приемането на царската титла. Българският агент Никифоров днес ще посети външното министерство, за да нотифицира независимостта на страната си. Още не се знае как ще бъде уведомен кайзер Вилхелм за промяната. Вероятно генерал Никифоров ще поиска да бъде приет, за да връчи писмото на българския цар. Говори се, че тукашното дипломатическо представителство ще бъде издигнато в ранг на посолство в най-скоро време. Осведомените кръгове смятат, че макар и след продължителни преговори, силите ще признаят царската титла на княз Фердинанд.

Българските партии

София, 6 октомври

(От нашия кореспондент) Мненията на политическите партии са твърде разнообразни. Цанковистите считат, че великите сили няма да признаят независимостта на България, а Тодоров, бивш финансов министър, равнодушно казва: „Успее ли, тогава

Фердинанд е гений, провали ли се, ще му се надсмеят." Стамболовистката партия, начело с Генадиев, не счита, че ще има сериозни усложнения, ала ако все пак се появят конфликти, България е подготвена, във всеки случай много повече отколкото през 1885 г. Партията на Радославов счита, че България е в опасно положение, защото е дипломатически изолирана и в крайна сметка новата либерална фракция се надява, че върху поведението на Турция решително ще повлияят съветите на великите сили, които ще наведат Турция към умереност и въздържаност.

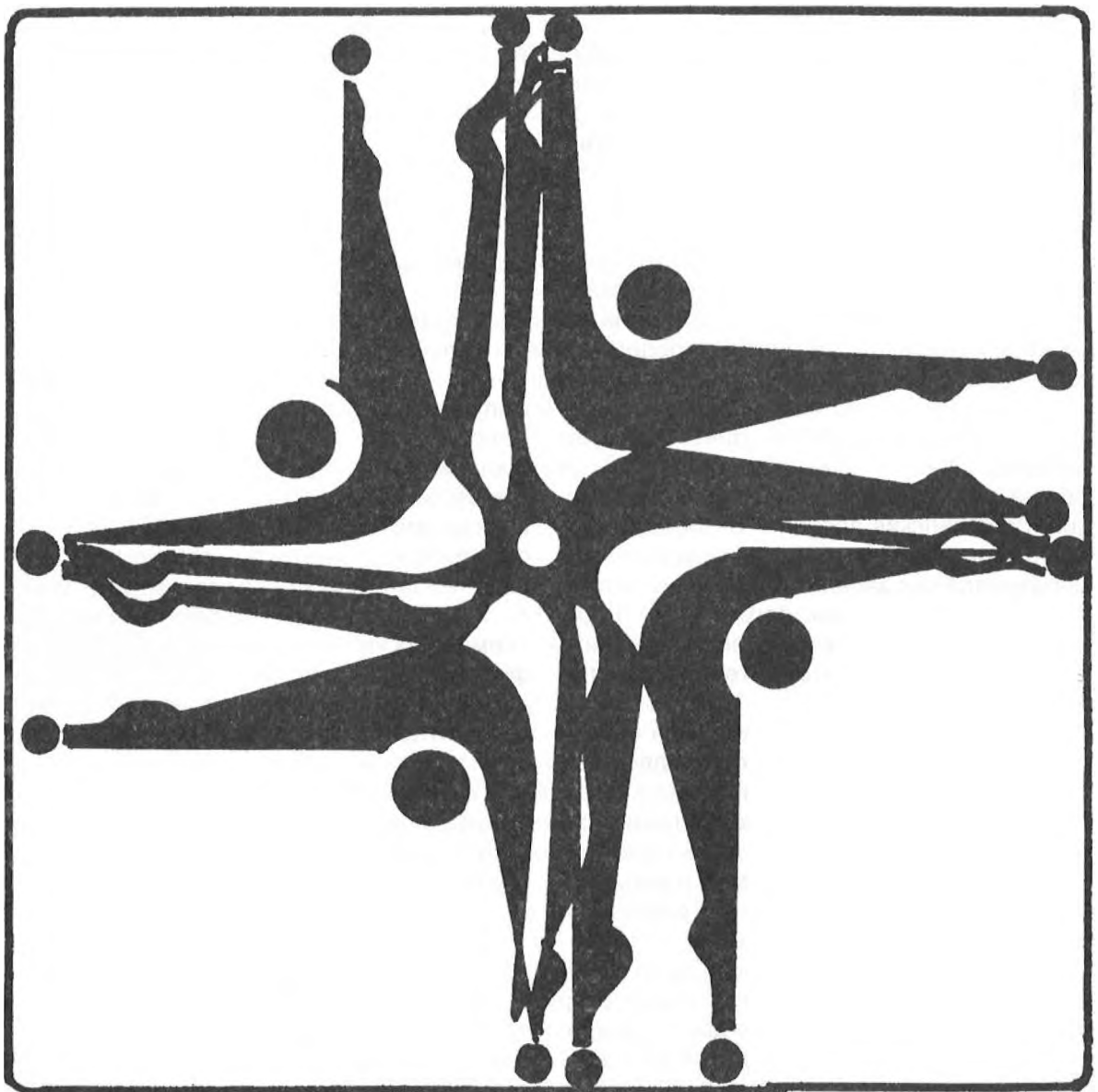
Австрийските славяни за българите

Любляна, 6 октомври

(От нашия кореспондент) От името на Словенския клуб председателят изпрати следната поздравителна телеграма на министър-председателя Малинов в София:

Славянският народ с въодушевление поздравява историческото дело на героичния си български събрат. Да живее свободна България, да живее българският цар!

Превод: Светла Кьосева

КИРИЛ ХРИСТОВ

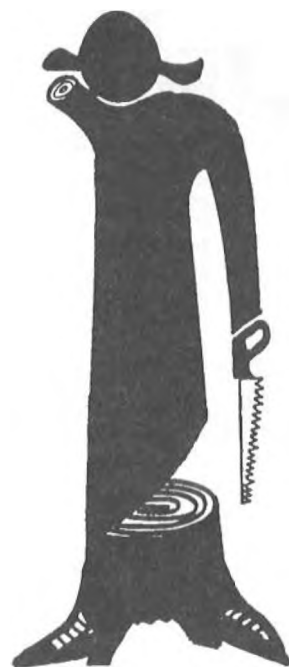
Хей, пролет иде!

Хей, пролет иде! Дигат се мъглите.
Къде ги вихри влачат, дявол знай.
Дерат се ризите на планините –
хей, пролет иде в нашия роден край!

Кокичето отдавна се подаде:
предвестникът на пролетта не трай
за нея друго цвете да обади.
Хей, пролет иде в нашия роден край!

Хей, пролет иде! Сепна се хъшлака
и викна сетен път: „Кръчмарю, дай!
Налей, обеснико, дружина чака!...”
Хей, пролет иде в нашия роден край!

И плъпнат харамии... А гората
чернее още; ала кой ти хай!
напред, предвестници на свободата –
хей, пролет иде в нашия роден край!

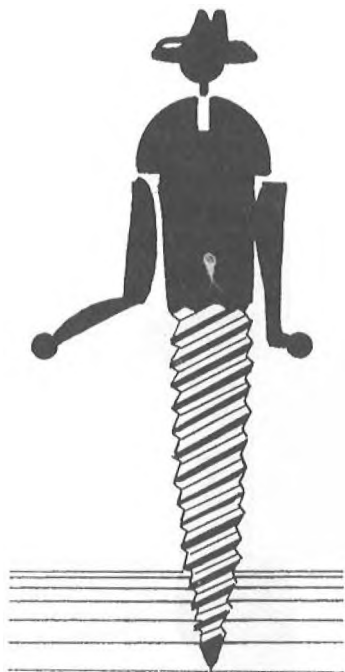
Облаче в пустиня

Остави облаче приоблачен балкан
и се изгуби, скри се в небесата.
То ря се дълго там. А в късна нощ на стан
припадна, дето свари в тъмнината.

И стихна в кротък сън. Но щом го озари
на утро първата усмивка бледна,
безбройни бисерни очици то откри
и сепнато наоколо погледна.

То гледа: стелят се безкрайни равнини,
околовръст пустиня го обгръща.
То гледа – и в тъга за родни планини
на бисер-сълзи цяло се превръща.

Лятна нощ

Мякват се в утринна дрямка унесени
сини далечни гори,
ясни лазури, върху им надвесени,
пурпурен блясък покри.

Чезнат в небето звездици изгубени,
чезнат по шеметен път –
сякаш прощават се погледи влюбени,
сякаш сълзици горят.

Из „Самодивска китка”

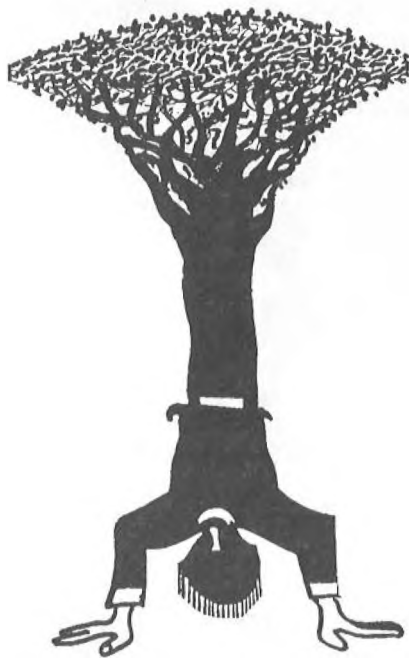
XVI

Канят ме, мамо, на тежка сватба –
под було, майко, либе да вида;
още ме канят коня да вода
на първо либе млад кум да бида.

Я научи ме, стара-ле майко,
на първо либе как да кумувам:
сос кои очи да го погледна
сос кои уста да му продумам?

XXXIX

Ке те молам, птичко ранобудна
немой пея ранина зарана:
снощи ми се върна първо либе
снощи ми е слезло от балкана:
морно от път, са нощ от милувки –
трети петли тиок сон го фана...
Ке те молам, тичко ранобудна,
немой пея ранина зарана.

Много наскоро и самите събития дадоха решителен тласък на въпроса за българската независимост.

В Турция бе извършен младотурският преврат и хитрият султан Абдул Хамид, за да канализира и отбие от себе си накупялото недоволство, обяви на 1 юли 1908 година влизането в сила на конституция. Тази конституция обаче не бе друга, освен изработената още в 1876 г., в навечерието на Руско-турската война. Въпреки топовните салюти, с които влизането в сила на конституцията бе прогласено, и този

път, както и в 1876 г., Европа, а и заинтересуваните балкански правителства, не можеха да не съзрат, че в същност „новата“ конституция е вече съвсем несъвместима с промените се след 1877-1878 г. условия на Балканския полуостров. Но населението на Турция, в особеност военните от младотурския съюз, взеха този акт на Абдул Хамид за чиста монета. Покрай равенството между всички „отомани“, което конституцията прогласяваше, тя съдържаеше още редица красиви формулировки за демокрация, верски и политически свободи и пр. — неща, които накараха даже самите младотурци да повярват, че Турция се е заздравила вече и вътрешно. И те започнаха да губят мярка в екзалтацията си.

От Цариград започнаха да излизат громки фрази и изявления за възстановяване правата на Турция в Европа, в Босна и Херцеговина, в България и пр. Тази младо-турска невъздържаност бе получила израз и официално в един меморандум, отправен до европейските държави. Що се отнася до България, която поддържаше упорито аспирациите си за Македония, от младотурска страна й се заявяваше, че „Македония може да е Елзас за България, но цяла България е Елзас за Турция“. Този меморандум, както и многоглаголюването на младотурците около него, накараха Англия да се замисли за стабилизиране на статута на Египет; Австрия — за уреждане положението на останалите в 1878 г. под неин протекторат области Босна и Херцеговина;... и България — за самата себе си, за зависимостта си от Турция.

Това бе международното положение през месец юли 1908 година.

Що се отнася до България, събитията протичат до 22 септември като зареден механизъм.

В началото на август, под тягостното впечатление на младотурските дързости, Малинов

пише на княза, който е в Унгария, писмо, в което повдига въпроса, дали не е време да се обяви независимостта. Вместо отговор князът повиква Малинов при себе си в Пусто-поле, Унгария.

На 23 август Малинов напуска София на път за Пусто-поле. Тук той най-настойчиво пле-

дира пред княза да се предприеме акта. В заключение, според думите на самия Малинов, князът, който е убеден, но предчувства международни усложнения, отсича: „Най-после, който не рискува, не печели“.

На 26 август Малинов телеграфира от Плес на външния си министър генерал Паприков, че е добил съгласието на княза и нарежда да се турне в ход подготовката на акта.

На 30 август става един инцидент с българския дипломатически агент в Цариград — Иван Стефанов Гешов. На една дипломатическа вечеря, уредена от външния министър Тефик Паша, нашият дипломатически агент Гешов не е поканен. При своевременно осведомяване за причините, на Гешов се даже казва, че не се касае за опущение, а че съзнателно поканата не му е изпратена, защото младотурското правителство въобще не го счита за член на дипломатическото тяло и че той „ще бъде поканен, когато бъдат поканени турските „валии“, т. е. окръжните управители. Още 1-2 дни преди 30 август Гешов докладва на Паприков за случая. За Паприков, който има вече в папката си телеграмата на Малинов от Плес от 26 август, съдържаща нареждането да тури в ход подготовката за обявяване независимостта, случаят е добре дошъл. Паприков шумно драматизира случката, като отзовава Гешова. Едва сега Тефик паша долавя, че България крои нещо. Той предполага даже и какво тя крои. Сега вече той иска да умаловажи непоканването на Гешова като „опущение“. Запитан от журналисти по повод отзоваването на Гешов, той заявява, че България търсила от дребния

инцидент да създаде трагичен случай за други нужди.

Но ето че случаят подпомага още веднаж българските намерения.

На 5 септември избухва стачка на персонала на „източните железници“. Това е линията Сарамбей-Любимец, тогавашната турско-българска граница. Тази железопътна линия от около 300 километра принадлежеше все още на частна компания със седалище във Виена, получила концесията още в 1872 година от султана. Поради зависимостта от Турция положение, в което бе останала съответната територия – отначало турска провинция Източна Румелия, а после част от зависимостта от султана княжество – компанията продължаваше да държи управлението на линията в Цариград и да се счита обвързана само с турското правителство, от което и единствено черпеше инструкциите си. Стачката обаче бе спряла движението и смущаваше живота на българска територия – в самото княжество България. При това компанията има още несъобразителността, макар че движението бе спряно, да пусне един влак, натоварен с нейни железничари и турски офицери, които трябваше да завземат административните помещения на компанията в България – значи, на българска територия.

И това беше една младотурска безтактичност, която обаче Паприков посрещна също тъй не намусен, а усмихнат. Влакът, воден от турски офицери, е спрял на границата, а министърът на железниците мобилизира персонал от други линии и завзема и поставя в движение компанската линия с български железничари. Съзирайки вече опасността, която очевидно я грози, компанията прави всичко за потушаване на инцидента. На 9 септември представителят на компанията в София иска настойчиво да бъде приет спешно от министъра на обществените сгради, пътищата и съобщенията. Когато се явява пред министъра, той му заявява, че стачката е прекратена и настоява да бъдат оттеглени българските железничари по линията, за да бъдат заместени от компански персонал.

Намеренията на българското правителство обаче съвсем не са такива. Министърът съобщава на представителя на компанията, че службата по линията на българска територия не може вече да се предаде на един персонал, който от Цариград обявява и прек-

ратява стачки, а през време на самата стачка превозва турски военни влакове. Вследствие на това правителството трябва да уреди с компанията редица въпроси, които се налагат от държавните интереси и народната отбрана, но добавя, че имуществените права на предприятието ще бъдат запазени.

Под напора на тези инциденти и създадената от тях благоприятна за намеренията на българското правителство обстановка, Малинов иска вече да ускори хода на нещата. Той настоява князът да определи предстоящите ходове. Князът обаче се бави в чужбина и Малинов губи търпение. Той телеграфира на княза, но отговор не получава. Телеграфира втори и трети път в Унгария, като моли да се определи дата за провъзгласяването на независимостта.

Князът обаче било изобщо не отговаря, било не отговаря на поставените въпроси, докато най-после отговаря, че ще посочи датата за акта допълнително телеграфически.

В това време действието се бе пренесло в чужбина и то във висшите сфери.

Когато князът и Малинов разговаряха в Пусто-поле по замислената акция и решаваха нейното провеждане, въпросът за международното значение и ефекта на този акт не е бил освен много бегло засегнат. А този въпрос беше извънредно важен. Отхвърлянето на установената от Берлинския договор зависимост на българското княжество от султана, естествено, щеше да представлява на международната арена нарушение на Берлинския договор. Този договор носеше подписите на Русия, Австрия, Германия и Англия. Даже Русия и Австрия, както ще видим по-нататък, макар да искаха, не бяха посмели с лекота да накърнят за собствени интереси постановленията на договора. Очевидно е, че ръководителите на малкото и зависимо от султана княжество трябваше два пъти или три пъти повече да мислят за международните последици на възнамерявания от тях акт. И онова, което очудва в случая е, че Малинов, макар и отговорен шеф на българското правителство, иска и движи обявяването на независимостта, без много да мисли за международните последици. Между 26 август – денят, в който Малинов и князът се съгласяват да бъде прогласена независи-

мостта, и 22 септември – денят на прогласяването, Малинов има само една грижа – да му се определи деня за обявяването на независимостта и, донякъде, да подготви самия акт към Турция. Князът обаче в този промеждутък от време е търсел да разбере как ще бъде приет актът в чужбина. Фердинанд, изглежда, е бил тогава единственият от нашите управници, който е имал сериозно предвид международното значение на една постъпка, с която предстоеше да се извърши от страна на България нарушаването на Берлинския договор. Забележително е също тъй, че Фердинанд не е споделил с Малинов сериозно и конкретно очакванията си относно ефекта в международните сфери от обявяването на българската независимост. Ясно е обаче, че Фердинанд е предвиждал международни усложнения и е мислил още тогава да се справи с тях. Затова той не е отговарял, или е отговарял неопределено на нетърпеливите телеграми на Малинов от София.

Какво ставаше на най-високо равнище в международните сфери след 26 август – денят когато Малинов телеграфира от Унгария на Паприков съгласието на княза за обявяването на независимостта?

По времето, когато между княз Фердинанд и Малинов узряваше решението да обявят българската независимост, държавите, заинтересувани пряко в Берлинския договор, придвижваха следните проблеми:

Русия търсеше да отхвърли изцяло унизителното ограничение, наложено ѝ след Кримската война (1856 г.), относно статута на нейната военна флота в Черно море. В 1870 година тя бе успяла да отхвърли забраната да държи своя флота в Черно море. Сега тя търсеше при първо разместване на пластовете в международното положение да отвори Проливите за своите военни кораби.

Австрия, която бе получила по силата на Берлинския договор протекторат над Босна и Херцеговина, 30-годишният срок на който приближаваше да изтече, търсеше случай да присъедини тези области окончателно към територията си.

Все във връзка с отношението на силите към Турция, Италия търсеше случай да сложи ръка на Триполи.

Германия, която точно по това време бе вече в силата си като централна и най-добре въоръжена континентална държава, търсеше удобни случаи за експанзия и отдавна бе дала да се разбере, че ще иска, при всяка

промяна на статуквото, някаква компенсация.

Англия и Франция очакваха от младотурската революция нов курс, който да позволи изместването на международно засилилото се доста значително германско влияние в Турция.

Това са картите, които европейските велики сили по това време държаха в ръцете си и с които те играеха. Една добра или лоша, но все пак приблизителна представа за това състояние на нещата в международната политика трябва да е имал и княз Фердинанд. При това сега той се намираше в Австро-Унгария и имаше от кого да научи нещо и с кого да се посъветва.

Ако не още по-рано, то сега Фердинанд вероятно бе разкрил намеренията си най-напред пред австрийските меродавни кръгове. Изглежда, той бе намерил благоприятен отзвук на желанието си, защото на грижливия наблюдател трябва да е направило на времето впечатление, че когато князът пристигна на 10 септември в Будапеща, за да бъде приет от императора, княжеската двойка – Фердинанд пътуваше с княгиня Елеонора – бе приета ласкаво, така, както се приемат само суверенни владетели: с тържествено посрещане, гала-дине, гала-представление в операта, тостове и пр.

На 13 септември княз Фердинанд е във Виена. Там е пристигнал отново Малинов, завръщайки се от Франция, а се очаква на 14 с.м. и пристигането на Ляпчев от България, за да докладва за състоянието на нещата там, в особеност за развитието, което бе получил спорът за източните железници. Министрите пак настояват князът да им фиксира дата за обявяване на независимостта. От това, което е известно, а и от Малиновите спомени не е видно, те да са се интересували, даже и в този момент, за съобразяването на нашия акт с международната политика. Но и князът не повдига пред министрите си този толкова важен въпрос. Той само отново отклонява да определи исканата дата, като им казва, че това ще стори по-късно – телеграфически.

Когато на 16 септември Малинов се завръща в София, пълномощните министри на Великите сили бързат да го посетят, за да узнаят непосредствено от него, какво вярно има в слуховете, които упорито се носят, че България щяла да обяви независимостта си. Всички пълномощни министри на силите се изреждат при Малинов. Всички – без един.

Без австрийският, който изглежда е добре осведомен и не се интересува от обясненията на Малинов. Значи, князът се съветва меридавно с Австрия, как да се провре актът за обявяването на независимостта на България през иглените уши на международната политика.

А какво прави в това време руският министър на външните работи Изволски? Той не може да не е знаел отдавна, какво движи българското правителство. Още по-добре той знае, какво движи австрийския външен министър Ерентал. И затова Изволски внимава, ако и когато настъпи някакво раздвижване в отношението на силите, да бъде подготвен. А той самият движи онзи въпрос, който в момента най-много интересува Русия, именно отварянето на Проливите за руската военна флота. Още през месец юли Изволски е вече дал на Ерентал да разбере, че той счита австрийското възжеление – анексията на Босна и Херцеговина, и своята собствена цел – откриването на проливите за руската военна флота, за въпроси, свързани и от общо европейско значение, т.е. за въпроси, които не могат да бъдат разрешавани едностранно. Но Изволски желае да разгледа и двата въпроса приятелски с Австрия.

Ерентал е разбрал, от престоя и сондажите на княз Фердинанд, че трябва да се бърза и затова ловкият австриец поканва Изволски на една среща за приятелска обмяна на мисли на 15 септември в замъка Бухлау. Междувременно Ерентал е поставен под натиск от бързината на България, която е решила да действа. На Фердинанд е обещано вече от императора благосклонно отношение към обявяването на независимостта – и това обещание е запечатано с посрещането му като суверен на 10 септември в Будапеща.

В Бухлау, между Изволски и Ерентал, се постига на 15 септември устно споразумение, Австро-Унгария да не се противопоставя на откриването на проливите за руската военна флота, а Русия да не се противопоставя на анексията на Босна и Херцеговина. Между другото става дума и за прозряното вече и от двамата намерение на България да обяви своята независимост. И Ерентал, и Изволски са съгласни да не й се пречи. Но Ерентал не казва на Изволски това, което само той знае, а именно че България възнамерява да постави въпроса за своята неза-

висимост още в най-близки дни. Напротив, информирайки се приятелски за по-нататъшния маршрут на Изволски и узнавайки със задоволство, че последният е насочен на запад, Ерентал пожелава на Изволски само „добър път“.

След срещата между Изволски и Ерентал в Бухлау, княз Фердинанд вече „знае“, кога може да бъде обявена независимостта на България и на 20 септември той телеграфира на Малинов да го посрещне – той, заедно с целия министерски съвет – на пристанището в гр. Русе.

На 20 септември 1908 година вечерта специалният влак, който отвежда целия министерски съвет, начело с министър-председателя, се движи от София за Русе. Малинов е силно възбуден и неспокоен, защото князът и сега – и в телеграмата си от предишния ден, с която извиква не само него, но и целия министерски съвет в Русе – не бе разкрил ясно намеренията си. Министрите също правят най-различни предположения за това необичайно посрещане, което князът е изискал. Техните предвиждания се колебаят между бляскаво обявяване на независимостта и демонстративна оставка на кабинета, която Малинов този път е решил незабавно да поднесе, ако князът отклони прогласяването на независимостта.

Положението се изяснява на скелето на пристанище Русе. Княжеската яхта пристига и Малинов бива поканен да се яви при княза. Тук Фердинанд му съобщава решението си да се обяви независимостта и то веднага, на другия ден. Фердинанд определя и къде ще стане това – и за това той е помислил. Прокламирането на българската независимост ще стане в старата българска столица – Велико Търново.

И княз Фердинанд поканва Малинов да се уедини в съседния салон и веднага да изготви манифеста.

Това става на русенското пристанище на 21 септември 1908 година, на яхтата „Цар Крум“.

На другия ден князът заедно с целия министерски съвет пристига в Търново, където от развалините на Асеновия дворец в Царевец той прочита манифеста за обявяването на независимостта на България.

Беше топъл есенен ден – 22 септември 1908 година. Един от ония софийски есенни дни,

когато слънцето е приятно, защото топли, но не сгорещява, а свежият въздух намалява теглото на човека на половина.

Около разлепените из улиците големи бели обяви се трупаше радостен народ. Според тогавашния обичай на младото княжество всяко по-голямо събитие се известяваше с издаден от самия княз манифест, който цялото отговорно правителство приподписваше.

В този манифест се казваше:

„Винаги миролюбив, Моят народ днес копнее за свой културен и икономически напредък; в това направление нищо не бива да спъва България... Фактически независима, държавата се спъва в своя нормален и спокоен развой от едни узи, с формалното разкъсване на които ще се отстрани и настаналото охлаждане между България и Турция... Въодушевен от това светло дело и за да отговоря на държавните нужди и народни желания, с благословията на Всевишния, ПРОГЛАСЯВАМ съединената на 6 септември 1885 г. България за независимо Българско Царство и заедно с народа си дълбоко вярвам, че този ни акт ще намери одобрението на Великите сили и съчувствието на целия просветен свят...”

Фердинанд I.

Устроени бяха бурни манифестации, факелно шествие, акламирани бяха войската, министрите, чуждите легации.

Обявяването на независимостта на княжеството означаваше разкъсване на последната връзка – макар и само формална – с Турция. А кое българско сърце от онова време не се топеше в умиление пред идеята и пред представата за самостоятелна, напълно независима своя държава. Ние – моето поколение – наистина не познаваме пряко турското робство. Но при все това ние имахме много добра представа за него. Защото нашите родители го бяха непосредствено преживели, защото ние бяхме откърмени с разказите на бащите и майките ни за турските зверства, кланета и издевателства. Защото бяхме отрасли със стиховете на Ботев и под обаянието на делата на Каравелов, Левски и Бенковски и всичките българи-бунтовници срещу вековния поробител. Защото за нас тогава

най-великите съчинения на световната литература бяха „Под игото“ на Вазов и „Записките“ на Захари Стоянов.

В дните след обявяването на независимостта заниманията ни в училището и разговорите ни с другарите ми бяха съсредоточени върху най-близката история на България – от времето непосредствено преди освобождението. А у дома, моят баща, видимо развълнуван, ни повтаряше разказваните вече много пъти подробности по преживените от него през детинството му в бащиния му дом в град Пирдоп три последователни кланета от башибозуци. Сълзи задавяха говора му, когато ни описваше, как при последното клане по повод потушеното Априлско въстание майка му, моята баба, посягайки да запази децата си, е била жестоко съсечена от освирепени цивилни въоръжени турци-башибозуци, за да оживее само с мъка след дълготрайно лекуване. Дни наред след тая голяма дата баща ни изпълваше свободното си време у дома с възкресяване собствените си тежки спомени и с четене на глас откъслечи от описанията, давани от други за Априлското въстание. А тези описания съдържат неща, които не могат да не разтърсят издъно всяко българско сърце. Още от това време помня и не мога и няма никога да забравя картината, която дава Захари Стоянов, описвайки как населението от околността на село Лесичево напуска домовете си след избухването на въстанието.

Ще си позволя да напомня тези редове на моя читател:

„Първият ден на нашето царство беше 21 април (1876 г.)” – пише Захари Стоянов. „Половин час бяхме изминали от село Мухово, когато предната стража дотърча бързо назад и ни извести, че напреде ни по пътя се слуша голям шум от хора, от скърцане на кола и от лаене на кучета... Когато се покачихме на едно възвишено място, от дето се виждаше напреде ни дългата равнина – коритото на Тополница, ние трябваше да прехалем език... Нещо невероятно! Равнината напреде ни представляваше море от хора, от коли, от добитък, стада овце, хвърковати гадина, патки и кокошки, които грачеха и хвърчеха над това море от хора...”

– Всички са българи-бунтовници, оставили селата си и тръгнали за Балкана с жените и децата си – известиха стражите.

Ние се приближихме. Наистина множеството беше от жителите на три села: Лесичево, Калугерово, мисля и Церово. Когато те приели кървавото писмо (обявяването на

въстанието е станало с писмено съобщение, написано с кръв – б.н.), без да му мислят на дълго и широко, запрягали колата, надигали високо каквото могат, подкарали добитъка си и заедно със семействата си, въоръжени, потеглили за определения пункт – гората Еледжик, още през нощта. До петстотин кола можеше да има натоварени с едно-друго. Пред тоя голям керван вървяха няколко момичета, заловени за ръце, на редове, които се надпреварваха да пеят. Други се обръщаха към своето село и жално-жално плачеха, че няма да го видят вече...”

Тук в записките на Захари Стоянов следват точки. Но това не е мастило, драги български читателю. Това са неговите сълзи, които капят върху ръкописа. Това са сълзи и на всеки българин, който чете това описание.

И Захари Стоянов продължава:

„Всичко бягаше трагически. Нямаше ни един от нашата дружина, на когото да не се намокриха очите. Нещо повече. Тук аз видях да плаче и Бенковски; тоя Бенковси, когото майка му беше родила да бъде бунтовник, за когото нямаше нищо свето от съществуващото до сега, освен свободата на българския народ. Той се обърна с коня си на друга страна, да няма свидетел за тая му слабост, срам го беше да плаче в качеството си на бунтовник и войвода.

– Питайте ги, защо бягат и де са тръгнали – каза той.

Двама с Крайчо, байрактарят, се приближихме до бежанците, за да им предложим горните въпроси.

– Бягами от неволя, господине, и от душмани турци, а отиваме в гората да търсим свободата... – отговориха бежанците.”

И Захари Стоянов завършва разказа на този епизод от Априлското въстание с думите:

„Кое сърце можеше да остане равнодушно и да не се трогне от тия думи, изказани от простодушните селяни?”

Да, кое българско сърце може да не се покърти от умиление при този разказ. Даже днес, когато турското робство е вече далечна история!

А какво бе тогава за нас независимостта на България!

В Европа обявяването на независимостта на България се посрещна с изненада и с голяма доза неприязън.

Обаче, преди още Европа да се бе опомнила от почудата, в която я постави българският акт, – на другия ден, – 23 септември – Австрия обяви анексирането на Босна и Херцеговина. А на 25 септември остров Крит обяви присъединяването си към Гърция.

Как посрещна Русия обявяване независимостта на България и анексирането на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария? Какво стана с успешното споразумение между Ерентал и Изволски в Бухлау?

На 15 септември Изволски бе взел съгласието на Ерентал за откриването на Проливите за руската военна флота. Срещу това той бе обещал на Австрия да не се противи на анексирането на Босна и Херцеговина. Обаче, обектът на руските претенции бе деликатен и засягаше отблизо Франция, Италия, Германия и най-вече Англия. След срещата в Бухлау Изволски бе продължил пътя си към разните европейски столици, за да сондира, и добие за намеренията си съгласието на другите велики сили. Той обаче не знаеше, че механизмът за действие е вече зареден от страна на Австрия. Той считаше, че има време.

Двата акта – българският и австрийският – завариха Изволски на път за Париж. Изволски бе измамен от Ерентал.

Последният бе взел съгласието му за анексирането на Босна и Херцеговина и, виждайки нетърпението на България, бе оставил България да действа, без да се интересува дали и как Изволски ще получи своето. И наистина, отговорите, които Изволски получава по интересувания го въпрос за откриването на проливите в Рим, Париж, Берлин и най-вече в Лондон, го разочароват. Той не бе успял даже да подготви своята игра и бе загубил – поради некоректността на своя партньор Ерентал – залога в играта, откриването на проливите; този въпрос Русия при последвалите от българския и австрийския актове международни усложнения не счете за възможно да повдигне.

Затова Русия бе огорчена.

Разочарована остана и Италия, която не получи Триполи и трябваше през 1911 година да води война с Турция за тази си цел.

Германия и Франция не получиха нищо. А и Англия трябваше да чака 1914 година, за да обяви своя протекторат над Египет.

Гърция се опита да използва събитията за присъединяването на остров Крит. Акцията обаче нема успех. Въпросът за остров Крит получи решението си едва след Балканската война.

Акцията срещу Берлинския договор, предприета от България и Австро-Унгария, се оказва все по-малко опасна в последиците, отколкото някои песимисти допускаха.

Свързването на двата акта – българския, обявяването на независимостта, и австрийския, анексията на Босна и Херцеговина – се оказва, че има и лоша, и добра страна.

Лошата страна беше, че България бе упреквана от съседите си и от Русия, ... а Малинов – от опозицията, че нашата независимост е била обявена в споразумение с Австрия, срещу Русия, срещу славянството, и с това се увредило въобще на славянството и специално на Сърбия, която при своите аспирации обръщаше погледите си към Босна и Херцеговина. Западните сили упрекваха България, че със своя акт е дала повод и възможност на Австрия да извърши анексията на Босна и Херцеговина.

Един гризлив анализ на фактите сочи, че е пресилено да се твърди, че България зад гърба на Русия се е била споразумяла с Австрия. Акцията на България беше самостоятелна и решена без чуждо влияние, като се е изхождало от жизнени български интереси. Но Фердинанд бе потърсил да се опре на Австрия, за да може по-леко да посрещне очакваните международни усложнения. Това бе ускорило осъществяването възжеланията на Австрия, която използва българския акт като параван, зад който да скрие своята акция. Що се отнася до Русия, тя чрез своя външен министър Изволски бе одобрила по начало българската независимост.

Добрата страна при свързването на акцията на България с тази на Австрия беше, че България се явяваше за събитията, които трябваше да последват, на подсъдимата скамейка като нарушител на Берлинския договор заедно с една велика сила – Австрия, нещо, което не можеше да не окаже благоприятно влияние за по-лесното разнасяне на недоволството, предизвикано от стореното.

По този начин Сърбия, която се чувствуваше най-много засегната, защото на запад ѝ се заприщваха изгледите за излаз на море, а на изток се засилваше застрашително България, по-мъчно можеше да се реши на едно повторение на 1885 г. при сегашната обстановка, тъй като имаше зад гърба си Австрия – но този път на българската страна. А Русия – поне морално – мъчно можеше да възразява срещу нашата независимост, предвид споразумението на Изволски с Ерентал в Бухлау. Турция и западните сили имаха да се справят с това събитие също на два фрон-

та – откъм Австрия и откъм България – при една затруднена от споразумението на Изволски и Ерентал обстановка.

Обявяването на независимостта на България, макар че бе посрещнато от почти всички извън България неприязнено, не доведе до никаква пряка и опасна реакция. Истината е, че що се отнася до становището на Великите сили и на косвено най-зле засегнатата от анексията на Босна и Херцеговина държава – Сърбия, тяхното главно внимание се концентрира върху Австрия, която бе нарушила не само, както България, берлинския договор, но и непосредственото си споразумение с Русия. По този начин българската акция може да остане на втори план.

След като всички други държави, макар и да не одобриха българската акция, не предприеха и никаква конкретна враждебна акция, въпросът за затвърждаването на търновския акт се свеждаше вече до това, от една страна да се уредят отношенията ни с Турция, за да се избегне една евентуална война с нея; а, от друга страна – и в голяма степен в зависимост от първата – да се получи и формално признаване на независимостта от Русия и от западните сили. Първото представляваше една непосредствена, актуална опасност. Второто – една угроза за хроническо, дълготрайно боледуване.

И двата акта – прогласената на 22 септември 1908 г. независимост на България и обявената на 23 септември анексия на Босна и Херцеговина от Австрия – засягаха пряко преди всичко Турция. Затова сега – след 23 септември – центърът на събитията, що се отнася до България, се пренесе в Цариград.

А при каква вътрешна обстановка посрещна Турция този двоен удар?

В това именно време Турция изживяваше своята младотурска революция.

Колкото и религиозният фанатизъм и невежеството да бяха сковали от дълго време деспотичната турска държава, все пак мъждукаха тук-таме по-просветени и прогресивно настроени среди, които не споделяха тогавашното състояние на нещата в отоманската империя. Това бяха хора главно от средата на по-младите и по-образованите военни, както и между интелигенцията, получила образование в чуждите колежи и лицеи. Това бяха патриотични, но и прогресивно настроени среди, които с болка гледаха как тираничният, фанатичен и невежествен режим на империята я теглеше все по-назад в общото

развитие и я тикаше към все по-тежко и неправимо разположение.

Първите тласъци за една реакция срещу прогнилия режим се дадоха още когато с блестящо тържество бе прогласен от султан Абдул Меджид през 1839 година Хати Шерифа, който трябваше да гарантира гражданските свободи и правата на всички поданици на империята. Обаче прогласяването на Хати Шерифа остана само фарс, след изиграването на който работите продължиха да си вървят по отъпкания от векове път.

Този фарс на преминаване към конституционен режим и към установяването на основни граждански и политически права за всички поданици на Османската империя, следователно и за немюсюлманското ѝ население, бе повторен през същото столетие още два пъти. Най-напред от същия султан Абдул Меджид през 1856 г. – това беше Хати Хумаюна. Играта беше потретена, когато султан Абдул Хамид през 1876 г. – театрално и както винаги със 101 топовни салюта – прогласявайки пак въвеждането на конституцията, отхвърли решението на Цариградската посланишка конференция, относно даване на независимост на България.

Но докато с първите два акта султанското правителство бе съумяло поне временно да заглади състоянието на нещата, последният акт, тоя от 1876 година, бе излязал ялов, защото доведе само една година след това до Руско-турската война и откриването на малцинствения въпрос в империята в пълната му широта. Ръждясалата турска администрация бе дала вече премного доказателства за негодност за някаква съществена промяна. Турчинът въобще никога не е бил добър администратор и ако в миналото се бе проявил като добър завоевател, той сега не беше и такъв.

Именно това състояние на нещата бе довело инородните населения на империята до отчаяние. То се наблюдаваше с горест и от някои, малко на брой събудени мюсюлмани. В развоя на тези събития – а по-късно в спомена за тях – трябва да се търси оформянето на революционния младотурски комитет „Единство и напредък“. А „младотурци“ се наричаха тези среди и защото се състояха главно от по-млади хора и защото ратуваха за „подмладяване на Турция“.

След кървавото потушаване на Илинденското въстание през 1903 г. бяха въведени по настояване на силите реформи в Македония, които получиха израз главно в унижен контрол върху турската администрация

от страна на чужди офицери – италиански, френски, австрийски и руски. Тогава една група военни, начело с Енвер бей застави Абдул Хамил да прогласи на 1 юли 1908 г. конституцията. Сега младотурците навлязоха активно и в управлението. Те потърсиха пряк контакт и с населението в Македония. Думата „свобода“ – на турски „хуриет“ – се громко прогласи. Тя беше в постоянно и разточително употребление. А неизбежният атрибут на всяко бунтарско движение е един или повече революционни марша. Маршът на младотурците се пееше дори и в България. Той започваше с думите „Яшасен хуриет“ – „да живее свободата“. Така новият младотурски революционен акт остана известен като „Хуриета“.

Прогласявайки „свободата, братството и равенството за всички отомани“ независимо от пол, религия и народност, младотурците бяха успели временно да спечелят сътрудничеството на християнското население в Македония. Македонският революционен комитет, който съществуваше още от 1893 година като нелегална организация, се превърна временно в легална, с местни „конституционни клубове“.

Но идилията на младотурците с християните, по-специално с българите в Македония, не трая дълго. Твърде наскоро се разбра, че македонското християнско население, макар да приема формулата за лоялното отоманско гражданство на базата на равноправието, държи за автономно управление на Македония. От друга страна реакционните среди в Цариград отново взеха връх и Абдул Хамид се върна бърже, още през март 1909 г., към старите си сътрудници.

Сега вече турски гарнизони в Македония се разбунтуваха и начело с Махмуд Шевкет паша и с активното участие на бойни отреди от македонски революционери, настъпиха към Цариград и го завзеха. На 12 април Ил-дъзкия дворец бе обсаден и след кръвопролитно сражение с участието на македонски четници – християни, завзет, след като на полесражението останаха над 1000 души убити. Детронирани бе и екстернирани в Солун султан Абдул Хамид и отново бе поднесена на народите на турската империя нещастната „отоманска конституция“, приличаща вече на баята яхния, която е подгрявана много пъти и е съвсем блудкава.

Но и този път много скоро настъпиха разочарования за македонското население и за

македонските дейци. Новият султан Мехмед VI бе мекушав, безволев. А младотурското управление изпадна в националистична ярост и започна ново, жестоко преследване на немюсюлманското население в Македония. Разтуриха се „конституционните клубове“, пристъпи се към обезоръжаване на населението, преследваха се жестоко малцинствата.

И така нито Хати Шерифът от 1839 г., нито Хати Хумаюнът от 1856 г., нито конституцията от 1876 г., нито Хуриетът от 1809 г. не подобриха положението на населението в Македония. Отчаянието му бе доведено до крайни предели. Това население бе загубило вече вяра, че по мирен начин може да получи подобрене на окаяното си положение. Европа се бе в голяма степен дезинтересирала от съдбата на тези балканци, с които вече й бе омръзнало да се занимава. „Конституционните клубове“ в Македония се превърнаха отново в „революционни комитети“, и погледите на измъченото население се обръщаха вече само към свободните балкански държави, най-вече към България, която в този исторически момент желаше и бе готова да му помогне, ако е нужно и с оръжие.

Младотурското правителство се помири лесно с анексията на Босна и Херцеговина. След протести и бойкотиране на австрийски стоки, Турция прие едно обезщетение от два и половина милиона английски лири и преглътна така подсладения горчив хап, който в 1908 Австрия й бе поднесла. По-трайни следи остави този епизод само със заменяването в турската армия на червените фесове, доставяни дотогава от Австрия, със сиви калпаци, изработвани вече в самата Турция.

Спрямо България обаче Турция се оказва упорита. Още от началото България показва, че е готова да преговаря с Турция по последните от обявяването на независимостта. Обаче от турска страна официалните актове, изявленията, та дори и тронното слово при откриването на цариградския съживен парламент, не даваха с нищо да се разбере, че Турция възнамерява да преглътне търновския акт. Тя не само обяви бойкот на българските стоки, но започна да струпва и войски на българската граница.

Но скоро Портата разбра, че Великите сили не са склонни в този момент да слушат дрънкане на оръжие на това невралгично място – Балканите. Преговорите, които вървяха съвсем вяло, бяха съживени. Но

сега пък Турция предявяваше прекалени претенции за обезщетение, а даже и искания за териториални, стратегически корекции на турско-българската граница.

Тогава и България позадрънка сабята. Министерският съвет след едно дълго, 24-часово заседание, нареди мобилизирането на осма тунджанска дивизия и концентрирането й на турската граница. Това подействуваше на запалените младотурски глави. Преговорите можаха да бъдат ускорени и претенциите на Турция ограничени само в заплащането за „източните железници“, за несъбрани данъци и материални вреди.

На България оставаше да се справи с огорчението на Русия.

В началото на 1909 г. (3 февруари) умря великият княз Владимир Александрович, брат на императора, извънредно ценен и уважаван в България. Фердинанд използва умело случая и изяви пред руския двор желанието си да се поклони пред останките му. В Петербург, поради пресния спомен от септември 1908 г., само с кисела гримаса се съгласиха на това посещение. Но обстановката беше така особена, че беше неудобно да се отклони поклонението на цар Фердинанд. А беше ясно, че с това се решаваше и въпросът за официалното признаване от Русия на обявената независимост на България, тъй като трябваше да се определи и начинът, по който ще бъде посрещнат Фердинанд – като суверен или като васал на султана – и мястото, което ще му бъде отредено в погребалната процесия.

Фердинанд бе приет в Петербург като „суверен“, като „цар на независима България“

Най-тежкото бе минало.

Русия се бе помирила. Нещо повече, тя изказа и готовност да помогне при преговорите с Турция, които се бавеха още само във връзка с размера на обезщетението. Тук намесата на Русия беше много ефикасна. Русия пое върху себе си срещу обезщетението, което тя имаше да взема от Турция, претендирания към България кредит на много изгодни условия за 82 милиона лева, сума, която България беше предложила да заплати като краен размер. На 6 април 1909 г. спогодбата с Турция бе подписана.

След като най-напред Австрия, след нея Русия, а след нея и Турция бяха признали вече независимостта на българската държава, признанието и от всички останали държави не закъсня.

Само седем месеца след търновския манифест, независимостта на българското царство можа да бъде и международно напълно легализирана.

С това бе извършен и вторият – след Съединението – акт за утвърждаване на българската държава.

Сега вече българското царство можеше

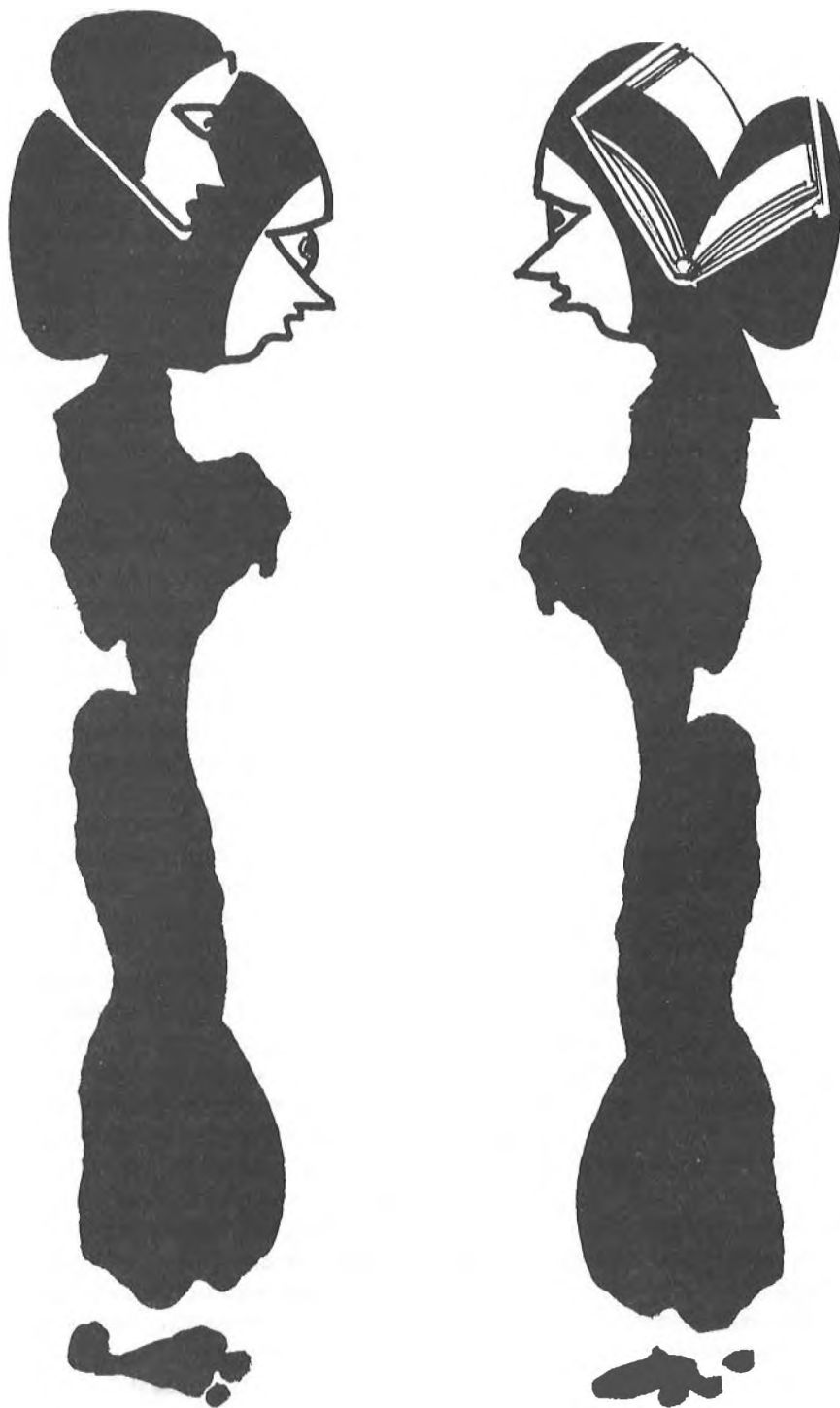
да се насочи към следващия етап – обединението на българския народ.

Съединение – независимост – обединение.

Това бяха трите акта на българската национална драма.

Първите два акта бяха щастливо завършени.

Предстоеше да се играе третият акт.

Пред смаяния поглед на Европа бързо се изгради една балканска държава, изпъкваща сред съседите си като пример за здрав вътрешен ред и модерен напредък. Успоредно с авторитета на владетеля се издига и авторитета на държавата, нейната политическа тежест, финансовата ѝ надеждност и стопанско значение. За два-сет и пет години българският народ преодоля принудителното си изоставане в продължение на столетия в областта на земеделието, търговията, промишлеността и културата, а в политическо отношение изведнъж се извиси до равнището на най-старите свободни и конституционни нации.

България е най-демократската страна сред всички държави в Европа: тук няма нито класови различия, нито привилегии по рождение и всеки талант може свободно да се реализира. Освен това не съществува едро земевладение, което в други страни стана причина за възникването на аграр-социализма. Преобладаващото чувство, което по еднакъв начин пронизва духа, както на селяка, така и на завършилия чужди университети държавен мъж, е едно: националното чувство, българското самосъзнание.

След Съединението с Източна Румелия само част от балканските българи попаднаха във владенията на българската държава. Близко два милиона българи останаха под турска власт в Македония и горна Тракия, заселени в някои области компактно, а другаде пръснати сред другите националности. С материалния и духовен напредък на държавата-майка още повече се засили устремът на поробените българи към нея. От Македония мнозина доброволно се преселиха в България, ала още повече бяха принудени да го направят в резултат на преследванията; заемайки позиции в администрацията, образователното дело и войската, те насочиха вниманието на нацията към положението на македонските българи. А те наистина имаха причини за оплакване. Трябваше да търпят най-напред всички несъвършенства на турската администрация: изнудванията на дребните и средни чиновници, почти пълната липса на гаранции за имота и личността. Ала

в същото време продължаваше и борбата им за собствените им църкви и училища, водена с гърци и сърби. Макар че и българите са православни както балканските си съседи, те са се откъснали от единната православна църква. Отцеплението (схизмата) е извършена в края на седемдесетте години на миналия век, като послед-

дица от усилията на българите да създадат своя автокефална църква. Константинополският гръцки патриарх, глава на цялата източноправославна църква, бранейки мощта и влиянието на елинизма от българската национална църква, не само се противо-

поставя на стремежите на българите, а – след като те, с разрешението на султан Абдул Хамид, създават своя независима българска църква под ръководството на екзархат – ги анатемосва.

Борбата между патриаршията и екзархията в Македония има тъжни последствия. И от двете страни, под ръководството на попове и учители, започва неудържима пропаганда за спечелване или подчиняване на привържениците на другата църква. В унисон с ниското културно равнище на населението борбата се води не с оръжията на духа, а с най-брутални средства: преследвания, убийства. Напористото и фанатично в елинизма си гръцко духовенство се опитва навсякъде да закрие българските училища, да изгони учителите и да отнеме черквите от екзархията за патриаршията. Тъй като за турското правителство, от политическа гледна точка, тези междуособици между нетурските елементи в Македония се оказват благоприятни – принципът „разделяй владей“ винаги е бил водещ в политиката на Портата – то не само не се стреми да изгладя конфликтите, а дори още повече ги изостря.

Българското правителство не можеше да откаже помощ на македонските българи. С огромни суми то подкрепя съществуващите вече български училища и прави постъпки пред турското правителство за откриването на нови. Още по-интензивна е дейността на създадения в България Македонски комитет. Той изпраща дейни и готови на всичко мъже, въоръжени с оръжие и боеприпаси, в Маке-

*Az új Balkán félsziget és a Török birodalom. Politikai, gazdasági tanulmány. Budapest, 1913.

дония, за да влязат в акция не само срещу тираничните турски власти, а и срещу подкрепящите ги гръцки и сръбски македонци. Много скоро „комитите“ стават познати из цяла Европа, а на Балканите всяват ужас. Малки и по-големи чети действат из цяла Македония, водейки кървави схватки ту с турски военни отряди, ту с гръцките „комитачи“.

Положението в Македония се превръща в сериозна тежест за България и нейния владетел, както в материално, така и в политическо отношение. От една страна, то държи нацията в постоянно напрежение и разходва материалните ѝ ресурси, от друга, предизвиква търкания между българското и гръцкото правителство. Българите започват дипломатическа и медийна кампания за автономията на Македония. В резултат на тази кампания великите сили принуждават султан Абдул Хамид да въведе международна милиция, която макар и да не прекратява, но поне ограничава сблъсъците между отделните националности.

Освен македонския въпрос национално-самочувствие на българите е засегнато и от васалното положение на държавата. България, заедно с Източна Румелия, в държавно-правно отношение до 1908 г. няма пълна независимост. През посочената година се извършва турската революция, която осигурява конституция на османската империя и този преходен период е използван от княз Фердинанд, за да обяви себе си за цар, а съединена България за независимо царство и да вземе в собственост на държавата минаващата през Румелия източна железница. Това забележително историческо събитие, последвано на следващия ден от анексирането на Босна и Херцеговина от австро-унгарската монархия (на 6 октомври), не доведе до война с Турция. Османският политически свят бе прекалено зает с вътрешните си дела, с организирането на конституционния ред, за да започва война с България. Ала на турското правителство бил известен и фактът, че България – готвейки се за евентуални бъдещи събития – от дълги години заделя голяма част от материалните си ресурси за създаването на силна, добре въоръжена и обучена армия. Когато се обявява царството, тази войска е готова да защити страната от всяко нападение.

Надеждите, които храни Европа и самите българи към младотурската власт и турския конституционен ред, не се оправдават. В османския парламент наистина заделят някол-

ко места за представителите на македонските националности, ала не в съотношението, което би им се полагало, а младотурската партия, в чиито ръце е управлението, действа в един доста шовинистичен дух, отхвърляйки безапелационно идеята за децентрализация и местна автономия. В Македония всъщност единствената промяна бе, че старите турски чиновници бяха заменени с нови, които не изнудваха народа за сметка на собствения си джоб, ала в замяна на това заставаха с цялата си строгост и безпardonност срещу националните стремления. Те искат да турцизират населението, карайки го в същото време да подкрепя младотурската партия. Тази погрешна политика много скоро си отмъщава. Онези българи, които с искрено въодушевление се присъединяват към младотурците при събарянето на автократичната власт на Абдул Хамид и въвеждането на конституционна система с народно представителство, сега при още по-непоносимия и отпреди политически натиск, отново стават противници. Комитите подновяват въоръжените си и бомбени акции, за да действат по такъв начин автономно управление за Македония. Неуместната младотурска политика довежда до сближение на враждуващите до този момент македонски националности. В Белград и Атина също разбират, че балканските народи могат успешно да застанат срещу турците само съюзени. Със знанието на Русия, даже с нейно покровителство, през пролетта на 1912 е сключен формален договор между Сърбия, България, Гърция и Черна гора, в който се споразумяват да искат от Турция автономия за македонските провинции, а в случай на отказ, да започнат борба с нея и заетите с оръжие територии да поделят помежду си.

Моментът е правилно избран, тъй като Турция все още е във война с Италия, заради африканските провинции Триполи и Бенгази, в османската империя се разгарят вътрешни размирици, а дисциплината на армията е съвсем слаба. В края на септември съюзниците пристъпват към действия и след като турското правителство отхвърля нотата за автономия на Македония, отправена в обидна за османския суверенитет форма, през октомври войната започва. В хода на войната най-голямата тежест се изнася от българите. Турското правителство съсредоточава срещу България почти всичките си сили и без предизвикалата възхищение в цяла Европа храброст на българската армия, съюзниците едва ли биха успяли да над-

делеят навсякъде над турците. Първата част на войната свършва още през декември и в Лондон започват мирните преговори. Тъй като обаче Турция не е съгласна да отстъпи всички територии, които съюзниците настояват, през февруари отново загърмяват оръдията и българите настъпвайки в близост до Константинопол, с цената на кървави жертви завладяват Одрин. След падането му мирните преговори се подновяват и предварителното споразумение между Портата и балканските съюзници е подписано през юни 1913 г. в Лондон.

Според този договор Турция отстъпва всичките си балкански владения на победителите, запазвайки за себе си единствено Галиполския полуостров, крайбрежието на Мраморно море и територията между Константинопол и Мидия на Черно море.

При подялбата обаче Сърбия иска повече земи, отколкото ѝ се полага според сключеното отделно споразумение с България, по подобен начин и Гърция желае да запази за себе си земите по егейското крайбрежие, за които претендира България. Съюзът се разпада и България е принудена да се бори с обединените този път срещу нея сърби, гърци и черногорци. В началото на юли започва третата и още по кървава част на Балканската война.

Срещу надмощието на България се обединяват всичките ѝ досегашни съюзници по оръжие, макар че в борбата срещу турците тя пролива много кръв и за тях.

В началото шансът е на страната на българското оръжие, ала то е парализирано от факта, че Румъния, под предлог да се запази равновесието на Балканите, иска териториална компенсация от българите и задейства близо половинмилионната си армия.

Турция също се съвзема и виждайки, че по-мощният ѝ противник е изтощен и се бори с неизброими трудности, най-сетне атакува с армията си, която – докато България е в силата си – единствено отстъпва.

Застрашено от всички страни българското правителство е принудено да прекрати войната срещу Сърбия и Гърция, без никаква съпротива да търпи как Румъния заема в североизточната част на България териториите между Дунав и Черно море, българската Добруджа.

Преди войната от 1912 България има 4329 108 души население. От тях 643 258 са мохамедани, 226 17 католици, 2384 протестанти,

6643 арменци григориани, 38 307 евреи, а всички останали са от източно православната вяра.

Преобладаващата част от българите живеят в планинските райони, най-вече в северната част на Балкана. Западната част на Румелия и средната част на Средна гора са чисто български територии. Населението на Дунавската равнина е примесено частично с турци, румънци и цигани. По черноморското крайбрежие преобладават мохамеданите. Ала и те се чувстват българи. Българският народ е много точно характеризиран от Константин Иречек. Според него, българският народен живот е изключително самобитен, ала сега в него се извършва основна промяна. Липсата на транспортни средства и на един национален център са благоприятствали за развитието на местна обособеност. Почти всяка област си има свой диалект, носия, антропологичен тип. Откак се изграждат железниците, има национална армия и училища, старите нрави и обичаи започват да изчезват. Българският език е славянски език, ала си има своите особености. Историческото му развитие още не е напълно установено. Там, където нашите легенди намекуват за Велика Унгария, съвременните им исторически извори пишат за Велика България. Българите са се отделили по-рано от общата прародина, преселили са се на юг и са се славянизирани. А в хода на столетията са преминали през много кръвосмешения.

Българи и сърби лесно разбират езика си, ала руски българинът трябва отделно да учи. Българите нямат единен национален тип, ето защо без носия българинът не може да се разпознае така лесно както арменец или гърка, например. Причина за това е хилядолетното смесение. На ръст е по-скоро нисък, отколкото висок. Косата му е обикновено тъмнокафява и гъста; къдрокоси рядко се срещат. Светлорусата коса е голяма рядкост. Чертите на лицето са изключително многообразни. Срещат се славянския, освен това румънския, гръцкия и кавказкия тип, а също така и лица с широка черепна кост, малък нос, почти подпухнали лица, които подказват турски, печенежки или кумански произход. През средновековието мъжете са имали дълги коси и бради. По време на турското робство това се е променило и дълга коса днес рядко се среща при селяните.

Има области, в които на унгареца може да му се стори, че се намира сред унгарски селяни. Приличат си като две капки вода –

докато не проговорят. Тогава разбираме, че не са унгарци, а българи.

Повечето са късо подстригани, а в някои области даже си бръснат косата. Дълги бради си пускат само поповете и старците, всички други се бръснат гладко, оставяйки си само мустаци, или мустаци и малка брадичка.

Българите са силни, със здрава мускулатура, подходяща за уморителен и изключително тежък труд. Тази издръжливост е характерна обаче само за селската класа. По отношение на характера външно българинът е флегмаичен; при по-внимателно наблюдение обаче под външността може да се забележи холеричният темперамент. По природа е разумен, пресметлив и работлив. Трудо-способността му както при полските работи, така и в занаятчийството е неизчерпаема. Зад селячeskата му хитрост се крие остра наблюдателност и като ученик, войник, занаятчия или търговец бързо се ориентира във възложената му работа. Нравът му е миролюбив и добронамерен, ала има и изключения, при които отмъщението и завистта играят голяма роля. Към това се прибавят често своенравието и ината. Във време на промени масата българи лесно се поддава на въодушевление или фанатизъм. Въодушевлението на българите обаче бързо се заменя със спокойна пресметливост.

Българите имат прост и уравновесен начин на живот. Обядът на полския работник, когато е на къра, и на овчаря се състои от чушка, чер хляб, понякога парче сирене или сланина, към тях пие малко вода. Градският жител също не е гастроним и кулинарните специалитети са непознато нещо. Освен вино и ракия, варена от гроздови джибри или сливи, пият и боза – студено, светлокафяво питие, направено от втасал ечемик, от което не можеш да се упиеш. Пияници сред българите почти не се срещат. Като възбудителни средства употребяват кафето и тютюна; опиум се консумира само от турците в градовете. Българинът не е прахосник, даже е по-скоро стиснат и знае как да спечели още повече. Не обичат външния блясък, ала дамите са облечени с елегантни вносни дрехи.

Българските народни носии, особено женските, са пъстри и разнообразни. Мъжете носят кафяви или черни калпаци от овча кожа. По долното течение на Марица е на мода и черният тюрбан, а в района на София – яркочервеният фес от сукно. Елекът и широките потури се правят обикновено от тъмнокафява вълна, от аба. Само на запад, в района на Видин, София, Трън носят бели

дрехи и съвсем тесни панталони. Шевовете и биетата на костюмите украсяват с цветни гайтани. Около кръста си навиват широк, тъмnochервен и често с метри дълъг вълнен шал като колан. Планинските жители обикновено носят дебели навои от бяла вълна с цървули. Босоноги хора почти не се срещат. На гърдите и по широките ръкави богато извезват белите ризи с алена бродерия. Зимно време и мъжете, и жените носят кожуси. Облеклото на жените е много по-разнообразно, а бродериите са различни във всяко село. Най-прости са носиите покрай Дунава. Ризата обикновено е по-дълга от сукмана. Широкият колан е направен или от тежка кожа или от лека бяла или червена вълна, понякога украсена със сребърно везмо. За закопчалка използват две големи метални (често сребърни) пафти. Жените се забраждат с едноцветни кърпи, а момичетата ходят гологлави.

Българите чак до наше време не използват фамилни имена. Само жителите на чисто българските селища слагат след кръщелното си име окончанието -ов, -ев, и както руснаците имат три имена: собствено, бащино и фамилно. В другите райони няма фамилни имена. Случва се обаче да наричат сина с занаята на баща му, например: Касапов е синът на касапина, Чобанов е синът на чобанина (овчаря), Ножаров е синът на ножаря и т.н. Често се среща името Попов, което означава син на попа.

Селските семейства са обикновено многолюдни. Много от брачните двойки имат по 12-14, че даже и повече деца. Системата на „задругата“, при която братята ведно със семействата и внуците си живеят заедно, подвластни на най-възрастния член и представляват едно голямо семейство, вече е на отмиране. Докато бащата е жив, синът няма право да се отдели и да поиска полагаемата му се част. Такива семейни общности, които на места наброяват по 50 души, наричат рода.

При хората от народа бракът и до днес има по-скоро характер на покупко-продажба. Българите се женят доста рано, на 16-18 годишна възраст, като обикновено вземат за жена по-възрастна мома. За да избегнат сватбените подаръци и посрещането на многобройните гости, мнозина крадат годениците си и се венчават тайно. Разводите са рядкост, минимален е и броят на живеещите в незаконна връзка. Положението на жената не е така подчинено, както при другите източни народи.

По селата човек няма защо да се пази от

кражба. Хората не са особено религиозни, но пък са суеверни. Гостоприемни са към чужденците и държат на добрите приятелски и съседски отношения. Макар че българинът по природа е мълчалив, той обича да пее не само по увеселения, а и по време на домашната работа и на полето. Народната им поезия е много богата. Дори и градските жители запяват в края на веселбата и играят народния танц „хоро“.

Освен православните българи има и българи-мохамедани, които наричат *помаци*. Броят им не надвишава 28 000 и живеят по морското крайбрежие и Дунава, а освен това и в източнорумелийската част на Родопите. Мъжете носят турски носии с бяла или цветна чалма; жените носят под турското фередже български национални носии. В някои райони помаците празнуват освен турските и православните празници.

Българските католици се наричат обикновено *павликяни*. Около 14 000 души са и живеят в района на Пловдив, край Никопол и Свищов на Дунава.

Гърците в България са предимно градски жители, търговци, занаятчии, а край морето ловят риба и имат солници. Интелигентен, самосъзнателен народ. Българи и гърци често не са в особено добри отношения. Църковните борби на българите срещу византийската патриаршия, създаването на национална църква още повече изостри различията между двата народа. В по-големи групи гърците живеят в някои градове по морското крайбрежие и в Румелия. Най-чистото гръцко селище е град Станимака, по северния склон на Родопите.

Румънците (власи) се делят на две племена. Дакорумънците, които са родствени с жителите на Влашко, живеят по дунавското крайбрежие; македонорумънците или куцовласите се срещат в градовете като майстори, кръчмари и търговци. Мнозина бродят из цялата страна като овчари. Най-многобройни са във Видинската област, където има много чисто румънски села. Тези румънци са избягали в България през XVIII в. от мъченията на болярите. Особено интересни са куцовласите, овчарите, които прекарват цял живот в планината и отиват само за сватба и за кръщение в черквата на най-близкото село.

Сред останалите народности важни са евреите. В страните на юг от Дунава, в това число и в България, евреите говорят испански език. Никъде не са многобройни, защото всички народи на Балканския полуостров са спестовни и имат търговска дарба, ето защо

няма голям простор за действие на евреите. С куцовласи и арменци или със селския бакалин и кръчмар, който е грък, евреинът не може да се мери.

Мнозинството от тях (повече от 6000) живеят в София, а освен това във Видин, Русчук, Шумен, Пловдив и Татар-Пазарджик. Евреите са се преселили в Турция и България през XVI в. от Испания и Португалия, прогонени от тамошните преследвания. Султани-те приемат добронамерено работливите, нравствени и с уравновесен характер преселници, носители на висока за времето си култура. Те не се смесват с другите народи. Сред тях се срещат не само търговци, сарафи и амбуланти, но има занаятчии и хамали. Езикът им е доста чист кастилски испански, но употребяват много ивритски, арабски и турски изрази. Напоследък френският език започва да измества испанския. Парижкия „Израелитски алианс“ създава в по-големите градове френски училища за тях, в които се преподава и български език. Всеки шпаньол говори български. Българите са в добри отношения с шпаньолските евреи. Главният равин в София е сред нобилите на града и присъства на всяко тържество. Срещат се и говорещи немски чужди евреи в Русчук, Видин и София.

Турският елемент, въпреки изселванията, продължава да е най-многоброен след българите. Преобладаващата част живее край Черно море и по източния бряг на Долния Дунав. В румелийските области също има турци, ала броят им ежедневно намалява.

Градските жители (главно дребните благородници, агите) са повече или по-малко развратени от разточителство, бездействие, полови ексцеси, употребата на алкохол и опиум. Османският селянин или планинец в замяна на това е як, усърден и смел, води разумен начин на живот, моралът му е за пример и е гостоприемен. Ето защо балканските и родопските мохамедани гледат с презрение на размекналите се градски турци. Като занаятчии и търговци се отличават с честност и прямота. Че някога са били управляващия елемент може да се забележи при официалните им контакти. Всички те са пропити с уважение към авторитета и войнишка дисциплина. Турчинът като жандар или войник е предан и заслужава доверие, като данъкоплатец е много по-точен от българина. Вярата в бога у тях е по-силна отколкото при християните. Нарушават само забраната да се пие вино.

Отношенията между българи и турци не са враждебни. Правителството протезира турците, кооптира ги в администрацията, мохамедански представители има даже и в народното събрание.

Към турците номади могат да се причислят и скитащите мохамедански чобани, познати под името *юрук*, които в групи от по 60-100 души скитат със стадата си по склоновете на Стара планина и Родопите.

Според преброяването от 1905 г. от цялото население на България 3 110 880 души се прехранват от селско стопанство; от промишленост, търговия и транспорт – 580 060, 207 143 – с умствен труд (тук са включени административните и военни чиновници), а като слуги, ратаи и хора с неизвестна професия са регистрирани 133 492.

От „активното“ население (работоспособни, на възраст между 20 и 60 години) 1 231 958 души се падат на селското стопанство, 100 147 души са заети в промишлеността, 17 042 в транспорта, 450 527 в търговията, с умствен труд се занимават 77 111 души, слуги и ратаи са 26 547, а с неизвестни професии 11 820. Броят на активното (работоспособно) население е 1 511 001.

В селата живеят 3 215 886 души, а в 80-те града на страната – 789 089 души. Тези данни са валидни за периода преди балканската война от 1912 г.

Откак България е независима от Турция от година на година сме свидетели на нови и нови доказателства, как с използването на наличните природни ресурси младата държава бележи напредък в областта на индустриализацията.

При управлението на Фердинанд бяха създадени някои особено впечатляващи предприятия. Тъй като обаче за индустриалния просперитет не са достатъчни изобилието на суровини и подготвената индустриална класа, а са необходими и други предпоставки като: достатъчен капитал, търговска мрежа, външни кредити, равномерно изградена железопътна мрежа, изгодни търговски договори и т.н., ще изминат още години докато българската индустрия стигне своето пълнолетие.

Индустрията не може да се развива без търговия. А българският народ не е особено склонен към търговия, която поради това е в ръцете на арменци, македонци и чужденци; за това допринасяше доста дълго, чак до извоюването на суверенитета от цар Фердинанд, несигурната политическа обстановка,

която не само отблъскваше чуждите капиталовложители, а парализираше и силите на страната. Основаните в България чужди предприятия не се радваха на благоразположението на българските власти, ето защо и не последва по-сериозно вливане на чужд капитал в доста бедната на капитали държава. В България липсваха и квалифицирани и обучени промишлени работници.

Всички тези причини доведоха до това, че българската индустрия и до днес, въпреки всичките си честни и патриотични усилия, е все още в детската си възраст и пристъпва съвсем бавно напред, ето защо страната е принудена почти всичките си индустриални нужди да задоволява чрез внос от чужбина.

Българското правителство прави всичко, за да насочи индустриализацията в правилно русло и да я насърчи. В парламента бяха приети закони, които осигуряват ред предимства за индустриалните предприятия.

След влизането в сила на тези закони предприемачеството в страната взе по-големи размери, в някои отрасли и външни капиталовложители навлизат в индустриализацията на България. Голяма беда е, че българите не обичат много чужденците, даже когато носят капитал, който реализират на място. Това е причината доста от предприятията, основани с чуждестранен капитал, да преживяват едва-едва или с цената на големи трудности. Правителството не забравя и това, че индустрията трябва да бъде в крак с непрекъснато развиващата се техника и за тази цел създаде професионални училища по райони, в зависимост от природните ресурси по места.

Нуждата от тях в България е още по-голяма като се има предвид, че някои отрасли, свързани с партриархалния начин на живот, бързо отмират; в замяна на това редица, свързани с напредъка на културата изделия от първа необходимост изискват развитието на нови отрасли. Трудно бе да се спре упадъкът на старото производство. Освен от промяната в обществените отношения, този упадък е предизвикан и от политическите преобразувания и външната конкуренция. Докато преди за българската промишленост бе открит пазара на цяла Турция, днес митнически бариери посрещат българските стоки на турската граница. Изграждането на железниците внесе във вътрешността на страната чуждите промишлени стоки, които се предлагат много по-евтино и в по-привлекателен вид, особено текстилните изделия.

Още от древността България е имала

развити железарство, грънчарство, копринарство, гайтанджийство и тъкачество. Габровските и самоковските гайтани и аби са били търсена стока из цяла Турция. Гайтанджийството бе изместено от Босна, заради митата. В България гайтаните са се купували от мохамеданите, които украсяват дрехите си с тях. Ала по-богатите мохамедани се изселват, а бедните не купуват. Днес още са налице следите на някогашния текстилен живот, но е въпрос дали той може да се съживи наново. Прочутите български панаири, особено ески-джумайския, пленяваха западноевропейските посетители с приказното изобилие от изделия. Безброй шедьоври на домашното и ръчното производство можеха да се намерят там. По планинските райони и до днес има селища, където всяка къща е

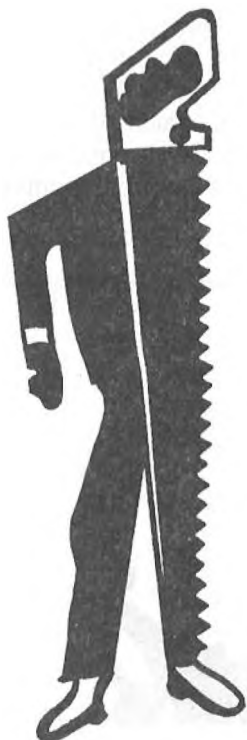
работилница. Работят малки и големи, мъже и жени, заедно. Не може да се каже кои са по-усърдни и по-сръчни: мъжете или жените? Българите лятно време са земеделци, а през зимата без изключение се занимават с домашни занаяти.

Изделията на българската жена, особено бродериите ѝ, очароват западняците. Но тя работи не само за себе си и за семейството си; излишъкът (бродирани ризи, кърпи) изнася на седмичния пазар за продан. И колко е скромна при определяне на цените! Плащаш само за материалите, макар че изделията на българската жена са не само е хубави и изработени с вкус, а са и добре направени.

Превод: Светла Кьосева

Прокоба

Народе мой, ще дойдат страшни дни,
ще се разпукат с трясък небесата,
ще рухнат те върху ти в съсипни,
ще зине под нозете ти земята.

И ужас нов – благ, чудодееен цяр –
у теб от робство рани ще разтвори.
Тогаз по чудо тук у всеки звяр
душа на человек ще заговори.

На отчаяние в зловещий вой
ще се запита всеки – пръв, последен:
един ли тук предаден бе от свой?
Где първенците на народа беден?

Едни ний трепем като зверове,
а креят дълго други по чужбина.
Та те ли, те ли бяха врагове?
Кой вожд призван без време не загина?

Как искаш чуждите да пощадят
род, който божи пратеник отритва?
И ще се сгромолиш за първи път
пред бога ти в отчаяна молитва.

* * *

Завършвам дните си залутан по чужбина
на псе загубено със тъжните очи.
Що зло съм сторил аз на своята родина?

На чуждо слънце под студените лучи
сама душата ми се вече не познава:
като из пропасти ней родна реч звучи.

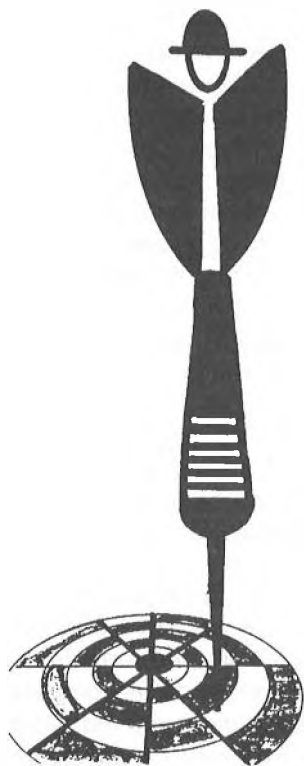
Кому зловидят се горчиви глътки слава?
Наместо тих поет – злосторник аз да бях,
как лесно кръвнини покрила би забрава!

Позорни времена! Позорни! – Не за грях
аз камъните на душите ви корави
събирам в гроба си: да легна върху тях.

О, нека те да ми са ложе и възглаве!

Скитник

Потекоха като насъне дните,
пониса се скиталец по светът,
че млад бе той: морето и вълните
не можеше да гледа от брегът.

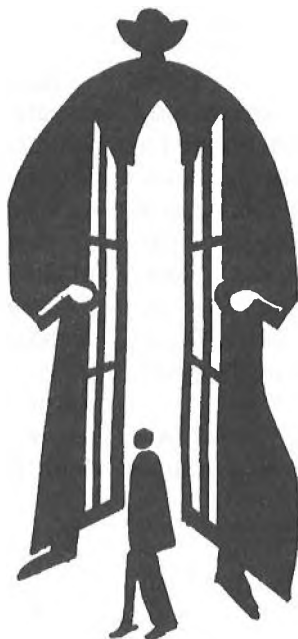
Замина той – завинаги замина
по непознати крайща и земи, –
но вред намери весела дружина,
но вред намери вино и моми.

Минаваха години след години...
То беше сън, то беше дивен сън...
И той живя – и без да си почине,
без да скъпи ни младост, ни огън.

А пак не свари да си отживее,
защото драг му още бе света,
кога сети, десница че слабее,
кога го изненада старостта.

И дойде ден... Зачуден той се взира:
какъв е оня непознати бряг?
А корабът лети натам, забира,
оставя старци – и потегля пак.

Тогаз едвам събуди се моряка,
тогаз едвам се старецът свести...
Но своите младини той не оплака!
Но клетва му сърцето не смути!

По думите на Пенчо Славейков, макар и млад, Кирил Христов не е между младите поети. Ако нещо го доближава до тях, до младите, то това са външните качества на поезията му: „формите на стиха, неговото движение и римата“, но не и копнежът на младите към другия бряг – на тишината и на вътрешната свобода, към хармонията между чувство, воля и ум, което по Пенчо Славейков е брегът на живота.

Както се знае, лирическият персонаж на Кирил Христов, в най-общ план разбирано, също постига чрез виталността си живота. Освобождава се

от историческото, гражданското, социалното време, от минали понятия, традиция и представи за ценности. А в пейзажната си лирика той, Кирил Христов, се вслушва в тишината на творението.

Явно е, че един и същ въпрос, за какво и как се пише, се тълкува, а и решава по два различни начина. Но дали те са действително противоречиви, като подобна противоречивост може да е предмет за действително литературно противопоставяне? Не са ли това две допълващи се решения, изграждащи едно цяло? Не показват ли тези две решения същността на мисловно-естетическото в онова време?

И тъй като нещата не се обясняват без тяхната история, то, вървейки назад покрай останалите знаци от миналото, ще стигнем отново и отново до годините след Възраждането, в които е и началото на новото литературно творчество. Но дали в това ново творчество се търси принципно продължение по нов начин на идеите на предходното възрожденско време, което е време на култура, или усилията и намеренията са за единение с тогавашните – извън своите – форми на цивилизация и кой е бил по-добрият от двата пътя. Дали противопоставянето не произтича в дълбочината си из естествената несъвместимост между цивилизационните и културни форми (разбирани в най-широк смисъл на думата) на живота, е въпрос с труден отговор.

Очевидно е едно обаче – че в това време се ражда идеята за българския индивидуа-

лизъм. Тя предполага създаването на варианти на индивидуализма.

Индивидуалистичната идея още във времето след Възраждането принадлежи на Иван Вазов и по друг начин, различен от неговия – и на Стоян Михайловски. Лирическото наследство на Кирил Христов като явление

се отличава от лириката на Иван Вазов, но в плана на произхода и типологията си то е свързано с нея, което, ще се съгласим с това, е и отбелязано от литературната критика тогава. Вазовите идеи, показани в литературните му програми, художествените

текстове, културно поведение са, най-общо казано, в две посоки: първата е, че новата литература трябва да има за материал вътрешния живот на човека, като по този начин ще се постигне „общо-человеческото“. А вътрешен живот в онези представи е преди всичко друго животът на човешкото сърце (т.е. емоционалното време и съществуване на личността ценна като свят в себе си). Така се и преодолява представата за ценност на общественото време – социално, гражданско или историческо. Иван Вазов добре показва идеята си като поетическа практика още в „Италия“, а сетне и в „Звукове“ и в „Скитнишки песни“. Същото прави и Константин Величков в своите сонети. Уловеният миг на емоционалното състояние, впечатлението от света, този живот на чувственото, уловената красота, изживяната красота стават предмет на поетическо творчество. (Вън от тази обща емоционалност не остават и текстове от „На острова на блажените“ и „Сън за щастие“.)

Другата идея на Иван Вазов е за начина на литературното изказване. То следва да преодолее умишлено търсената през Възраждането поучителна, чрез стихове същност на книжнината и да бъде само по себе си (а поезия липсва в литературата „преди“ и по Пенчо Славейков) естетическо творение, предмет на „изящната“, по именуването и в онова време, литература.

И така в своята лирика Кирил Христов постига една нова форма и поетически език – непостигнати от Иван Вазов. Неговото, на Иван Вазов поетическо слово и форми теж-

неят към възрожденската словесна прагматика. Но Кирил Христов осъществява Вазовата програма за естетическото вече, а не поучително съществуване на литературната творба.

А освен че е един от строителите на модерната българска литература от края на века, Кирил Христов с първите си стихотворения и стихосбирки – „Песни и въздишки“, „Трепети“, „Вечерни сенки“ – е популярен автор не само с шумна слава, но и с общото признаване от литературната критика за български класик. Още повече – този тип лирика търпи бъдещо развитие, което добре показват стиховете на Димитър Бояджиев. Съдържа също така в себе си всички условия да се превърне в норма, която да очертае посоките на бъдещото лирическо развитие на литературата ни. В лириката на Кирил Христов поетическото време се философира без минало и бъдеще. То не започва от някъде и не завърша никъде. То е настояще, което се преобразува в настояще. То е безкрайно време на изживяване на света. Съществуването е опиянение, сън, за който няма бряг и пространство. Постигната е свободата от гражданското и социално време или радостта от живота сам в себе си. Това е единение с безкрая, но тук следва неизбежната бележка, че тази енергия е насочена навън, към нещо, което не може да бъде постигнато поради същността на собствената му природа. Подобно поведение не може да реши въпроса за другата свобода – тази на културата, нравствената свобода.

Тя предполага друг тип поведение, друга философия на индивидуалистичното, друг път до нея. Той е пътят през страданието, когато енергията, насочена навътре през страданието и неговото мъченичество, през полетата на нравствения здрач достига до съзерцаване и единение (ако това е възможно) с онази вложена в човека същност на светлина, съвършенство, тишина и любов. Този път не е показан и у Пенчо Славейков в неговата лирика и естетика. Там пътуването е към „другия“ бряг, към „родния кът“, към „съня на щастието“ или към „острова на блажените“ – все добри за пътуване места, но места вън от Аза, вън от себепознанието и отговорността за самия себе си.

През 1901 г. е излязла първата книга „Стихотворения“ на Пейо Яворов. Тук нравствената свобода на волята е показала, че духовната енергия е насочена към светли-

ната, тишината, съвършенството и любовта вътре в душата. Към това, което той е – по замисъл. Обикновено този път минава в странстване през пустинята. И не всички стигат до тази земя, защото, както се знае, дълбоката вяра и търпението могат да са опората в това пътуване. През нравствения здрач, по „белеещия се път незнаен“ тръгва скиталецът Пейо Яворов. И в този път той, скиталецът, мисли, че е сам.

И така, през 1903 г. излизат „Избрани стихотворения“ на Кирил Христов с предговор от Иван Вазов. Като че ли и Иван Вазов, и Пенчо Славейков съзнават необходимостта да се отстранят по някакъв начин от литературното поле и да застанат зад едната и другата възможност за бъдещото развитие на българската лирика. Впрочем, четейки двата предговора, ценностните оценки за лириката на Кирил Христов от Иван Вазов и за Пейо Яворов от Пенчо Славейков на много места съвпадат. Външно, от пръв поглед е трудно да се разбере в какво се състои литературният спор с оглед на двата типа решения на въпроса за философията на индивидуализма. Така Пенчо Славейков намира, че Яворовата лирика е преодоляла представата за ценността на обществената идея (ценността на гражданското и социалното време), че Пейо Яворов е търсил един свой идеал и че е разкрил личните си намерения под булото на символа. Това той е изразил в една непозната форма и език.

За Иван Вазов Христов е лирик нервен и отзивчив, със силен субективизъм, в който се показва неговата личност, майстор в анализа на собствената си душа, показал е пессимизъм и в природата е намерил тайнствен отзвук на своята душа и това той е изразил със съвършен език и техника на стиха.

Но явно е, че този повратен момент за историята на българската лирика събира в себе си сблъсъка на две представи за битието на субективното – тази с поглед навън на Иван Вазов и тази с поглед навътре, към дъното на кладенеца, където е нравственото просветление. Става въпрос за допълване, което образува една цялост. Тя не би трябвало да е противоречива, ако не съдържаше в себе си може би противоречието между тежнението към идентичност с формите на цивилизацията и постоянно обновяващия се чрез страданието път към тишината и нравственото просветление, което културата постига.

Няма по-голяма новина от... липсата на новини. Естествено – в нашия информационен XX век. И ако това може да притесни нас, живеещите на границата на XXI век, то едва ли са изпитвали същото дедите ни отпреди 100 години.

Ако разгърнем някои периодични издания от края на XIX и началото на нашия век, не може да не се впечатлим от съдържанието на поместените материали. Очаква ли българинът с надежда или с тревога новото столетие, какво го вълнува, от каква духовна храна има нужда и какво му се поднася?

На фона на бързия технически прогрес, демонстриран на Парижкото изложение (1889) и на изложението в Чикаго (1893) българинът изглежда догонващ в крачка световната цивилизация. В българското общество животът си тече бавно и спокойно встрани от големите събития и все още са живи възрожденските идеали от 70-те и 80-те години на XIX век.

За земеделското списание „Орало“ важна изглежда борбата с филоксерата и гнилеца, промяната в цената на пшеницата или култивирането на нови сортове ягоди, отколкото чисто риторичния въпрос *кога започва XX век – в 1900 или в 1901 г.*

Редакторите на детското списание „Звездица“ например се тревожат най-вече за качеството на илюстрациите и за нередовността на абонатите си.

Популяризаторското списание „Родина“ поднася великолепни текстове за историята и географията на българските градове, но извън територията на родното, поне до онзи момент, не поглежда.

Сп. „Ученишки другар“ в кн. 5 от 1900 г. тълкува на средношколците различните системи на летоброене, но много повече сведения дава за Англо-бурската война, за живота в далечен Китай или за екзотичния бит на някои африкански племена.

Опозиционният вестник „България“, орган на Прогресивно-либералната партия на

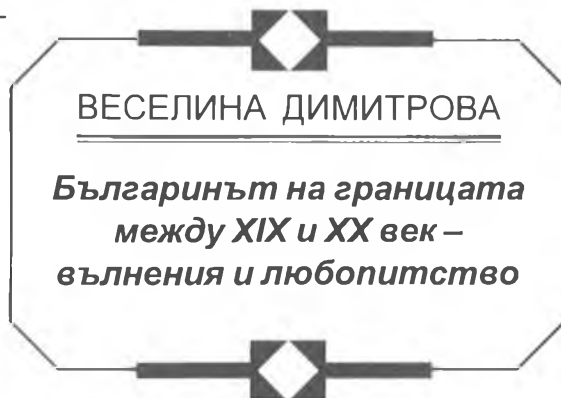
Драган Цанков, не регистрира никакво човешко любопитство, ни най-дребен трепет в декемврийско-януарските си броеве от 1900/1901 г. Честитки за Коледа, големият християнски празник – да, но за Новата година, за новия век – нито дума. Само безкраен низ от предизборни програми, от политическа пропаганда и самореклама – сухи и скучни.

Късчета информация откриваме там, където не се надяваме. В сп. „Българка“, едно малко известно издание, което цели да образова българската жена, но стои далече от модния за европейци и американци

феминизъм, се твърди, че XX век започва на 1 януари 1901 г. Тук се поднасят любопитни сведения, почерпани от френското списание „Science pour tous“ (Наука за всички). Според тях населението на планетата ни към 1899 г. е около 1 200 000 000 – поравно от двата пола; говорят се 3064 езика и се изповядват 1000 религии. Всяка година умират 35 214 000 души, а се раждат около 36 792 000, т. е. ежегодният прираст е 1,5 милиона. Средната човешка възраст не надминава 38 години, но почти 25% умират преди да навършат 17 години. От 100 души само 1 достига 100-годишно дълголетие. Мъдрото заключение на списанието гласи: *„Семейните и работливите живеят повече от несемейните и неработливите.“* (кн. 2 от 1899 г.).

В кн. 10-12 от 1901 г., по повод приближаващата Коледа, сп. „Българка“ умилително твърди, че традициите на Бъдни вечер трябва да се спазват, защото *„укрепваме в паметта на нашите деца това що за нас съставлява заветно минало“*.

Всичко открито по страниците на печатни в края на XIX век издава един по-скоро консервативен подход към живота. Изглежда българинът отпреди 100 години е бил любознателен дотолкова, доколкото това е практично; и нито световните промени, нито цивилизацията, нито дори новият век са могли да го изтръгнат от битието му.

Ако се обърнем назад към миналото, виждаме, че особено актуалният в днешно време проблем за опазване на околната среда не е нов. Той може да се проследи в историята на благоустройството на българските селища. В българската народна традиционна култура съществуват комплексни знания за хигиената на селищата, като един от бележите на цивилизования начин на живот. Те са се оформили в продължение на векове уседнал живот. Същността им представлява синтез между народния опит и знанията от старата писмена традиция – рецептури, хигиенни правила и практики, тясно свързани с развитието на медицината, чиито корени водят към античността, средновековна Византия, към старите български манастири, към духовенството и учителството, чрез чието посредничество са достигнали до народните слоеве. Известни са поговорките: „Далеко хвърляй сметта, да не ти се смее света“, „Неметена къща не е къща“, „Без вода светът, земята, гората, добитъкът и човекът би се осмърдели“, „Водата е чиста, когато мине през 40 камъчета“, „Дека има слънце, тамо бягат болестите. На присой всичко вирее, всичко е добро, присойните дървета пеят, а усойните плачат“, „Болест по гора не ходи“. Народът познава мерки, които предпазват жилищната среда от болести и я хигиенизират. Пречистващата сила на водата и огъня, здравословното действие на слънцето, изолацията от заразите и сметта, опушването с дим срещу домашни и полски вредители, растителни сокове, чрез които се пречистват водите в замърсени кладенци и др. са били редовно прилагани знания и практики при обитаването на дома и селището.

Освобождението на България в края на XIX век и последвалите го икономически, политическо-интеграционни и социални промени оказват голямо влияние върху благоустройството на българските селища. Дотогава почти липсват постоянни държавно регламентирани със закон благоустройство и селищна комунална хигиена. Мерките засягали предимно градските средища и то не случайно.

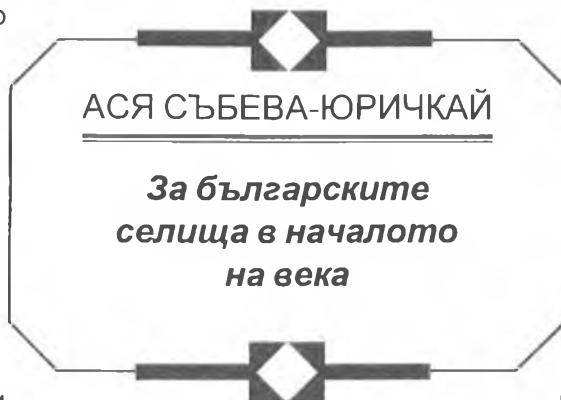
Струпването на голяма маса население и съгъстеното живеене на градска територия

създава условия за замърсяване на жилищната среда. Наличието на интензивен занаятчийски живот, работата с текстилни и хранителни суровини като кожа, вълна, животински вътрешности, мас, лой и др. прави възможен контакта с лесно гниеци отпадъчни продукти, които не винаги са се оползотворявали навреме. Оживеният стопански обмен в градовете, свързан със складирането на суровини и стоки, с преминаването на голям поток от хора, добитък, стоки, търговски кербани увеличава опасността от поява на вредители гризачи, от предаване на заразни болести и избухване на епидемии.

По друг начин стои благоустройственият проблем в селата. Там числеността на населението е по-малка и замърсяването на жилищната среда не става така интензивно. Селскостопанската продукция задоволява нуждите на отделните стопани се консумира редовно според сезонния и годишен цикъл на производство, като не се застоява на склад. Пазарната продукция на селските стопани се изнася своевременно към градските пазари. Отпадъците от стопанството са органични и те се използват и преработват вторично или се изгарят периодически. От друга страна опасности от замърсяване носят самия земеделско-скотовъден бит, тясното съжителство между хора и добитък, с всички отрицателни последствия от този факт. Неизолираността на селото от града във връзка с търговския обмен по пазари, панаири, сборове, както и сезонните трудови миграции на дялгерски, жетварски, гурбетчийски групи, засилват възможността от пренасяне на зарази.

Липсата на благоустройствени, административно-регулирани мерки в селото до към началото на века прави възможно функционирането на старата профилактична и хигиенна система.

Чистотата играе голяма роля в обществените отношения между членовете на селския колектив. Във всяко село се знаят и уважават най-чистите и уредни домакини. Наричат ги: „чистници“, „чистохватници“. На такива жени се възлагат отговорни работи по надзора и почистването на общоселските участъци. Например в колиби Бъчвари, Тревненско

за почистване на общоселския извор, били избрани две от най-чистите жени на селото, които го почиствали задължително веднаж в годината.

Ежедневни практики са измитането на къщата и двора и проветряване на стаите. Там, където има дъсчени подове, стълбища и чардаци, те периодически си изстъргват от кал и се измиват с вода. Стените на къщата се измазват с бяла пръст или глина, а подовите, когато са глинени, се измазват с черна или кафява пръст. Почистването на съдовете, изпирането на дрехите, тъканите, завивките на семейството се осъществява също регулярно. Големите почиствания стават пред всички по-големи празници „за свет ден“. Редица календарни празници са придружени от хигиенизиращи практики – например на Първи март и Благовец (25 март – Благовещение) се палят боклуките, на „Чисти понеделник“ (първият понеделник от Великденските пости) се изчистват „изпостняват се“ всички съдове, нощви, казани, котели с гореща вода, на Костадиновден се изнасят всички дрехи и завивки за проветряване от молци и други вредители и др. Паралелно с почистването на къщата върви и почистването на двора и стопанските постройки за добитъка. Оборите, кошарите се почистват ежедневно, боклукът се изринва и се хвърля на торището. В Западна България 2 януари се празнува като св. Силвестри или Риначовден. На този ден е обичай да се сформират мъжки групи „риначи“, които ходят по всички къщи в селото и изринват тора от оборите и кошарите, а на яслите слагат пресно сено за добитъка. Кокошарниците се прочистват от „кокошинки“ (болест по кокошките), като вътре се подпалва слама, за да се опуши. После с вряла вода се пръскат стените. В двора се отделят няколко места, които служат като хигиенни отдушници на стопанството. Едното е „торището“, „бунището“, то се устройва по-далече от къщата. С благоустрояването на селския двор през 20-30-те години на века той се разделя на представителен двор пред къщата, където се разполагат цветната градина и местата за отдих, и „черен двор“ за добитъка, селкостопанската работа и отпадъците. Така торището заема своето място в „черния двор“, а на пролет събирания през цялата зима тор се изкарва на нивите и градините за торене. Друго отходно място е „нужникът“. В някои села съществува и отделно място за изхвърляне на домашната огнищена пепел – „огонище“. То е свързано с вярването, че който стъпи на

него, заболява, подлудява и се явява място „табу“, както и всички други нечисти места в двора.

С навлизането на комуналната хигиена в началото на 20 в. в селата започва и обособяването на общоселско „торище“ на границата между село и землище. То е още едно свидетелство за по-интензивното отделяне на „чистите“ жилищни части от „мръсните“ части, свързани със селскостопанската работа, а също така и за народно знание в областта на разделното събиране на отпадъците.

В поддържането на общоселските места личат стари общински традиции. Така общата работа се разделя по равно на всички махали и се контролира от селската община. Помитането и изчистването на улицата било задължение на живущите там домакини. Задължителността на тази практика, с двора да се помита и прилежащата част от улицата, личи от анекдота за мързеливата жена, която споделила: „Аз вътре не съм мела, но отвън, край пътя мета, та да кажат хората, че съм шетлива.“

През 20-30-те години на века с интензивното развитие и благоустройството в селата, започва общинско организиране на строителни работи по улиците и площадите. Извършвали се насипни подобрения на улиците, застилане с чакъл и калдаръм, пътищата в землището се поддържали също общо.

Селските площади – „хорища“, „мегдани“, с тяхната функция на обществени центрове, където се събира цялото село, също се нуждаели от поддръжка и благоустройство. В някои села, където площадите служели и за събиране на добитъка, те се замърсявали ежедневно от добитъчен тор. След изкарването им на паша, жените от селото излизали, почиствали мястото, измитами го с метли, а със събрания тор торяли дворните си градини. В разглеждания период от време, местата за събиране на добитъка се изместват извън селото, а селските площади получават изцяло обществена и представителна функция и се благоустрояват. При дъжд, за да не се разкалват, се посипват с плява или пясък. На други места, те се настилат с калдаръм и редовно пред всеки празник се почистват. Грижата за селския мегдан е отразена в една народна песен от с. Граматиково, Странджа:

Селяне и чорбаджии,
носите вода и метли,
хорище да изметеме,
госкье да посрещнеме.

Гробищната територия, в чието устройване и благоустрояване личат както суеверен страх, свързан с култа към мъртвите предци, така и рационални знания за разлагането на мъртвата материя, се разполага по правило винаги извън селището. Повсеместна практика е изкопаването на гробовете да не бъде по-плитко от 1,50-2 м дълбочина, тъй като съществува опасност от изравяне на трупите и зараза. Ограждането на гробищата се прави със същата цел – предпазване от домашния добитък. В тази връзка стои и забраната на гробища да се копае, оре, т.е. да не се нарушава цялостта на гробищната повърхност. Почистването ставало по задущници, при помени, когато всяко семейство поддържа своите гробове. Църквите, параклисите, оброчните места на селото се почиствали общо от жените, които се събирали „на меджия“, периодично или при съответните празници в семейния и годишен календар.

Общото ползване на общоселските места предполага и задължава към общо поддържане, почистване и благоустрояване. Това е един от принципите на общоселския и общински живот, който съществува и до днес в българските села.

Градските центрове в българските земи показват по-ранно и по-развито благоустройство. Големите градове като Русе, Варна, Велико Търново, Пловдив, София, както и въздигналите се по време на Възраждането Копривщица, Трявна, Котел, Габрово, Елена, Райково, Устово (последните две – махали на днешния град Смолян), Широка Лъка и др. познават задължителното застилане на улиците с плочи или с калдаръм и оформянето на вдлъбнати в уличното платно вади за оттичане на дъждовната и отпадъчна вода. Първоначално те изпълнявали ролята на отводнителни канали. На места съществувала и примитивна градска канализация, т.нар. „геризи“ – облицовани с камък вади, минаващи под настилката на улицата. Те извеждали остатъчните води от домакинствата и отходните места в реките. Постепенно кладенците и изворните води се включили във водопроводна градска мрежа за питейна вода, изградена от глинени водопроводни тръби. В град Ловеч водопроводите се почиствали на всеки 20 месеца, чрез вкарване на лескови пръти, които разкъсвали утайките и водораслите, замърсяващи тръбите.

За хигиенни и лечебни цели в големите градове се устройвали бани, разположени в близост до минерални извори. Строител-

ството на много бани предхожда периода на Възраждането и е свързано с османския градоустройствен принцип, при който банята в група с други турски обществени постройки, като джамия, кервансарай, медресе и др. оформя централния площад на града. Примери за това са баните в градовете София, Пловдив, Берковица, Велико Търново, Ихтиман и др.

Хигиенизирането на градовете било свързано и с отделянето на отпадъчните остатъци в специални извънградски места. През 1864 г. бил издаден указ за поддържането на гр. Габрово, който съдържал забрана за колене на добитък по улиците, както и нареждане за изхвърляне на боклука и трупите на умрелите животни извън селището. В тази връзка стои и образуването на махалата „Циприхори“ в Асеновград, според описанието на града от поп Константин от 1819 г. Тя се появява в края на града, на обособеното място, където градските винари и лозари изхвърляли гроздовите „джибри“. „Циприхори“ произлиза от гръцката дума „ципори“ – джибри и в случая означава „джиброво село“. С разрастването на града, това място се заселва, а днес се намира в центъра на Асеновград.

Във връзка с редуващите се чумни, холерни и др. заразни болести и епидемии, възникват и някои мерки за предотвратяване на тежките последствия за населението. При масови епидемии обичайна практика е била, хората да напускат своите селища и да се изолират в горски райони, където изчакват заразата да премине. Има редица примери за български села, сменили местонахождението си в резултат на чумни и холерни епидемии. Друга мярка била изгарянето на цялото селище. Чумата в град Кюстендил през 1561 г. дала такива поражения, че оттам не можала да мине султанската поща за Скопие. Тогава от Истанбул дошъл указ за изгаряне на града. Чрез огъня заразата се преустановила. Във връзка с епидемичните заболявания са и първите карантинни мерки – трупите да се изгарят на отдалечени от градовете места, болните да се изолират в специални лазарети. Карантинната служба в Истанбул се основала през 1831 г., през 1835 г. била създадена карантинната служба Чанак кале на Дарданелите. Български карантинни служби се създали във Видин и Силистра (1839 г.), в Пловдив и Велико Търново (1840 г.), в Свищов (1841 г.), във Варна (1847 г.). Една година след Освобождението, в 1879 г. се издават и „Правила за карантин-

ните мерки във Варна и Балчик"; а през 1880 г. се приема „Закон за пограничното санитарно управление в Княжество България”.

Бързо развиващата се индустрия по време на Възраждането и общият подем в българските земи в края на XIX и началото на XX век установява тясна връзката между благоустройството и правилното градоустройство на селищата, като налага планово разделение между индустриално-производствените зони и жилищните райони. През 1881 г. се издават „Правила за строеж на частни здания в градовете”, а през 1897 г. в Народното събрание се гласува пръв „Закон за благоустройството на населените места в Княжество България”, който определя всички технически изисквания за планиране и изграждане на населените места с повече от 50 къщи. Регулационни планове на градски селища започват да се проектират веднага след Освобождението и прилагането им отменя остарялия турски специален закон, който отреждал градска регулация само след пожар. В края на века България започва приобщаването си към Европа. Големите градове са изправени пред нарасналите нужди на новото българско общество, както и пред градското строителство и благоустройство в духа на европейското градоустройство. Необходимостта да се започне веднага със строежа на административни, културни, банкови, болнични, търговски, фабрични сгради, оформянето на паркове, градини, създаването и планиране на курортни селища от една страна и ограничения брой от подготвени български архитекти, инженери, градинари, агрономи, които да предложат съвременни градостроителни решения, налага привличането на европейски специалисти.

Така времето и историята изместват старата народна анонимна традиция в строителството и архитектурата и налагат ново, поставено на академично ниво градостроителство. В България идват и работят много европейски архитекти и инженери, като Ханс Дивиш (изработва нов регулационен план на град Русе), виенският архитект Фр. Грюненгер (проектира двореца на княз Александър Батенберг в Русе), швейцарският архитект Х. Майер (построил сградите на Българска народна банка във Варна и Русе), чехът Йозеф Шнитер (известен с търговските домове в Пловдив и Варна). Интересни творби в стил „ранен сецесион” оставя и унгарският архи-

тект Янович, който работи в Русе. Наред с чуждите специалисти, постепенно в изграждането на селищата заемат своите места и българските архитекти и инженери. Повечето от тях завършват висшето си образование в Чехия, Белгия, Франция, Германия, Швейцария, Италия, Русия – арх. Никола Лазаров (участвувал в построяването на двореца в Евксиноград), инж. Тодор Бояджиев (Офицерския клуб във Варна), арх. Дабко Дабков (построил сградата на Аквариума във Варна, която е единствена по рода си в България), инж. Васил Силяновски, инж. Константин Хаджистоянов и много други. Те са по онова време „строителите на съвременна България”, посредниците между европейската култура и приобщаващата се към европейското семейство България.

Инфраструктурата на града е немислима без инженерните съоръжения, които разположени на градска или извънградска територия обслужват цялостния живот на населението. Паралелно с градското строителство се устройват и благоустройват пътните артерии, изграждат се тунели, мостове, вълноломи и пристанища в по-големите морски и речни градове, оформя се вътрешно-градския транспорт. Първите трамваи се появяват в София през 1901 г., когато градът е и частично електрифициран. Първият аеродром се изгражда в София през 1913 г. до железопътната гара. Постепенно се прокарват далекопроводи, с което започва електрифицирането на страната. Новото механизирано и индустриализирано производство, техническите открития, съвременният начин на живот в градовете, в началото на века поставят нови предизвикателства пред обитателите им.

Откакто съществува човешко общество, то произвежда, консумира и се освобождава от отпадъците на своето производство. Свръхпроизводството и последиците от него ни прави съвременници на автомобилните гробища, на опасността от радиоактивни отпадъци, на опустошаване на природата и превръщане на цели райони в сметища, на бездомните кучета, които застрашават хигиената на селищата и здравето на населението. Но също така и на разделното събиране на отпадъците. Така в един непрекъснат кръговрат, модерният човек се опитва да балансира равновесието си в природата.

Семейна гордост

Русчук, в долното течение на Дунава, където съм се родил, беше чудесен град за едно дете и ако кажа, че той е в България, давам непълна представа за него, тъй като там живееха хора от най-различен произход и само за един ден можеха да се чуят седем или осем езика. Освен българите, повечето от които идваха от селата, имаше и много турци – те населяваха свой квартал, граничещ с квартала на шпаньолите, нашия. Имаше и гърци, албанци, арменци, цигани. От отвъдния бряг на Дунава идваха румънци, моята дойка, която не си спомням, била румънка. Срещнах се и с руси.

Като дете нямах поглед върху това многообразие, но непрекъснато чувствавах неговото въздействие. Някои фигури са се запазили в спомените ми само защото принадлежаха към особена народностна група и се отличаваха от другите по носията си. У дома между прислужниците в течение на ония шест години имахме и един черкезин, а по-късно и арменец. Най-добрата приятелка на майка ми беше Олга, руския. В един ден от седмицата в нашия двор идваха цигани, толкова много, че ми се струваха като цял народ, а за страха, който всяваха у мен, ще стане дума и по-късно.

Русчук беше старо дунавско пристанище и поради това имаше известно значение. Като пристанище той бе привлякъл хора от всякъде и за Дунава се говореше постоянно. Разказваше се за необикновените години, в които Дунав замръзнал; за пътувания до Румъния с шейни по леда; за гладни вълци, които гонели конете, впрегнати в шейните.

Вълците бяха и първите диви животни, за които чух да се говори. В приказките, които ми разказваха българските селски момичета, се срещаха върколаци, а една нощ баща ми ме изплаши с вълча маска на лицето.

Трудничко ще ми бъде да създам представа за пъстротата на тези ранни години в Русчук, за техните страсти и страхове. Всичко, което преживявах по-късно, вече се бе случило някога в Русчук. Там останалият свят се наричаше Европа и когато някой тръгваше нагоре по Дунава за Виена, се казваше, че той пътува за Европа. Европа започ-

ваше там, където някога е завършвала Турската империя. Повечето от шпаньолите все още бяха турски поданици. При турците те винаги са живеели добре, по-добре, отколкото християните славяни – на Балканите. Но тъй като между шпаньолите мнозина бяха заможни търговци, новият български режим

поддържаше добри отношения с тях, а Фердинанд – царят, който управляваше дълги години, минаваше за приятел на евреите.

Нравствените норми на шпаньолите бяха доста сложни. Те бяха вярващи евреи, за които животът в общината имаше значение. Без преувеличение,

той бе средоточие на тяхното съществуване. Но те се смятаха за евреи от особен род и това се дължеше на испанската им традиция. След тяхното разселване в течение на столетия испанският език, на който си говореха, много малко се беше променил. В него бяха навлезли няколко турски думи, но се знаеше, че са турски и за тях почти винаги имаше и испански съответствия. Първите детски песни, които чух, бяха испански, а слушах и стари испански „Romances“, но онава, което беше най-силно и неотразимо за едно дете, бе испанската същност. С наивна надменност се отнасях към другите евреи, „Todesco“ беше думата, която винаги бе изпълнена с презрение, тя означаваше немски или ашкеназки евреи. Би било недопустимо да се сключи брак с една „Todesco“ и между многото семейства, за които като дете чувах да се говори в Русчук или които познавах, не си спомням нито един случай на такъв смесен брак. Още нямах шест години, когато дядо ми ме предупреди в бъдеще да се пазя от такъв брачен съюз. Но работата не се свършваше с общото унижение. И между самите шпаньоли имаше „добри семейства“, под това разбираха онези, които отдавна вече бяха богати. Най-ласкавата дума, която можеше да се чуе за някого, беше: „Es de buena familia – Той е от добро семейство.“ Колко често и до втръсване съм слушал това от мама. Когато тя мечтаеше за Бургтеатър и четеше с мен Шекспир, който ѝ стана любим автор, тя не се стесняваше да каже за себе си, че е от добро семейство, че нямало по-добро. Тя, за която литературите на културните езици, които владееше, се превърнаха

в същност на живота ѝ, не усещаше никакво противоречие между страстната универсалност и високомерната семейна гордост, постоянно подхранвана от нея самата.

Още по времето, когато бях напълно под нейна власт – тя ми разкри всички страни на духа и аз я следвах сляпо и въодушевено, – ми направи впечатление това противоречие, което ме измъчваше и разстройваше, и в безброй разговори по този въпрос, през различните периоди на моята младост, я упреквах, но това не ѝ правеше ни най-малко впечатление. Отрано нейната гордост се беше развила в определена посока и непоколебимо я следваше, но с това тесногърдие, което ми беше непонятно у нея, тя от малък ме настрои против всякакво високомерие, свързано с произхода. Не мога да възприема сериозно хора с кастова гордост, разглеждайки ги като екзотични, малко смешни животни. Улавям се в обратни предубеждения към хора, които се гордеят със своя висш произход. На малцината аристократи, с които се бях сприятелил, трябваше най-напред да простя, че говореха за това, и ако те можеха да предположат колко усилия ми струваше то, биха се отказали от моето приятелство. Всички предубеждения са породени от други предубеждения, а най-чести са онези, които възникват от техните противоположности.

Към това се прибави, че кастата, с която се свързваше майка ми, заедно с испанския си произход беше и каста на парите. В моето семейство, и особено в нейното, аз видях какво причиниха парите на хората. За най-лоши намирах онези, които съвсем доброволно се отдаваха на парите. Оpozнах всички преходи от сребролюбие до манията за преследване. Видях братя, които от алчност се съсипваха взаимно в дългогодишни процеси и продължаваха да се съдят дори и тогава, когато парите вече се бяха свършили. Те бяха от същото „добро“ семейство, с което майка ми така се гордееше. Тя също го виждаше, ние често говорехме по тези въпроси. Нейният ум беше проникателен, познанията ѝ за хората – изградени посредством големите произведения на световната литература, но и от опита на собствения ѝ живот. Тя съзнаваше мотивите на безумното самоизяждане, от което се разкъсваше семейството ѝ; с лекота би могла да напише роман за това, гордостта ѝ от същото това семейство обаче остана непоколебима. Ако беше любов, бих я разбрал. Мнозина от главните герои тя въобще не обичаше, от някои беше възмутена, към други изпитваше през-

рение, но за семейството като цяло изпитваше само гордост.

По-късно разбрах, че в отношението си към човечеството съм също като нея. Отдадох най-хубавите си години, за да разоблича проявите на човека в различните исторически цивилизации. Изследвах безпощадно властта и я разнижих, също както майка ми процесите в нейното семейство. Има много малко лошо, което не бих могъл да кажа за човека и за човечеството. И все пак аз така се гордея с него, че истински мразя само неговия враг, смъртта.

„Kako la gallinica” Вълци и върколаци

Думата, която често чувах, бе „La Butika”, произнасяна с усърдие и нежност. Така наричаха търговското средище, където дядо ми и неговите синове прекарваха деня. Рядко ме взимаха там, тъй като бях много малък. Беше разположено на стръмна улица, която се спускаше право надолу от високите богатшки квартали на Русчук към пристанището. На тази улица се намираха всички по-големи магазини, този на дядо ми беше в една триетажна къща, която ми изглеждаше и представителна, и висока, жилищните домове горе на хълма бяха едноетажни. В магазина се продаваха бакалски стоки на едро, той беше просторен и в него се разнасяше приятна миризма. На пода бяха наредени големи отворени чували с различни видове зърно, имаше чували с просо, ечемик, ориз. Позволявах ми, ако ръцете ми са чисти, да бръкна в тях и да опипвам зърната. Това беше приятно усещане. Пълнех ръката със зърна, вдигах я високо, помирисвах зърната и след това бавно ги изсипвах обратно, да се стечат в чувала. Правех това често и макар че в дюкяна имаше много други интересни неща, то беше любимото ми занимание и трудно се откъсвах от чувалите. Имаше чай, кафе и особено шоколад. Всичко беше в големи количества, добре опаковано, не се продаваше на дребно, както в обикновените дюкянчета, но отворените чували на пода ми харесваха най-вече затова, защото не бяха много високи за мен и когато бръквах, усещах зърната, които така ме привличаха.

Повечето от нещата там бяха за ядене, но не всички. Имаше кибрит, сапун и свещи. Имаше и ножове, ножици, брусове, коси и сърпове. Селяните, които идваха да пазаруват от селата, дълго се застояваха пред

тях и опипваха с пръст острието. Гледах ги с интерес и малко страх; забранено ми беше да докосвам нож. Веднъж един селянин, когото вероятно моето изражение бе развеселило, взе палеца ми в ръката си, сложи го до неговия и ми показва колко твърда е неговата кожа. Никога не ми подаряваха шоколад. Дядо, който седеше в дъното на кантората, строго се разпореждаше, а и всичко беше на едро. У дома той ми доказваше обичта си, аз носех цялото му име, и малкото. В дюкяна обаче не обичаше много да ме вижда и не ми беше разрешено да оставам там дълго. Когато той се разпореждаше, помощникът, който трябваше да изпълни поръчката, се отдалечаваеше бързо, а понякога някой от тях напускаше дюкяна с пакети. Най-много ми харесваше един слаб, бедно облечен възрастен човек, който винаги се усмихваше някак отсъстващо. Той имаше мудни движения и се стряскаше, когато дядо казваше нещо. Изглеждаше унесен и беше по-различен от всички други хора, които виждах в дюкяна. За мен винаги имаше добра дума, говореше така неопределено, та не го разбирах, но чувствавах, че ме обича. Казваше се Челебон и му даваха работа от съчувствие – като беден и безнадеждно неспособен роднина. Чувах винаги да се обръщат към Челебон като към слуга. Така съм го и запомнил и едва много по-късно научих, че бил брат на дядо ми.

Улицата пред голямата порта на нашата къща беше прашна и заспала. Когато валише силно, тя се покриваше с кал, в която файтоните оставяха дълбоки следи. Не ми разрешаваха да играя на улицата, в нашия голям двор имаше достатъчно място, а и беше безопасно. Но понякога чувах навън силно кудкудякане, което скоро се засилваше и звучеше възбудено. Не се минаваше дълго и през портата се втурваше, кудкудякащ и разтреперан от страх, мъж с черни окъсани дрехи, подгонен от децата на улицата. Те тичаха подир него и викаха: „Како! Како!“ и кудкудякаха – същински кокошки. Той се страхуваше от кокошки и те затова го преследваха. Беше само на няколко крачки пред тях и в моите очи сам се превръщаше в кокошка. Кудкудякаше силно в отчаян страх и размахваше ръцете си като крила на кокошка. Останал без дъх, се втурваше по стъпалата на дядовата къща, но никога не се осмеляваше да влезе вътре, скачаше от другата страна долу и се просваше безжизнен. Децата се спираха на портата, кудкудякайки, не им позволяваха да влизат в двора. Виде-

ха ли, че човекът лежи проснат като мъртвец, те се стъписваха и се оттегляха. Но скоро отвън отново се подеваше техния победен напев: „Како la gallinica! Како la gallinica! – Како кокошката! Како кокошката!“ Докато ги чуваше, Како лежеше неподвижен. Щом гласовете заглъхнеха, той се надигаше, оглеждаше се внимателно, отърсваше се, ослушваше се боязливо още някое време и се измъкваше прегърбен, но много тих, от двора. Сега той вече не беше кокошка, не размахваше криле и не кудкудякаше, а бе отново нещастният идиот на квартала.

Понякога, когато децата го дебнеха, спотаени недалеч на улицата, ужасната игра започваше отново. Най-често се изнасяше в друга улица и аз не виждах повече нищо. Може би съжалявах Како, плашех се винаги, когато скачаше, но нещо, на което никога не се насищах и което винаги гледах с едно и също вълнение, беше превръщането му в огромно черно пиле. Не разбирах защо децата го преследват и когато той лежеше съвсем тихо след скачането си на земята, аз се страхувах, че той вече няма да стане и никога няма да се превърне пак в пиле.

В долното си течение, през България, Дунав е много широк. Гюргево, градът отсреща, беше румънски. Оттам, така казваха, била дошла дойката, която ме кърмила. Тя била силна, здрава селянка и кърмела едновременно и собственото си дете, което взела със себе си. Винаги съм чувал да казват за нея само хубави неща и въпреки че не си я спомням, заради нея в моето съзнание думата „румънски“ звучи топло.

Понякога, рядко, Дунав замръзваше през зимата и затова се разказваха вълнуващи истории. На младини мама често ходила с шейна в Румъния, тя ми показваше топлите кожи, в които се увивали. Когато било много студено, от планините слизали изгладнелите вълци и нападали конете, впрегнати в шейните. Кочияшът се опитвал да ги разгони с камшик, но това нищо не помагало и се налагало да стреля. По време на едно такова пътуване се оказало, че той не бил взел със себе си оръжие. Въоръженият черкезин, който живеел у дома като прислужник и трябвало да ги придружи, се забавил, кочияшът тръгнал без него. Трудно било да се защитят от вълците и ги застрашавала голяма опасност, ако случайно не срещнали шейна с двама мъже, които застреляли един вълк и разпръснали другите, всичко би могло да свърши много по-зле. Мама страшно се уплашила. Тя описваше червените езици на

вълците, които приближавали толкова, че години по-късно тя все още ги сънуваше.

Аз често я молах да ми разказва тази история и тя го правеше с удоволствие. Така вълците станаха онези диви животни, които най-напред заеха фантазията ми. Страхът от тях подхранваха и приказките, които слушах от българските селски момичета. Пет-шест от тях живееха постоянно в нашата къща. Те бяха съвсем малки, може би на десет или дванадесет години, семействата им ги бяха довели от селата в града и ги бяха цанили като слугинчета по къщите на гражданите. Те ходеха боси из къщата и винаги бяха усмихнати, нямаха кой знае колко работа, вършеха всичко заедно и бяха първите ми другари в игрите.

Вечер, когато родителите ми излизаха, аз оставах с тях у дома. Покрай стените на голямата всекидневна, по цялото протежение имаше ниски турски миндери. Освен килимите, постлани навсякъде, няколкото малки масички бяха единственото постоянно обзавеждане на това помещение, което си спомням. Когато се стъмняваше, страх обземаше момичетата. На един от миндерите, близо до прозореца, ние се сгущвахме един до друг, те ме слагаха по средата и започваха приказките за върколаци и вампири. Едва свършваше една приказка, те почваха да разказват друга. Беше призрачно и въпреки това, притиснат от всички страни от момичетата, аз се чувствах добре. Толкова ни беше страх, че никой не смееше да стане и когато родителите ми се връщаха у дома, намираха ни скупчени, треперещи от страх.

От приказките, които слушах, съм запомнил само тези за върколаците и вампирите. Може и да не са ми разказвали други. Не мога да взема в ръка нито една книга с приказки на балканските народи, без тутакси да разпозна някоя от тях. Запомнил съм ги с подробности, но не на езика, на който съм ги слушал. Чувал съм ги на български, а ги знам на немски. Този загадъчен превод е може би най-забележителното, което мога да разкажа от детството си, и тъй като езиковата съдба

на повечето деца е по-друга, навярно би трябвало да разкажа нещо повече.

Родителите ми си говореха на немски, за да не разбирам нищо. С нас децата и с всички роднини и приятели говореха на испански. Всъщност това беше говорим език, във всеки случай един старинен испански; слушах го често и по-късно, но никога не го забравих. Прислужничките в къщи знаеха само български и вероятно български съм научил от тях. Но тъй като никога не съм ходил в българско училище, а на шест години напуснах Русчук, много скоро съвсем го забравих. Всички събития от онези първи години са свързани с испански или български език. По-късно в голямата си част в съзнанието ми те се пренесоха на немски. Само особено драматичните – смърт и убийство, така да се каже, най-страшното се е запазило в спомените ми с испанското си звучене, но много точно и незаличимо. Всичко останало, следователно по-голямата част и най-вече всичко българско, както и приказките, е в паметта ми на немски.

Не знам точно как стана това, не мога да кажа по кое време, при какви обстоятелства едно или друго се е пренесло. Никога не съм проучвал въпроса, може би съм се страхувал, че с едно методично изседване, подчинено на строги принципи, бих могъл да разруша най-ценното, което нося в себе си като спомени. Само едно мога да кажа със сигурност: събитията от онези години с цялата си яснота и сила живеят в съзнанието ми – повече от шестдесет години съм черпил от тях, но до голяма степен те са свързани с думи, които тогава не съм знаел. Струва ми се естествено сега да ги напиша, нямам чувството, че променям нещо или подправям. То не е като литературен превод на книги от един език на друг. Това е превод, извършил се несъзнателно, и тъй като ненавиждам тази дума, избледняла от прекомерна употреба, нека ми бъде простена употребата ѝ в този един-единствен случай.

Превод: Елисавета Кузманова

Тази година зимата бе безпощадно руска. Тя ни отне доайена на унгарските българисти – прекрасната преводачка и редакторка Шара Кариг – отвеждайки я на „маленький робот“ отвъд Воркута, в отвъдното.

Скъпа Шара, дойдох тук, на гробището във Фаркашрет, не да се сбогувам с тебе, тъй като скоро ще се срещнем. Дойдох да преклоня глава пред човешкото ти достойнство. Да отдам своята и на Съюза на писателите почит не само пред делото на живота ти, пред стотиците томовете, белязани с твоето име, а и пред човешкото ти величие.

Преди войната взе дейно участие в спасяването на евреите, укривала си десетки хора и като сътрудник на шведския Червен кръст си ги снабдявала с фалшиви документи, за да се прехвърлят в чужбина и да се спасят от концентрационните лагери. И за това по-късно получи не само наградата Иад Васем, а през 1947, като активист на социал-демократическата партия, когато издигна глас срещу извършените по време на изборите нарушения, те изпратиха на „маленкий робот“.

Ние, унгарците, ако не и от времето на Мохач, но от Трианон насам знаем, че след жестоката война може да има още по-жесток мир. И твоята съдба е свидетелство за това. 1947 бе „повратната година“ в живота ти. Тъй като обичаше ближния си повече от себе си, за награда получи ГУЛАГ. Ала дори и там, в империята на вечния мраз, където мнозина се сломиха физически и морално, а човечността им се пречупи, ти запази човешкото си достойнство, въпреки телесните страдания, глада, минус петдесет градусовия студ.

Имах възможност да почувствам това след 1956, когато бях стигнал дъното на живота си. Знаеше, че имам „тъмно минало“, загази бях, тъй като препратих на Ференц Фейтьо, приятеля на Атила Йожеф в Париж, различаващия измяната на Янош Кадар

„Хунгарикус“ на Шандор Фекете, ала ти не ми обърна гръб. Даже понякога имах чувството, че ми подхвърляш някои от задачите като спасителен пояс. Я превод, я подборка, я някой послеслов.

Не само работа ни даваше, събираше като орлица бе под крилото си нас, начинаещите преводачи. Никога

няма да забравя първия ти съвет: „Ако не знаеш нещо, погледни в речника или в лексикона, а ако го знаеш – погледни два пъти.“

В продължение на четвърт век се възхищавах на трудолюбието ти и на невероятната ти работоспособност. Нито ден не стана

от мястото си пред пишещата машина без да си превела поне една кола английска, немска, руска, украинска или българска проза. Сякаш за един ден искаше да наваксах оgrabените във Воркута седем години. Само след реализирането на дневната норма започваше да ни четеш от някогашните си младежки стихове за лагерните преживявания.

Беше отдадена на работата си. В издателство „Европа“ редактираше българска, словенска, украинска, азиатска, индийска, финска, африканска и всякаква друга литература, която си нямаше свой стопанин в издателството. И едновременно с това редактираше поредиците „Посоки“ и „Народни приказки“. За дейността си получи ордена „Кирил и Методий“ от българската държава. Бе наистина достойна за него. Трудно ми е дори да изброя авторите, които си превела. Ето само някои от тях: Булгаков, Абе Кобо, Агата Кристи, Атанас Далчев, Блага Димитрова, Йордан Йовков, Ангел Каралийчев, Атанас Мандаджиев, Емил Манов, Алън Маршал, Том Нийл, Юлия Норт, Йордан Радичков, Георги Райчев, Богомил Райнов, Любен Станев, Рабиндранат Тагоре, Димитър Талев.

Скъпа Шара, мнозина вече те чакат с обич отвъд, предай им моите поздрави.

Петер Юхас

Йожеф Бьодеи е роден през 1918 г. в Унгария. Следва гръцка и латинска филология в Будапещенския университет, а наред с това изучава славистика и византология. Като студент започва да учи български, полски, хърватски и руски. Първите му статии са за първобългарските надписи на гръцки език (1939) и за свети Иван Рилски (1940). През 1942 г. защитава докторат по славистика с езиковедско изследване върху среднобългарския език. През 1941-1943 г. е стипендиант, а след това лектор в СУ „Св. Климент Охридски“. През 1943 г. издава на циклостил първата унгарска граматика на български език. Между 1945-1947 г. е асистент в Будапещенския университет. През 1947 г. публикува студия за унгаро-българските исторически и културни връзки. По българска покана отново става лектор в Софийския университет, а от 1948 г. е първият директор на Унгарския институт. След завръщането си в Унгария от 1952 до 1980 г. работи като речников редактор в Академичното издателство на Унгарската академия на науките. През 1956 г. излиза неговият първи българо-унгарски речник.

Едно от най-интересните му изследвания е върху откритата от него надгробна плоча на един от ръководителите на унгарската освободителна борба от началото на XVIII в. Йожеф Ракоци в с. Червена вода, Русенско.

На 21 ноември 1998 г. д-р Йожеф Бьодеи почина – само месец след това последно интервю. С приноси в почти всички области на българо-унгарските връзки, най-значимото дело на Йожеф Бьодеи е неговата дългогодишна дейност по създаване на голям българо-унгарски речник, върху който той работи до последните си дни. По време на разговора ни, „Йожи бачи“ спомена, че са му останали още 20 кутии с фишове от речника, които трябва да прегледа още веднъж. Когато му дадох да прочете готовия материал, той поправи тази цифра на 18. Нека се надяваме, че делото на целия му живот не след дълго ще види бял свят, попълвайки една голяма празнина.

В началото на вашата кариера вие сте изучавали много езици – латински и гръцки, няколко славянски езика, както и балканските езици – каква беше причината точно

българският език да заеме такава голяма част от живота ви?

Имаше и известна случайност, но моето желание беше да изуча един славянски език. Удаде ми се такава възможност, докато учех в „Колегиум Йотвъош“ в Буда – там живееше и един българин, Димо Бойклиев и от него

започнах да уча български. Като студент втора година, след като вече знаех малко езика, отидох в България, където се запознах с доста българи. Когато се върнах, имах възможността да живея в една стая със сина на Тачо Танев, известен български артист от Народния театър. Той ка-

то учител се занимаваше с мене, постоянно ме поправяше. Благодарение на него, научих доста добре български. По-късно започнах по-сериозно да се занимавам и с българска история; да превеждам от български на унгарски – отначало разкази, художествена литература, а после и научни трудове. Последният от тях, който е и най-интересен, е книгата на Бистра Цветкова за Варненската битка от 1444 г. „Паметна битка на народите“.

Вие имате изяви във всички сфери на българо-унгарските отношения – превод, изследователска дейност, обучение, речник, били сте директор на Унгарския културен институт в София...

След като завърших в Будапеща гръцка и латинска филология, заминах за София. Исках да напиша докторат върху една българска тема. В Националния музей има един средно-български паметник и проф. Кнежа ми препоръча да изследвам вокализма на този паметник. За създаването на този докторат получих стипендия и през 1941 г. пристигнах в София. Бях първият стипендиант, после дойдоха и други, но никога не бяхме повече от двама-трима души. След около година, когато бях готов вече с доктората, се обадох на проф. Кнежа, той беше известна личност, академик, професор в университета. Той хареса дисертацията ми и даде съгласие да бъде отпечатана и да положи изпита. Върнах се в Унгария, взех си доктората. Първата ми специалност беше славянска филология, втората: византология, третата българска литература. Проф. Моравчик, който беше специалист по гръцки, като на

Дело за един цял живот

свой възпитаник, ми предложи българска тема: пренасянето на мощите на свети Иван Рилски. Тези мощи са били пренесени в Унгария по времето на Бела III. Изглежда, че този унгарски крал, който е прекарал години във Византия, е имал една далновидна политика – да обедини, да помири църквите, затова взел мощите на свети Иван Рилски и ги изложил в епископалната църква в Естергом, като издал заповед да бъдат почитани. Според житията, унгарският епископ не вярвал в чудесата и в силата на мощите на свети Иван Рилски, затова онемял и чак когато признал силата на българския светец, отишъл при неговите мощи и изказал своето уважение, пак проговорил. Значи светецът и тук, на унгарска земя, продължил да прави чудеса. Аз направих едно сравнение с житията на гръцки език. Накрая се получи една интересна студия: „Мощите на свети Иван Рилски на унгарска земя”. В крайна сметка опитът на краля да пренесе почитта към свети Иван Рилски не успява и мощите са върнати в България.

Имала ли е и преди вас сериозни традиции българистиката в Унгария?

Имало е една интересна личност Геза Фехер, който ме въведе в изучаването на старите исторически връзки. От него съм научил много неща. Той, не че е открил, но е обърнал вниманието на българите на Мадарския конник. Всички са мислели, че Мадарският конник е паметник, от който не може да се извлече нищо, а той построил скеле и се качил да го изследва отблизо. Даже веднъж паднал от него и си счупил крака. Но има наистина интересни резултати, успял е да прочете надписите. Този прочит е потвърден по-късно и от Бешевлиев, макар че той като по-млад учен е открил и нови елементи и дава много интересни нови обяснения за целия паметник, за Мадарския конник, такива данни, които вече могат да се използват за българската история. Геза Фехер публикува няколко книги за този паметник, както и по други теми, засягащи връзките между прабългари и унгарци. За тези връзки има много интересни сведения. Когато, например, в Кведлинбург се явили унгарските велможи, сред тях и нашият княз Геза, за да поздравят кайзера Отон, забелязали, че посланиците на българи и унгарци имат еднакво облекло и косите им са сресани по еднакъв начин. Впоследствие аз забелязах, че във византийските хроники има изображение на хан Крум, облечен като унгарец. Това облекло на унгарски се нарича „менте” и много прилича на

облеклото, което носят шопите в България и досега. С шопите би трябвало още да се занимавам.

Да, вие имате интересна идея за унгарския произход на шопите.

Подозирам, че при шопите има нещо унгарско. В нашата хроника пише, че едно унгарско племе се е преселило в България, там им харесало и останали. Това бил „народът на Чаба” – Шоба, Шопа – шопи, това е едно и също, според мене. Старите унгарци, в Безименната хроника (на Анонимус), казват, че за това племе унгарците казвали, че са глупави: Чаба, чоба, шоба, „оштоба” (на унг.: „глупав”), защото са останали извън Унгария, когато техният водач Чаба починал. Според преданието, оттогава насам унгарците чакат връщането на Чаба от чуждата земя, по небето, по Млечния път.

В изследването си за топонимията на някои български селища и местности Вие откривате области, в които има осезателно унгарско присъствие.

Интересно е, че в Шопско няма унгарски имена. Открил съм ги на други места. В България има много интересни местни имена и като че ли повечето от тях са в района на Македония. Аз предполагам, че една част от унгарците са се преселили не направо в днешните унгарски земи, а от България, от отвъд Дунава. Мисля че природата така е създала унгарската земя, че тя е отворена откъм юг – оттам земите ни могат по-лесно да бъдат овладени. И турците успяват да нахлуят в Унгария не само защото тогава унгарците били слаби и не били единни, а защото самите земи са доста открити за нападение. През Карпатите по-мъчно се преминава.

Напоследък открих едно местно име, пак близо до Македония, в Разложко – „Амушови порти”. Аз го обяснявам чрез името на бащата на Арпад, Алмош. Изглежда, че Алмош от прародината е довел най-напред народа си на Балканите и може би е имал известно време владение на българска земя и тук се е запазило името му. В турско време турците преселили унгарски военнопленници в България. Така се създало село Маджаре в Самоковско, от семейството Чомпалови (от унгарски прякор).

Вие сте първият директор на Унгарския културен институт в София. Това е едно голямо начало. Разкажете ни нещо за тези години.

Отначало бях натоварен да създам условия за един лекторат в Университета. В края на 1943 година моят план се осъществи и

проф. Борис Йоцов, като министър, откри лектората. Получихме една стая и обещание, че по-нататък ще прерастне в институт. Още в края на 1943 година лекторатът се осъществи, но бушуваше войната, започнаха бомбардировките над София и трябваше да напуснем България. Върнах се в Унгария, баща ми каза, ти трябва да се върнеш, защото в България не е сигурно. Аз обаче не се уплаших, имах друго схващане, което в крайна сметка се оказа вярно – войната се разви в Унгария, а пребиваването ми в България ме спаси. Още повече, че се ожених за българка и сърцето ми остана там.

На булевард „Цар Освободител“, близо до Университета, имахме една стая, осигурена от Министерството на просветата, където се помещаваше лектората, а в съседните стаи беше моето жилище. Когато се задълбочиха връзките, през 1948 г., по случай годишнината от унгарската революция от миналия век, се създаде Унгарски културен институт в един отделен апартамент, най-напред на бул. „Толбухин“ в съжителство с Българо-унгарското дружество, а после се преместихме на ул. „Славянска“. По-късно институтът се пренесе на „Цар Освободител“- бул. „Руски“, където доскоро се намираше. За съжаление, това помещение не бе запазено.

Главната ми задача бе преподаването на унгарски език – имах часове както в института, така и в Университета. Получих покана и в „Алианс франсез“, където също откриха курс за изучаване на унгарски език и трябваше да приема, защото нямаше друг подходящ преподавател. За успешното преподаване на езика се наложи да напиша граматика с малки текстове, така създадох първия си учебник. А през 1949 г. издадох с помощта на унгарското посолство едно „Ръководство за изучаване на унгарски език“. В него имаше и малък речник. Това вероятно бе и зародишът на по-късния речник, но тогава още не съм подозирал, че това ще ми стане съдба.

Когато се завърнах в Унгария в началото на 1952 г., първоначално бях без работа. Обади ми се един професор, мой стар познат, и ми предложи да направя българо-унгарски речник. Приех с голямо желание. Отидох в издателството на Унгарската академия на науките и започнах своите занимания по създаването на българо-унгарски речник. Първият ми речник излезе през 1956 г.

А как напредват работите по сегашния речник, който очакваме с голямо нетърпение?

Онзи първи речник, естествено не бе

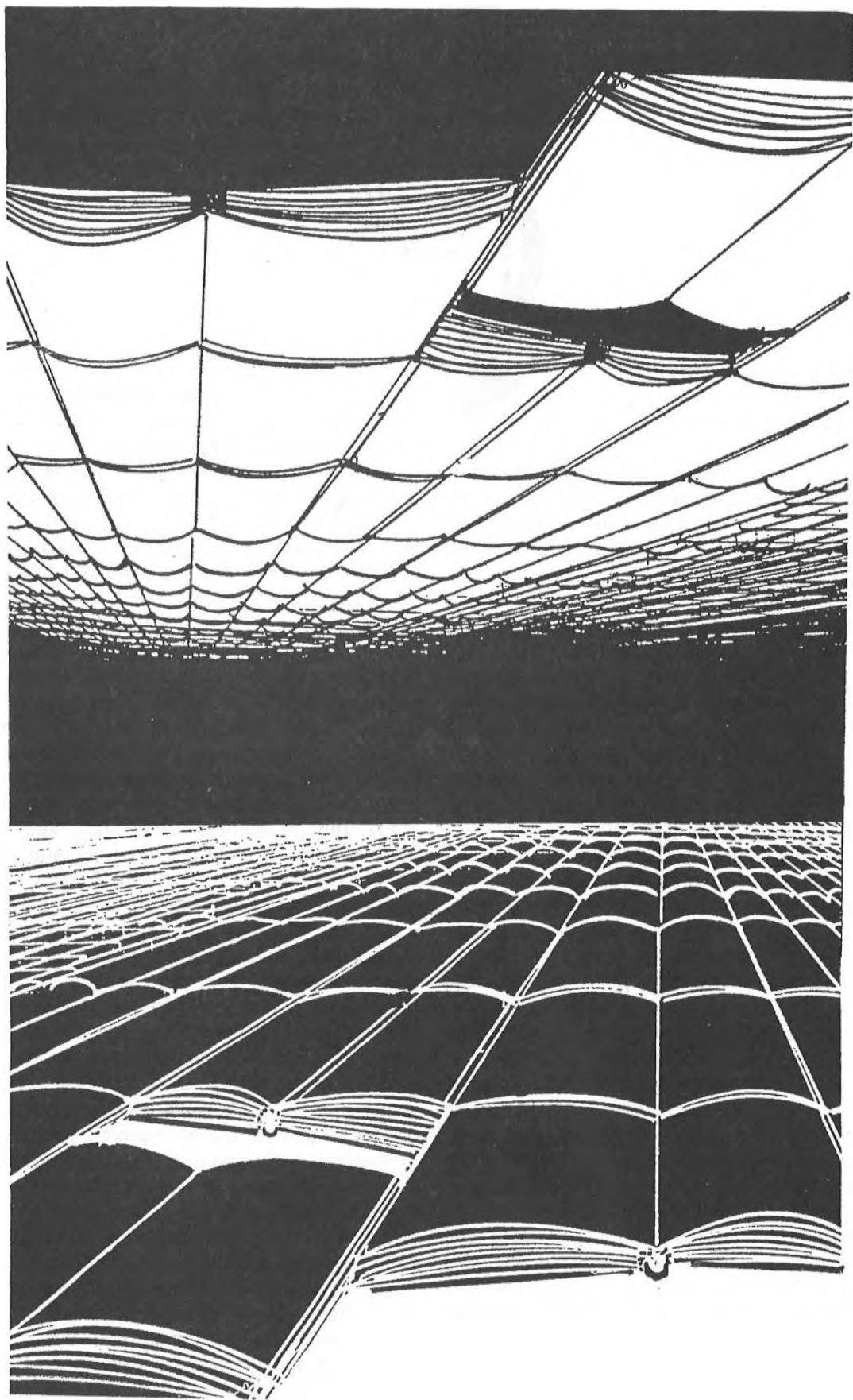
много пълен, но при тогавашните условия изпълни една задача. После трябваше да направя българо-унгарски и унгаро-български речник джобен формат. В издателството работих върху редактирането на цяла поредица речници на различни езици. Постепенно условията назряха за един по-голям речник. Когато излязох в пенсия, получих задачата да съставя по-пълен българо-унгарски речник и имах договор с издателството на Академията. Вече бях почти готов с речника, когато издателството фалира, а моят речник остана неиздаден. Накрая, на помощ ми дойдоха българите от Българското републиканско самоуправление. Тошо Дончев, тогавашният председател, ме покани да прегледам още веднъж речника. Той влезе във връзка с издателството на Академията и те му предадох материалите – 76 големи кутии с фишове и започнахме да го подготвяме за издаване. Оттогава моята задача е, заедно с доц. Тереза Надпал, да прегледаме целия речников материал. Работите напредват, останали са ни още 18 кутии, което означава, че догодина ще сме готови с ръкописа на речника. Сега, на тържеството по случай 80-тата ми годишнина, отново стана въпрос за речника. Потвърдих, че догодина ще сме готови, само да живея още малко и да доживея негово издаване.

От 1952 г., когато напуснах България, постоянно съм имал връзка с българите, следял съм българската преса, и смятам, че са налице всички условия догодина речникът да бъде завършен и да се пристъпи към неговото издаване.

За съжаление от българска страна не получавам никаква подкрепа. Необходима ми е българската преса, за да мога да следя новите думи, които навлизат в езика. Би било полезно да видя на място какви промени се извършват в България, защото аз познавам времето на Тодор Живков, а то отдавна мина.

Наистина през последните години езикът се развива бързо и би било добре специалистите българисти да имат възможност да опреснят речниковия си фонд в България.

Още първият ми речник имаше голям успех. В издателството на Академията, директорът ми каза, че моя речник има извънредно голям успех в чужбина, няма друг такъв речник на разположение, с толкова много нови думи и добре подбрани изрази. Изглежда това е дело на един цял живот и аз, и да искам, вече не мога да избягам от българистиката, която стана моя съдба.

2511
1999.08.10
1999.08.10

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ&abcdefghijklmnopqrstuvwxyz&abcdefghijklmnopqrstuvwxyz

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZabcdefghijklmnopqrstuvwxyz&

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZabcdefghijklmnopqrstuvwxyz?&1234567890

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZabcdefghijklmnopqrstuvwxyz

HAEMUS

VIII. évfolyam, 1999/1

Bolgár-magyar társadalmi és kulturális folyóirat

Lyubo-Mir

1930 szeptemberében születtem Szófiában. Édesanyám, Ljuba Petkova, bolgár volt, gimnáziumi tanárnő; édesapám, Szabó Johan, magyar állampolgár. 1921-től 1931-ig Bulgáriában dolgozott mint malomépítő és -tulajdonos. Ez idő alatt 30-40 malmot épített fel Bulgáriában, köztük a nagy burgaszi malmot is. Mindketten az orlandovci temetőben, Szófiában nyugszanak. Először német iskolába jártam, majd a szófiai II. fiúgimnáziumba. 1950-től 1956-ig Budapesten, a Műegyetemen tanultam építészetet. 1957 óta politikai menekült vagyok; először Belgiumba mentem, ahol 1957-től 1959-ig urbanisztikát tanultam a brüsszeli egyetemen.

Építéssel foglalkozom: terveim és épületeim Brüsszelben, Párizsban, Hamburgban, Duisburgban, Tangerben (Marokkó), Szaúd-Arábiában, Hong Kongban, Bangkokban egyaránt megtalálhatók. Húsz évig Düsseldorfban éltem. 1971-től 1979-ig, nyolc éven át Tajvanon dolgoztam, épületeket terveztem, kiállításokat csináltam.

Grafikusként, képzőművészként és karikaturistaként 25 kiállításon, biennálén vettem részt Párizstól Hong Kongig. Budapesten csak egy kaleidoszkópomat állították ki a Csodák Palotájában (Váci út 16.).

Nagyon elszomorító, hogy az elmúlt 49 év során semmilyen kapcsolatom nem volt Bulgáriával. 1995-ben kétszer jártam Szófiában, hogy rokonaimat és szüleim sírját meglátogassam. A bolgár nyelvet nem felejtettem el, de használni alig volt alkalmam e 49 év alatt. Magyarországgal feleségem, Magda tartja a kapcsolatot az utóbbi 2-3 évben – fordításainak köszönhetően. Ő magyar, de én valahogy teljesen **BOLGÁR** maradtam – mint édesanyám, Ljuba, a Duna-parti Szvistov városából.

Ha a Holdról jöttél, könnyebb elmagyaráznod az embereknek, honnan származol, azt megértenék; kínosabb azt mondani, hogy Trákiából, vagy hogy Bulgáriából jössz – senki sem fog megérteni, se sajnálni.

Egyelőre Németországban élek – itt ugyan támadt némi összevisszaság most, de mégiscsak nyugodt hely. Egy építészeti és egy grafikai könyvet készítek elő.

Négy gyermekem és három állampolgárságom van: német, magyar és kínai.

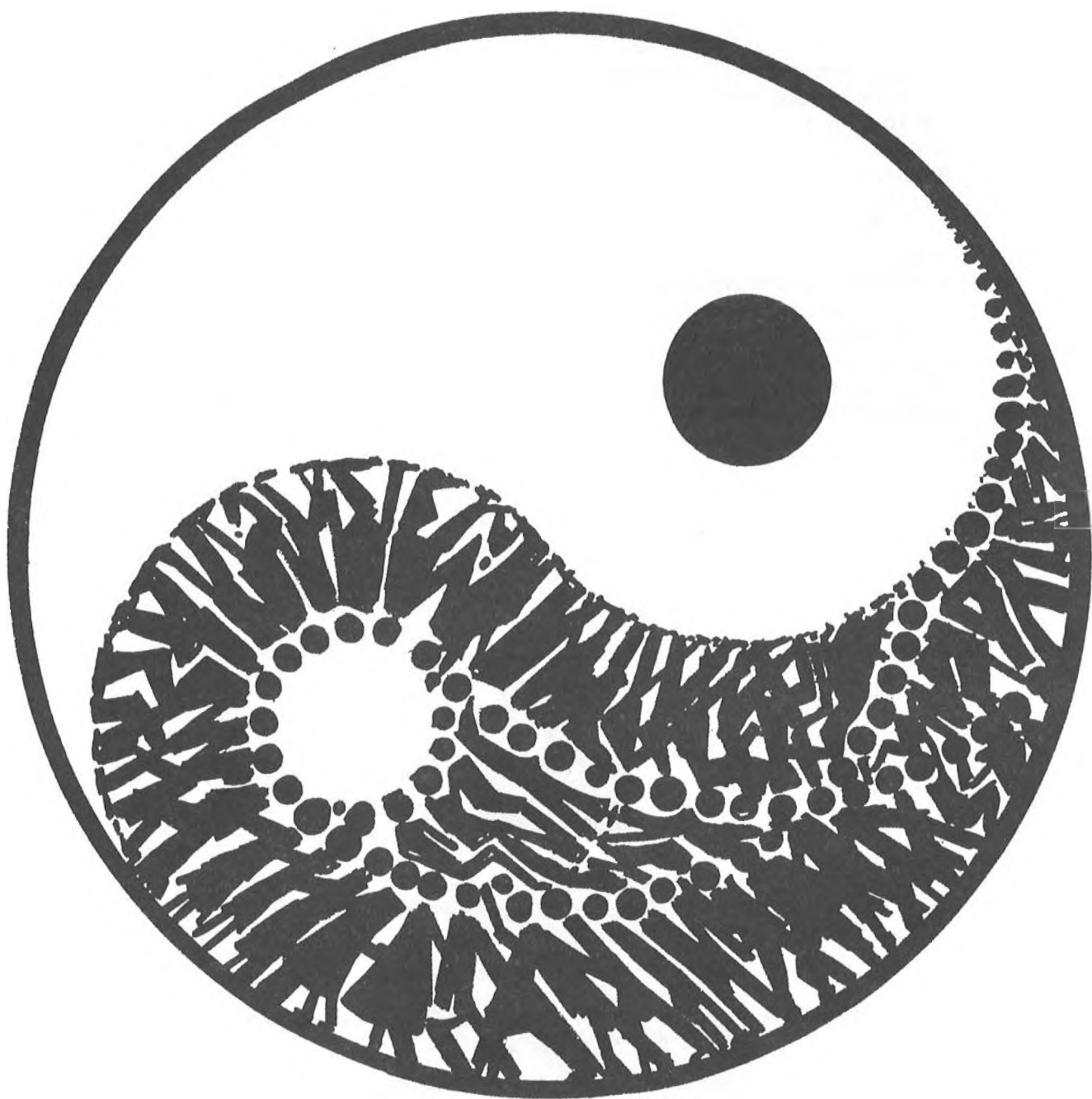
Mint a Haemus 1998-as 3. számában olvastam:

„mielőtt megszületnének, így választanak a lelkek hazát” (Georgi Goszpodinov: *Bulgária! Bulgária!* [kiszámoló]), nemcsak hazát, hanem szülőket, gyermekeket, barátokat is és hivatást, az egész „földgolyón”.

Landau, 1998. december

Szabó Lyubomir

Tartalom

Kiril Hrisztov: Nőt és bort! . . .	3
Milcso Lalkov: Bulgária – „függetlenség örökre” . . .	4
Pesti Naplo, 1908 október 7. . . .	7
Kiril Hrisztov: Csavargó . . .	12
Konsztantin Kacarov: A felemelkedés esztendei . . .	13
Strausz Adolf: Az új Balkán félsziget és a Török Birodalom . . .	22
Kiril Hrisztov: Nyári éj, Az élő ének . . .	28
Találkozás a réten . . .	29
Szava Szivriev: Kiril Hrisztov vagy Pejo Javorov . . .	30
Veszeline Dimitrova: A bolgár ember a XIX–XX. század fordulóján – izgalom és kíváncsiság . . .	32
Aszja Szabeva-Juricskay: A bolgár települések a XX. század elején . . .	33
Kiril Hrisztov: A tündér . . .	37
Elias Canetti: A megőrzött nyelv . . .	40
IN MEMORIAM . . .	44

Szabó Lyubomir illusztrációival

HAEMUS

Társadalmi és kulturális folyóirat

Alapította 1991-ben a Magyarországi Bolgárok Egyesülete

A Bolgár Országos Önkormányzat kiadványa

Felelős kiadó: Czuczumanov Dimitër

Megjelenik negyedévenként a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségért
Közalapítvány támogatásával

A szerkesztőbizottság elnöke: Doncev Toso

Szerkesztőbizottság:

Kjoszeva Szvetla felelős szerkesztő

Irinkov Georgi, Petkova Adriana, Petrov Petar, Szabeva Aszja, Szimeonova Rajna,
Szondi György, Szivriev Szava

Tyutyunkov Mónika szerkesztőségi titkár

Lapterv: Kállói Judit

Nyomda: A&M BT

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Lónyai u. 41., tel.: 216-4210

Egy szám ára: 200Ft. Előfizetés egy évre: 600Ft

ISSN 1216-2590

Nőt és bort!

Hazám, zsibbadt vágy földje, ég veled!
Új élet tárja kapuját előttem,
és boldog reszketéstől részegülten
újult szárnyak röpitik lelkemet
boldog veszélyek, viharok elébe.
Érzem fölpezsgő ifjúságomat!
Oly szép a jövő tágult messzesége!
Nőt és bort! Bort és nőt! Drága pillanat!

Rajtad kívül, forrongó ifjúság,
ma mindent, mindent hiú lomnak érzek!
Véletlen hozta, hajítsuk a szélnek,
mit ajándékba kínált a világ!
Értelmes élet, dicsőség, nemes hit?
Dúdoljam ezt az unt melódiát?
Ilyesmivel ma már csak az dicsekszik,
ki nem tud élni, vére is megállt.

Beroskadt kunyhó a templomotok,
napotok mécses... csúszkáljatok térden
kísértetek után, s hagyjatok élnem
a magam módján, ahogyan tudok:
esztelenségben, vad gyönyörűségben!
S ha halljátok lélekharangomat,
ne szánjátok erőm, hogy elfecséltem,
különös álom volt – és megszakadt.

A szárnyas élet szálljon messze – de
kezemben szíinig tölt pohara csengjen,
ne szűnjön a zsongó mámor fejemben,
Isten világa rózsákkal tele!
És míg a fő elnehezülve lankad
meleg márvány keblekre édesen,
önfeledten hadd suttogják az ajkak:
halkan dalolj, ne ébredjek sosem.

Vidor Miklós fordítása

„A város lelkesedése határtalan, leírhatatlan. Az utcákat és a tereket megtöltötték az emberek, akik »Éljen a cárság!« kiáltással köszöntik egymást, és azt kiabálják: »Hurra!«. Fél háromkor hatalmas ováció volt a palota előtt. Most a külföldi követségek előtt visszahangoznak az ovációk. Minden házon és üzleten zászló lobog. A Szent Király téren óriási horó. A főváros sohasem volt ilyen eufórikus hangulatban” – sürgönyzi Sztefan Csaprasikov cári másodtitkár Szófiából Veliko Tirnovóba néhány órával azután, hogy a régi székesfővárosban kikiáltották Bulgária függetlenségét. 1908. szeptember 22-ét írjuk. Ez az a nap, amelyen Kelet-Rumélia és a Bolgár Fejedelemség 1885. szeptember 6. egyesítése után a bolgár nép másodízben egyétfoghatja nemzeti, politikai, szellemi és gazdasági törekvéseit. Bulgária újkori történelmében a nemzet újra átéli a magasztos lelkesedés pillanatát, amikor a haza jobb jövőjének érzése oly erősen betölti minden bolgár esztét és szívét.

A száraz tudomány szemszögéből a tények körülbelül így néznek ki: 1908. szeptember 22-én Bulgária megszakítja vazallusi függőségét Törökországgal, melyet az 1878-as berlini békeszerződés kényszerített rá. Ezáltal végérvényesen szentesítik Észak- és Dél-Bulgária egyesítését, amely 1885-ben történt meg. A Dél-Bulgária területén levő úgynevezett keleti vasút nincs többé török tulajdonban. Bár nem minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül, de érvényét veszti a rendelet, amely előírja, hogy Bulgária éves adót köteles fizetni Törökországnak, és át kell vállalnia tartozásai egy részét a berlini szerződést aláíró nagyhatalmak felé. Mindez az 1908-as év kora őszi eseményeinek progresszív jellegét tanúsítja.

Ebben a rövid, szöveggyűjtemény szárazságú értékelésben nyoma sincs a Bulgária számára oly emlékeztető nap össznépi lelkesedésének. A nevezetes történelmi esemény fénye is hiányzik. A fényes történelem azonban ritkán igazságos. Nem tanító, csak nevelő, semmire sem tanít, csak büntet, ha nem tudjuk a leckét.

Talán a múlt lényegének belátó ismerete munkálkodott a bolgár államférfiakban, amikor az új század kezdetén kigondolják a diplomáciai lépést, hogy a szultántól való megalázó vazallusi függőséget tovább ne folytassák. Ez a függőség, melyet az 1878 nyarán tartott hírhedt

berlini kongresszus határozata erősített meg, a fiatal bolgár állam és népe öt részre való szakítását is jelentette. Egy igazságtalan nemzetközi diktátum nehéz politikai és történelmi terheket ró a Harmadik Bolgár Államra. A megcsónkított, a Duna és a Balkán-hegység közé szorított Fejedelemség a padisah tributárius kis állama marad.

A félhold árnyékában vegetál tovább Dél-Bulgária egy része is, amely a soha nem létezett „Kelet-Rumélia” néven a Konstantinápolytól való politikai és katonai függőség terhét viseli. Makedóniában, a Fehér-tengeri Trákiában, Észak-Dobrudzsában, Edirne, Piro és Vran környékén a nemzet-

test élő részei kerülnek vissza a kényszerű rab-ság embertelenségébe vagy csatolják őket Szerbiához és Romániához. Az elsősorban a bolgár ügy miatt vívott 1877–78-as orosz-török felszabadító háború eredményeképpen egyre inkább előtérbe kerül a nemzet egyesítésének kérdése, amit a fiatal bolgár állam építői bátran és hittel tesznek a bolgár külpolitika fő kérdésévé.

Sőt a nemzet egyesítése, Bulgária függetlensége minden hazaszerető ember erkölcsi kötelességévé és nemes céljává válik a földművesektől a tábornokig. Meg akarnak szabadulni attól a történelmi megrázkódtatástól, hogy a szabadság első „kortyai” után a nemzetközi szinten az állam minden lépését a Magas Porta szándékaihoz kell igazítani. És nem csak a bolgár külpolitikát figyeli árgus szemekkel Konstantinápoly. Nem megalázó-e az is, hogy a bolgár fejedelem csak a szultán áldása után foglalhatja el trónját? És hogy a Bulgáriában érdemeket szerzett bolgárok és külföldiek mellett nem díszíthetik bolgár érdemrendek, csak oszmán kitüntetések?

De a saját állammal rendelkező bolgárok már olyan történelmi időkben élnek, amikor a bolgár-török viszony vazallusi máza csak a politikai konjunktúra kérdése. A bolgár vezetők tulajdonképpen már az államépítés kezdetén sem gondolnak arra, hogy alattvalói hűséggel pontosan betartsák a berlini szerződés azon rendelkezéseit, amelyek a Fejedelemségnek a hűbérúrhoz való viszonyát írják elő. 1908-ig politikai és diplomáciai kezdeményezések egész sorát hajtották végre a Magas Porta tudta nélkül, sőt sokszor akarata ellenére. Gondoljunk csak az 1885-ös bolgár ügyre, az egyesítés bol-

gár vívmányára, amely rákényszerítette a török vezetőket, hogy többhónapos ellenállás után beadják a derekukat. Tágabb történelmi értelmezésben az egyesítés sikere precedens a berlini szerződés megsértésére, s egyúttal viselkedésmóddal a fiatal bolgár diplomácia számára, amely a türelem és a rugalmasság taktikájával sikeresen használta ki a nagyhatalmak közötti ellentéteket a függetlenség érdekében.

Nő a nemzet önbecsülése is, mivel a XX. század elején véghezviszi a „bolgár csodát”, amelyet sok tekintélyes külföldi, sőt még Theodor Roosevelt észak-amerikai elnök is elismeréssel emleget. Fejlődésének ütemével Bulgária leghagyja minden szomszédját. Gazdasági fellendülésével és politikai ügyességével, az oktatás terén elért eredményeivel és szellemi felfelémozgásával, katonai erejével és nemzeti összetartásával a modern európai országok szintjét követi.

A bolgár társadalom a felszabadulás utáni fejlődésben ekkor átéli „tündökletes pillanatát”, de tudata lázong a függetlenség árnyéka, a vazallusság erkölcsileg bénító szorítása ellen. A XX. század elején a nemzetközi viszonyok alakulása kedvező jeleket mutat a függetlenség elnyerése ügyében. A nagyhatalmak „európai összhangja”, amely addig a pillanatig Törökország európai részének határait védte, töredezni kezd. És a kis államtól elvárható, logikus diplomáciai lépésként Bulgária elhatározza, hogy kihasználja a nemzetközi viszonyok új szeleit.

A társadalom, a kormány és az uralkodó ritkán látható egységességgel lép fel a nemzeti ügy érdekében. Ferdinánd fejedelem puhatólni kezd a nagy európai fővárosokban. Kezdetben nem hivatalos, felemás ígéreteket kap a támogatásra. 1907-ben az angol diplomácia hozzáfog, hogy összekeverje a nemzetközi érdekekkártyáit Törökország európai részében. A bolgár történelem nagy lehetőség kapujában áll. A fővárosi *Vecserna posta* című újság a török külképviseletet provokálja: „Bulgáriának egyszer s mindenkorra rendeznie kell helyzetét. Bulgária nem maradhat örökre vazallus”.

A másik reménysugár Bécsből érkezik. Ferenc József osztrák-magyar császár a bolgár ambíciókban meglátja a lehetőséget a Habsburgok régi vágyának megvalósítására: a Duna menti monarchia által elfoglalt török tartományok, Bosznia és Hercegovina annektálására. A megöregedett császár és Ferdinánd fejedelem találkozásán megszületik az összehangolt cselekvés terve, amely a berlini szerződés kevesebb konfliktussal járó megsértését segítené elő. Az 1908 nyarán kirobbant ifjútörökök forra-

dalma pedig arról győzi meg a bolgár társadalmat és annak vezetőit, hogy az új konstantinápolyi reformátorok csak még szorosabba húzzák a hurkot a bolgár függetlenség körül. Az oszmán birodalmon belül kialakult bonyolult helyzet és a nemzetközi viszonyok kedvező átrendeződése azt erősíti meg az uralkodóban és a kormányban, hogy nem szabad elszalasztani az alkalmat.

Így 1908-ban, azon a szeptemberi napon el-érkezik a történelmi idő Bulgária számára. A díszlet történelmi jelentőségű: a középkori Második Bolgár Cárság fővárosa, a II. Ivan Aszen cár által 1230-ban az epíriai uralkodó, Todor Komnin felett aratott győzelem emlékére épített Negyven Szent Vértanú-templom és természetesen az egyik oszlopon a középkori uralkodó felirata: „Én, Ivan Aszen, a bolgárok Krisztusban hű uralkodója...” Neki, a mindenhatónak, ki őt a győzelemmel megajándékozta, neki kívánt a bolgár cár „örök dicsőséget”. A kint lévő hatalmas, lelkes tömeg pedig a függetlenség aktusában mintha a középkor és a jelen közötti hidat szeretné látni, annak a megszakadt tradíciónak a helyreállítását, hogy a bolgár uralkodók a tiszteletreméltó cári címet viselik.

Alekszandar Malinov miniszterelnök, aki a kiáltványt felolvasta, kihirdeti Bulgária függetlenségét. Ferdinánd fejedelemet „első bolgár cárrá” kiáltják ki –ez visszhangzik a történelmi templom boltíve alatti csendben. „Örökre” szól, ahogy minden jelenlevő reméli.

A nagyhatalmak egy részének elégedetlenségét, Konstantinápoly fegyveres agresszióval, kereskedelmi háborúval, vámkorlátozásokkal és gazdasági szankciókkal való fenyegetéseit a bolgár diplomáciának sikerül legyőznie. Boszniának és Hercegovinának az Osztrák-Magyar Monarchia által történt annektálása miatt kirobbanó boszniai nemzetközi válság alatt a bolgár politika képviselői bebizonyítják, hogy elsajátították a diplomácia és az előrelátás mesterségét. Törökország kapitulál, és 1909 áprilisában elismeri Bulgária függetlenségét.

1908. szeptember 22-én tehát a nép megteszi az utolsó lépést a bolgár államiság visszaállítása felé vezető úton. A Harmadik Bolgár Cárság szuverén nemzeti állammá válik. A berlini kongresszus vazallusi terhe a múlt homályába vész.

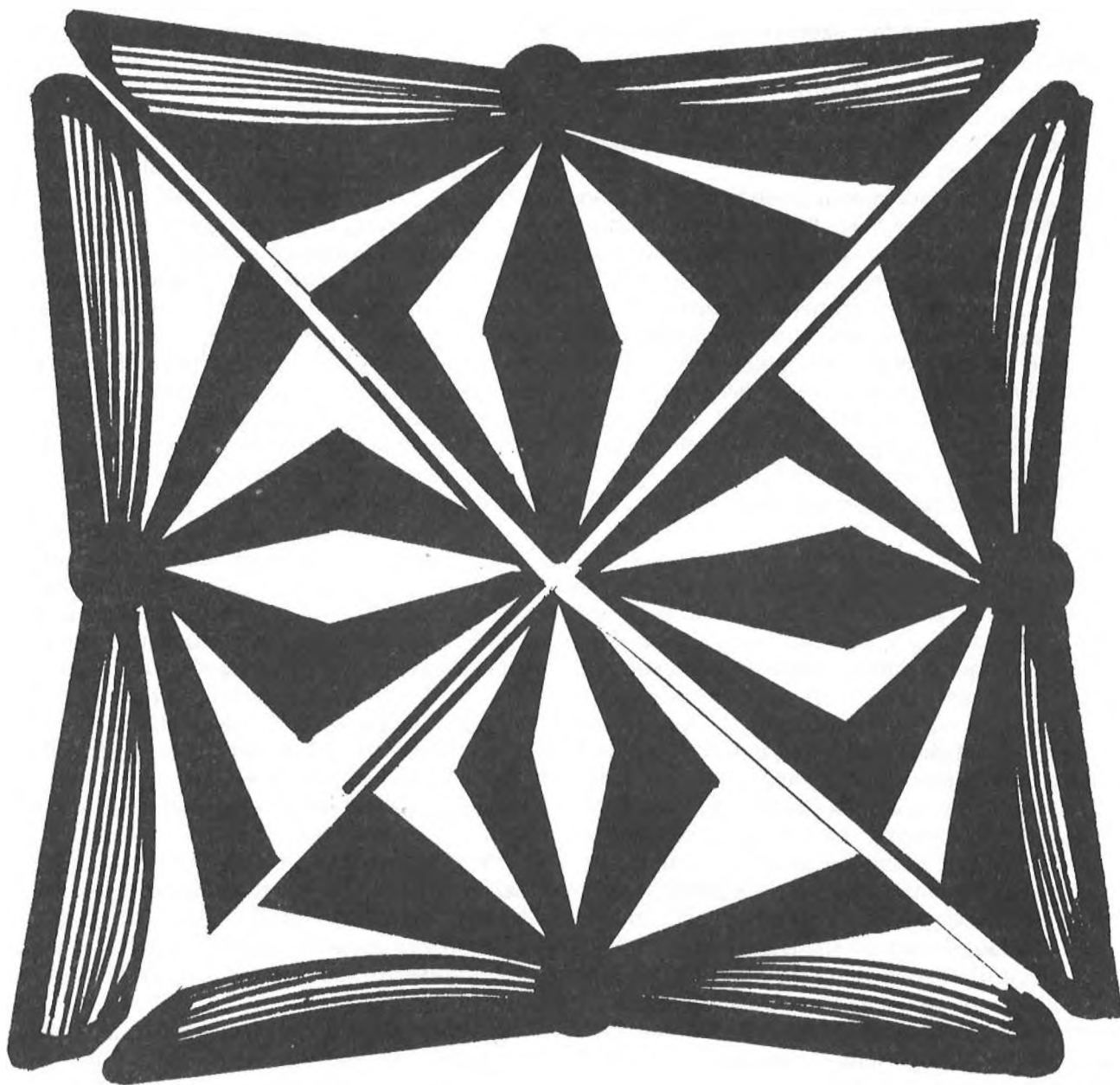
Függetlenségének elismerésével, politikai és morális egyenjogúsága kivívásával Bulgária bekerül a modern európai államok családjába. És ha elfogadjuk az igazsághoz bonyolult módon közelítő „történelmi progresszió” és „történelmi regresszió” kategóriákat, akkor a szeptember 22-i események mindenképpen a prog-

resszív történelmi változások közé tartoznak. Ez a bolgár földön újjáéledő megingathatatlan patriotizmus, a nemzeti büszkeség győzelme.

A harmadik bolgár állam győztesen kerül ki a bonyolult diplomáciai játékból, a soros keleti válságból, és önérzetesen elutasítja a szultántól

való formális függőséget, amely sérti a nemzet önérzetét és az ország nemzetközi presztízsét. Bulgária az ötszáz éves török rabság utolsó mozzanatával is leszámol, és nemzetközileg is elismert, modern állammá válik.

Genát Andrea fordítása

A bolgár cárság

Budapest, október 6.

Ferdinánd nem is király, hanem: *minden bolgárok cárja*. Volt merészsége az egykori magyar huszártisztnek ezt a büszke címet fölvenni, amelylyel vakmerően hirdeti, hogy néki és országának nem utolsó célja a függetlenség kiáltása, hanem most épp úgy a török holdat uralják, mint egykor a tegnap felszabadult bolgár cárság, a maga koronája alatt, nemzeti szabadság alatt akarja egyesíteni.

A bolgár függetlenség így, a végzet meg nem másítható erejével ültette el a veszedelemfát, amelyből előbb-utóbb egy balkáni háború föltétlenül kihajt. Ha most a török hadsereg készületlenségének, a fenyegető szultáni reakciónak és a nagyhatalmaknak, különösen Anglia és Franciaország fáradozásainak sikerül is a háborút elhárítania, csak néhány év kérdése, hogy ez a háború esedékessé váljék.

Most is, hajszálon függ az európai béke, Törökország és Bulgária békés fejlődése és a mi nyugalunk is.

A bolgár és török eseményekről ezek a híreink érkeztek:

A proklamáció

Szófia, október 6.

A *Tirnovóban* fölolvastott királyi manifesztum így szól:

Felejtethetetlen fölzsabadítónk a nagy orosz nép akarata folytán és jóbarátunk és szomszédunk ő felsége a román király alattvalóinak segítségével 1878. óta fölzsabadultunk igánk alól. Az azóta eltelt harmincéves korszak kezdete óta a bolgár nép rendíthetetlenül munkálkodott a szabadság apostolainak emlékeihez méltón és szellemüktől áthatva az ország fejlődésén, hogy belőle az én és néhai Sándor fejedelem uralkodása alatt oly államot építsen ki, amely méltó arra, hogy egyenjogú tagja legyen a civilizált népek családjának. Abban, hogy kulturális és gazdasági tekintetben ezen az úton tovább haladjon, *Bulgáriát semminek sem szabad gátolnia*, és haladását semminek sem szabad megakasztania. Ez a nép kívánsága és akarata. A bolgár nép és uralkodója csakis egy és

ugyanazt gondolhatják és kívánhatják. Habár az ország de faktó független volt, normális, békés fejlődését azonban gátolták oly *illúziók*, amelyeknek megsemmisítése a Törökország és Bulgária közti viszony elhidegüléséhez vezetett. Én és népem óhajtjuk Törökország politikai megiffodását és örülünk ennek. Egy szabad és

független Törökország és egy épp ilyen Bulgária magukban foglalják a barátságos kötelékek létesítésének és megszilárdításának föltételét, amely alapon a békés fejlődésnek szentelhetjük magunkat. Átlatva e szent mű gondolatától és eleget kívánva tenni az állam szükségleteinek, az 1885-

ben egyesített Bulgáriát *független királysággá proklamálom* és Isten áldását könyörgöm reá. Én és népem hiszszük, hogy ez az akciónk a nagyhatalmak helyeslésével fog találkozni. Éljen a bolgár nép és a független Bulgária!

A szobranje elnöke és a minisztertanács elnöke a nemzeti képviselőtestület és a kormány nevében följánlották a fejedelemnek az *első bolgár király* címét, amelyet ez büszkén és köszönetének kifejezésével elfogadott.

Szófia, október 6.

A belügyminiszter a prefektushoz köriratot intézett, amelyben közli, hogy a Bulgáriában és a *külföldön történt* legutóbbi események, mint a *Gesov-incidens* és a keleti vasutvonal megszállása, az eddig is fönnállott függetlenség proklamálását az ország érdekében szükségessé tette. E nemzeti szükségnek eleget teendő, ő felsége *I. Ferdinánd király* az egykori bolgár királyok fővárosában *Északi és Déli Bulgáriát* szabad és független királysággá kiáltotta ki.

Szófia, október 6.

Ezrekre menő tömeg katonai zenekarral az élén, a nagyhatalmak diplomáciai ügynökségei előtt tüntetéseket rendezett. Bulgária független királysággá történt kikiáltása alkalmával a királyi palota előtt óriási embertömeg lelkesen tüntetett. A trónörökös herceg megjelent az ablakban és a következő szavakkal mondott köszönetet:

– A bolgár nemzet segítségével vitte véghez atyám negy tettét. Éljen a bolgár királyság!”

A tüntetést a Szabadító Cár emlékszobor előtt folytatták, ahol élénken *éljeneztek a hadsereget*.

Szófia, október 6.

A bolgár kormány az ország külföldi ügyvivőinek a következő táviratot küldte:

Bulgáriát ma Tirnovóban, az ország régi fővárosában, a bolgár néphez intézett manifesztummal független királysággá (*carszko*) proklamálta. A kormány megbizta önt, hogy ezt a proklamációt tudomására hozza annak a kormánynak, amelynél ön akreditálva van. A mai aktust a bolgár nép *egyértelmű kívánsága* idézte elő, mert el akarja enyészteni azokat az akadályokat, amelyek fejlődésének útjában vannak s amelyek a szomszéd hatalmakkal való folytonos bonyodalmakat idézték elő. Bulgária méltóságának megfelelően minden lehetőt meg fog tenni, hogy a Balkán-félszigeten a béke megzavarását elkerülje, de *ha az események megkövetelnék, akkor az egész nemzet egy emberként kész lesz arra*, hogy legszentebb érdekeit megvédelmezze. *Paprikov* külügyminiszter.

Konstantinápoly, október 6.

Az itteni lapok különböző verziókat közölnek Ferdinánd bolgár fejedelemnek Tirnovóból a szultánhoz intézett táviratáról. Az egyik szerint a távirat így szól:

Mint hogy Bulgária lakossága egyhangulag követelte Bulgáriának királysággá való proklamálását, kénytelen voltam ennek a követelésnek eleget tenni, de biztosítom, hogy a jövőben *jó viszonyt fogok* az ottomán kormánnyal fenntartani és remélem, hogy a királyság proklamálása meg fog erősíttetni.

Egy másik verzió szerint a szultánhoz intézett távirat a következőképp hangzik:

Amidőn Ferdinánd fejedelem és a bolgár nép a királyságot proklamálták, az őszinteség elvétől vezéreltettem magukat.

Az Ikdam szerint a porta Ferdinánd fejedelemhez intézett válaszában *élesen tiltakozott* ez aktus ellen és bejelentette, hogy a berlini szerződésnek e kérdésben érdekelt szignatarius hatalmai *konferenciára fognak meghívni* oly célból, hogy véleményüknek kifejezést adjanak. A lapok szerint a tiltakozó jegyzéket azonnal táviratilag megküldték a kabineteknek.

London, október 6.

(*Saját tudósítónktól.*) A Daily telegraphnak jelentik Szófiából, hogy az egész ország örömmámorban uszik. A városokban, a legtávolabb eső kis falvakban *lelkesen tüntet a nép*, ujjong-

va ünnepli az új bolgár királyt. Minden pártkülönbség megszűnt. A lakosság bizik benne, hogy sikerülni fog elkerülni a háborút, de a hadüzenet réme sem képes megrontani a nép örömét. Beavatott körökben beszélnek, hogy a bolgár nép *elkergette volna Ferdinánd fejedelemet*, ha vonakodott volna a függetlenséget kiáltani és magát királylyá proklamálni.

Ferdinánd király első napja

Szófia, október 6.

(Bolg. táv. iroda.) A király és a miniszterek délelőtt tizenegy órakor *Tirnovából Gabrovon* át *Sipkába* utaztak és az éjet ott töltik. Holnap Filippopoliszba érkeznek. Vidékről érkező jelentések szerint a lakosság a proklamáció híréért mindenütt nagy lelkesedéssel fogadta és ovációkban részesítette a hatóságokat és a katonaságot.

Szófia, október 6.

(Bolgár távirati iroda) ma délelőtt a város közelében lévő gyakorló-téren ünnepies Te Deum volt, amely után a hadtestparancsnok a csapatok előtt felolvasta a manifesztumot. Ezután a csapatok díszfelvonulása következett. A katonaság a városba való vissztértében a királyi palota udvarán vonult keresztül és lelkes ovációkban részesítette az erkélyen mutatkozó királynét és a hercegeket. A csapatokat a lakosság nagy lelkesedéssel fogadta.

Lesz-e háború?

Konstantinápoly, október 6.

A múlt éjjel tartott minisztertanács után kormánykörökben forgalomban lévő hír szerint a porta *kisebbszerű mozgósítást* rendelt el. A rendkívüli minisztertanács éjfélig tartott. Az új török bizottság tanácsának tagjai, akik egy szomszédos szobában tartózkodtak, többször részt vettek a tanácskozásokban. Ama közlések szerint, melyeket a minisztertanács után a hírlapírók előtt tettek, *Ferdinánd fejedelem a szultánhoz táviratot intézett*, amelyben kijelentette, hogy mindig élt benne a hűség érzete a szultán iránt, azonban a *népmozgalom* oly nagy arányokat öltött Bulgáriában, hogy kénytelen volt Bulgáriát királysággá proklamálni. A fejedelem *őszinte sajnálkozását* nyilvánította e miatt. A minisztertanács elhatározta, hogy táviratot intéz Ferdinánd bolgár fejedelemhez, amelyben ki fogja jelenteni, hogy ez az aktus *megsértése a berlini szerződésnek* és a porta a hatalmanknál tiltakozni fog s azok döntése értelmében nagyon *komoly lépéseket* fog tenni. A minisztertanács a hírlapíróknak nyugodt hangot tanácsol, nehogy a lakosságot felizgassák.

Konstantinápoly, október 6.

Az orosz, angol, francia és német nagykövet azt ajánlotta a nagyvezérnek, hogy *haladéktalanul döntsön*. A nagyvezér bizik a nagyhatalmakban és Bulgária függetlenségének proklamálásában *nem lát okot a háborúra*, ha Bulgária Macedóniában nem lép föl ellenséges szándékkal. Másrészt azonban a Bulgáriával való *vámháború és a magyar és osztrák áruk bojkottálása* valószínű.

Konstantinápoly, október 6.

Bulgária függetlenségének proklamálása, amelyet az újságok külön kiadásokban hirdettek, itt *óriási izgatottságot keltett*. A nép haragja első sorban a *kabinet ellen* irányul, melynek lemondása valószínű, ha csak háborúra nem szánja el magát. Minthogy a régi rendben szigorúan föntartották a *kelet-ruméliai vilajet* fikcióját, a függetlenség proklamálásában török tartománynak Bulgária által való annektálását látják. A mértékadó körök fönn akarják tartani a békét s azt mondják, hogy Ferdinánd királyi méltósága és Bulgária függetlensége még nem ok a háborúra, mert régóta elvesztett területekről van szó, de *ha az összes bolgárok cárjának* címe azt jelentené, hogy Ferdinánd király Macedónia bolgár lakosságu részére is áhitozik, akkor a háború elkerülhetetlen. A reakció ezt az alkalmat mindenesetre föl fogja használni arra, hogy talajt nyerjen s rá fog mutatni arra, hogy az előtt rossz volt ugyan a közigazgatás, de ilyen külső vereség mégis lehetetlen volt. A nép ismerői azt hiszik, hogy a *reformpárt ellen véres zavargás* fog kitörni, ha csak ez a párt meg nem üzeni a háborút. Azt hiszik, hogy a kormány még az éjjel folyamán *kiadja a mozgósításra vonatkozó rendeletet*. Már tegnap éjjel nagyszámu katonaságot szállítottak a határra, úgy hogy a legutóbbi három nap alatt összesen *nyolcvanezer török katonát* toltak előre Bulgária felé. Hírszerint a határon már tegnap délben *kisebb csatározás* folyt.

Szófia, október 6.

(Bolgár távirati ügynökség.) A bolgár hadsereg állítólagos mozgósításáról szóló jelentés *teljesen alaptalan*. Eddig e tekintetben *nem történt intézkedés*. A város ki van világítva. Az utcákon élénk élet van.

Páris, október 6.

(Saját tudósítónktól.) A török nagykövet egy francia nyelven itt megjelenő török lap munkatársa előtt a következőképpen nyilatkozott:

– Erős a hitem, hogy *mégis elhárítható lesz a háború veszedeleme*. Törökország nem akar há-

borut s ha mégis fegyverhez nyúl, akkor a viszonyok nyomása fogja reáakényszeríteni. Kíváncsinos, hogy a nagyhatalmak tegyenek meg minden tőlük telhetőt az ellenségeskedés elkerülésére és Törökországnak a berlini szerződésben biztosított jogainak védelmére.

Köln, október 6.

(Saját tudósítónktól.) A „Kölnische Zeitung” tudósítója Salonikiban megkérdezte a 3. hadtest parancsnokát, hogy mi igaz abból, hogy a hadügyminisztériumtól mozgósítási parancs érkezett, mire Saloniki parancsnokló tábornoka azt válaszolta, hogy még a tartalékosok is három nap alatt indulásra készen állhatnak. Nacsevic volt bolgár diplomáciai ügyvivő ide érkezett és a porta kívánságára továbbutazott Konstantinápoly felé.

Törökország nem mozgósított.**Konstantinápoly, október 6.**

(Saját tudósítónktól.) A legnagyobb háborus veszedelem Törökországra nézve a jelenlegi kabinet és főképp Kiamil pasa nagyvezir. Mennél hamarabb lemond állásáról, annál gyorsabban helyreáll a nyugalom. A Vossische Zeitung itteni levelezője biztos forrásból kapta azt az értesülést, hogy a porta eddigelé *nem rendelt el semmiféle mozgósítást*, de el van reá készülve, hogy azonnal mozgósítson, mihielyt a szófiai kormány a legelső jelét adja a mozgósításnak.

A bolgár határon**Konstantinápoly, október 6.**

(Saját tudósítónktól.) A Turquie munkatársa ma beszélt Tefvik pasa külügyminiszterrel s azt a kérdést intézte hozzá, igaz-e, hogy az osztrák-magyar nagykövet ma nem jelent meg a nagykövetek konferenciáján és vajjon ebből arra lehet-e következtetni, hogy *Ausztria-Magyarország ellenséges magatartást* tanúsít Törökország irányában. A külügyminiszter azt válaszolta, hogy az osztrák-magyar nagykövet ma kimentette távolmaradását a konferenciáról, mert egy okmányt kellett elküldenie, de megígérte, hogy holnap jelen lesz a nagykövetek tanácskozásán. Ilyen körülmények között nem lehet olyan magyarázatot adni a nagykövet távolmaradásának, mint ahogy tették. A hirlapírónak egy további kérdésére, hogy *a bolgárok csakugyan átlépték-e a határt*, Tefvik pasa így felelt:

– Ez a híresztelés a portára is eljutott, de *nincs megerősítve, de az is igaz, hogy megcáfolva sincsen*. Nézetem szerint ez a hír nem igaz. Mi nem követtünk el tulkapást és egyelőre a határon nem koncentráltunk csapatokat.

– Veszedelemben van-e béke? – kérdezte most a hirlapíró, mire Tevfik pasa így felelt:

– Mi békét akarunk, hogy szabadelvű intézményeinket, amelyekkel megajándékoztuk önmagunkat, erős alapon fejleszthessük tovább. Mindenesetre megvárjuk a bolgár kormány válaszát a nagyhatalmak jegyzékére és addig a legszigorubban tartózkodunk minden lépéstől. *De ha kényszerítenek bennünket, akkor...*

Osztrák hadikölcsön

Szófia, október 6.

(Saját tudósítónktól.) A nép erősen készül a fejedelem ünnepélyes fogadtatására. Ma délelőtt az itteni diplomáciai képviselők testületileg a külügyminisztériumba mentek. Egy hirlapírónak arra kérdésére, hogy miképpen volt lehetséges ilyen váratlanul és meglepetésszerűen a proklamáció, egy diplomata vállvonogatva felelt:

– *Fait accompli* előtt állunk, a fejedelem most már felség.

Beszélik jól értesült körökben, hogy a fejedelem a háború kitörésének esetére már előzetesen *jelentékeny kölcsönt biztosított magának Ausztriában.*

A hatalmak

Pétervár, október 6.

Az orosz kormányt nem lepték meg az események s csak azt kívánja, hogy *Pétervárott kongresszus* üljön össze és hogy Oroszország kompenzációt kapjon. Egyelőre azon fáradoznak, hogy török-bolgár háborúnak elejét vegyék, de attól félnek, hogy *ennek a fáradozásnak nem lesz sikere.* Az angol nagykövet tegnap sokáig tanácskozott Carikovval.

Páris, október 6.

Izvolzski és az angol nagykövet között folyó diplomáciai tárgyalás homlokterében a *kongresszus* eszméje van. A három hatalom a többi hatalmasságnak azt fogja javasolni, hogy az európai hatalmak kongresszusán vitassák meg azokat a változtatásokat, amelyek a berlini szerződésben esetleg szükségesek. Anglia ragaszkodik ahhoz, hogy Európa állapítsa meg az európai államszerződés megváltoztatását és hogy a kongresszuson módot nyujtsanak Törökországnak arra, hogy álláspontját ismertesse. *Anglia nem fogja tudomásul venni Bulgáriának királysággá való emelését* s Ferdinándtól meg fogja tagadni elismerését s ehez képest mindaddig, amíg a függetlenség kérdése formászerűen nem lesz elintézve, *nem küld diplo-*

máciai képviselőt Bulgáriába. Itt azt hiszik, hogy Németország is támogatni fogja a kongresszus eszméjét.

Bukarest, október 6.

A reggeli lapok a Bulgáriából jövő jelentésekről szólva, konstatálják az események nagy jelentőségét, amelyek, bár előreláthatók voltak, mégis meglepték az egész világot. A mozgósításokról szóló riasztó híreket megcáfolják. A 13. hadosztály gyakorlatozásait ma a több, mint 26.000 főnyi összevont csapatok feletti szemlével fejezik be.

London, október 6.

A bolgár diplomáciai ügyvivő ma délelőtt hivatalosan közölte a külügyi hivattal Bulgária függetlenségének proklamálását és hozzátette, hogy kormánya *nem kívánja a háborút* és szándékai igen békések.

Páris, október 6.

A Havas-ügynökség jelenti: *Pichon* külügyminiszter ma délelőtt *Sztancsov* bolgár diplomáciai ügyvivővel beszélgetést folytatott. Hírlik, hogy *Sztancsov*, miután hivatalosan közölte Bulgária függetlenné nyilvánítását, egyuttal azt a kijelentést is tette, hogy Bulgáriának egyáltalán *nincsenek háborus szándékai.* El vannak határozva függetlenségét fentartani, bizton reméli azonban, hogy a béke megzavarása nélkül is el fogják ismerni.

London, október 6.

A „Daily Chronicle” washingtoni értesülése szerint az Egyesült Államok kormánya el fogja ismerni Bulgária függetlenségét, mihelyt a helyzet tisztázva lesz.

Róma, október 6.

(*Saját tudósítónktól.*) Hir szerint Olaszország teljes egyetértésben Franciaországgal, az orosz birodalommal és Angliával azt fogja tanácsolni Törökországnak, hogy a szerződések megszegése ellenére se üzenjen háborút Bulgáriának. Az említett nagyhatalmak nagykövetei behatóan tanácskoztak *Pichon* külügyminiszterrel. *Izvolzski* párisi tartózkodása szintén hozzá fog járulni a békés megoldáshoz s ezért nagyfontossága.

Szófia, október 6.

(Bolgár távirati iroda.) A bolgár kormány külföldi képviselőit hivatalos iratban értesíti Bulgáriának királysággá történt proklamálásáról.

A bolgár cár és Európa

Páris, október 6.

(Saját tudósítónktól.) Az általános helyzet megítélésében lényeges fordulat állott be. A háború veszedelme, úgy látszik kezd háttérbe szorulni, mióta tegnap a nemzetközi kongresszus eszméje hódít és Sztancsov bolgár követ tájékoztatta Pichon külügyminisztert Bulgária szándéka felől. Ma Pichon külügyminiszter Sztancsovon kívül Izvolszkival, az angol és spanyol nagykövetekkel tanácskozott a kongresszus terve felől. Oroszország, úgy látszik, meg egyezett a nyugati hatalmakkal, hogy a berlini szignatárius hatalmakat *új konferenciára kell egybehívni*, amely elé volnának terjesztendő a berlini szerződésben szükségesnek mutatkozó módosítások. Tegnap már *Olaszország is hozzájárult* elvben a kongresszus eszméjéhez, Törökország pedig kapva-kap az ideán, mint amely alkalmas arra, hogy megóvja a török birodalom államjogi tekintélyét a nagyhatalmak irányában. Csak *Németország és Ausztria-Magyarország hozzájárulása hiányzik még*. A berlini és a bécsi kabineteknél most vannak folyamatban az előkészítő lépések a francia-orosz javaslat érdekében.

Sztancsov bolgár diplomáciai ügyvivő egy óra hosszat időzött Pichon külügyminiszternél, aki nagy meglepéssel vett tudomást Bulgária magatartásáról, mert Sztancsov biztosította a külügyminisztert, hogy Bulgária a Balkánon nem akar békebontó lenni, sőt ellenkezőleg olyan irányban szeretne közreműködni, hogy a béke fennmaradjon. Sztancsov közlése szerint az audienciának a következő lefolyása volt: Ő kijelentette, hogy Bulgária abban reménykedik és erős a hite, hogy a francia kormány méltányolni fogja a nemes és népszerű törekvést, amely a bolgár népet a szabadság kivívására ösztökéli. Pichon azt válaszolta, hogy Bulgária mostani eljárásával széttepte a berlini szerződést és féltő, hogy a fejedelem *megakasztja Törökországban az alkotmányos mozgalmat*, aminek az lesz a következménye, hogy a reakció új életre kel. Sztancsov erre fejtegette a bolgár nép törekvéseit, amelyek a szabadságra és az alkotmányra irányulnak. A bolgár nép mindezekfölött nagyra becsüli az alkotmányt és Törökországgal jóviszonyban szeretne maradni. A keleti vasút kérdése az audiencián nem került szóba. Sztancsov azután megmagyarázta Pichonnak, hogy miért nem vette föl Ferdinánd fejedelem a királyi címet. A *cári cím a bolgár nép szemében az uralkodó eszméjét testesíti meg*. Tegnap a szobranje elnöke a tirnovói szé-

kesegyházban, ahol ezelőtt a cárokat fölkenték, a nép nevében kérte a fejedelmet, hogy *a cár nevet vegye fel*. Ferdinánd tehát máttól fogva isten és a nép kegyelméből *a bulgárok cárja*.

Ferdinánd cár!

Berlin, október 6.

(Saját tudósítónktól.) A német birodalmi kormányval még ma fogja hivatalosan közölni a *Malinov-kabinet* Bulgária függetlenségének proklamálását és a *régi cári cím* föl vételét. *Nikiforov* bolgár ügyvivő ma délután meg fog jelenni a külügyi hivatalban, hogy notifikálja államának függetlenségét. Az még nincs megállapítva, hogy milyen módon fogják a változást Vilmos császár tudomására hozni. Valószínűleg *Nikiforov* tábornok kihallgatásra fog jelentkezni, hogy átnyujtsa a bolgár cár levelét. Állítólag az itteni diplomáciai képviselőket már *legközelebb követséggé* alakítják át. Beavatott körökben azt hiszik, hogy hosszadalmas tárgyalások után a hatalmak mégis királynak fogják elismerni Ferdinánd fejedelmet.

A bolgár pártok.

Szófia, október 6.

(Saját tudósítónktól.) A politikai pártok véleménye nagyon is megoszló. A cankovisták azt hiszik, hogy Bulgária függetlenségét a nagyhatalmak *nem fogják elismerni*, míg *Todorov* volt pénzügyminiszter egykedvűen azt modja: „Ha sikerül, akkor a kezdeményező, Ferdinánd fejedelem lángész, ha balul üt ki, kinevetik.” A sztambulovista párt élén *Genadijevvel* nem hiszi, hogy komoly bonyodalmak fognak támadni, da ha mégis konfliktusok keletkeznének, akkor Bulgária felkészülten áll, mindenestre készebben, semmint 1885-ben. *Radosz-lavov* pártja úgy vélekedik, hogy Bulgária helyzete veszedelmes, mert diplomáciailag elszigetelten áll s végül az új liberális frakció abban reménykedik, hogy Törökország magatartása döntő befolyása lesz a nagyhatalmak tanácsának és a nagyhatalmak a portát mérséklethez tartózkodásra fogják inteni.

Az osztrák szlávok a bolgárokért.

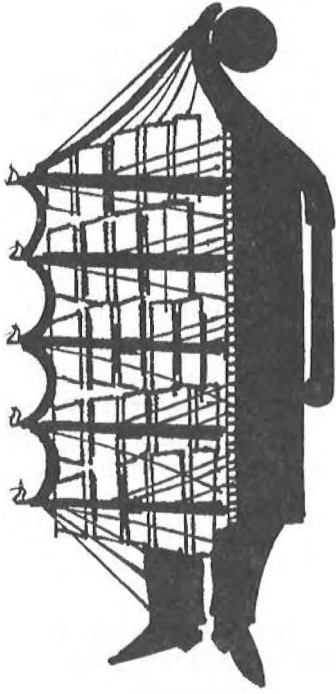
Laibach, október 6.

(Saját tudósítónktól.) A szlovén klub nevében az elnök a következő üdvözlő táviratot intézte *Marinov* miniszterelnökhöz Szófiába:

A szláv nép lelkesedéssel üdvözli a hős testvér bolgár nép történelmi tényét. Éljen a szabad Bulgária, éljen a bolgár király!

KIRIL HRISZTOV

Csavargó

A napok elfutottak, mint az álom,
és a csavargót hívta a világ,
bámulta a tengert ifjan, sovárgón,
míg el nem szánta magát: nekivág.

Elutazott hát – és örökre ment el
és megjárta sosem látott tájakat,
hogymindenütt új cimborákra leljen,
és bor meg leány is mindenütt akadt,

És év után év tűnt a végtelenbe...
akárha furcsa álom futna át.
És ő csak élt, anélkül, hogy pihenne,
még egyre tartott tűz és ifjuság.

S mégsem tombolt ki minden kedvet, lázat,
szomjazta volna még az életet,
mikor érezte, hogy két karja fárad,
s az öregkor fuvalma lepte meg.

Eljött a nap... és ő döbbenetén állt meg,
miféle ismeretlen part ez itt? -
A hajó arra száll, kiköt, továbbmegy,
de öreget nem vett föl, el se vitt.

A tengerész akkor eszmélt riadva,
akkor ébredt kifosztva, mint öreg...
De ifjúságát többé nem siratta,
de lelkét átok nem zavarta meg.

Vidor Miklós fordítása

Hamarosan maguk az események is hatalmas lökést adtak a bolgár függetlenség kérdésének.

Törökországban végbement az ifjútörök puccs, és a ravasz szultán, Abdülhamid, hogy elsimítsa és feloldja a forrongó elégedetlenséget, 1908. július 1-én kihirdette az új alkotmány hatályba lépését. Ez az alkotmány azonban a még 1876-ban, az orosz-török háború előestéjén kidolgozott alapokmány volt. Az alkotmány kikiáltását üdvözlő ágyúdisztűz ellenére most is, ugyanúgy mint 1876-ban, Európa és az érdekelt balkáni kormányok tudták, hogy az „új” alkotmány teljesen összeegyeztethetetlen az 1877–1878 után megváltozott balkáni helyzettel. De a török lakosság, különösen az ifjútörök szövetség katonái komolyan vették Abdülhamid ezen lépését. A minden „ottomán” egyenlőségén kívül az alkotmány tele volt a demokrácia, a vallás- és politikai szabadság stb. ékesen szóló megfogalmazásával – olyan dolgokkal, amelyek még az ifjútörökökkel is elhitették, hogy Törökország belső helyzete megszilárdult már. És lelkesedésük nem ismert határokat.

Konstantinápolyból hangzatos frázisok érkeztek a jogok visszaállításáról az Európai Törökországban, Bosznia-Hercegovinában, Bulgáriában stb. Az ifjútörökök mértéktelensége hivatalosan is kifejezésre jutott egy az európai államokhoz intézett hivatalos memorandumban. Ami Bulgáriát illeti, amely végig fenntartotta igényét Macedóniára, ifjútörök részről kijelentették, hogy „Macedónia lehet, hogy Elzász Bulgária számára, de Törökország számára maga Bulgária Elzász”. Ez a memorandum, akárcsak az ifjútörökök szüntelen szajkózása, arra kényszerítette Angliát, hogy fontolóra vegye Egyiptom státuszának megszilárdítását, Ausztriát pedig arra, hogy rendezni próbálja helyzetét az 1878-ban protektorátusa alatt maradt Bosznia-Hercegovinával, Bulgáriát meg hogy saját magával és Törökországtól való függőségével foglalkozzon.

Ez volt 1908 júliusában a nemzetközi helyzet.

Ami Bulgáriát illeti, szeptember 22-ig az események időzített bombaként követték egymást.

Augusztus elején, az ifjútörökök arcátlanságától elkeseredve, Malinov levelet ír a Magyarországon tartózkodó fejedelemnek, amelyben felteszi a kérdést, nincs-e itt az ideje a függetlenség kikiáltásának. Válasz helyett a fejedelem magához hivatja Malinovot Magyarországra. Augusztus 23-án Malinov elindul Szófiából. Állhatatosan megpróbálja rávenni a fejedelmet a lépés megtételére. Malinov szavai szerint a fejedelem, aki egyetért, de érzi, hogy nemzetközi bonyodalom

lesz belőle, végül annyit mond: „Aki nem kockáztat, nem nyer.”

Augusztus 26-án Malinov Pleszből táviratot küld külügyminiszterének, Paprikov tábornoknak, hogy megkapta a fejedelem beleegyezését, és elrendeli, hogy kezdjék meg az előkészítést.

Augusztus 30-án a konstantinápolyi bolgár diplomáciai megbízottal, Ivan Sztefanov Gesovval kellemetlen incidens történik. Nem hívják meg egy a külügyminiszter, Tefik pasa által szervezett diplomáciai vacsorára. Ráadásul közlik vele, hogy nem mulasztás történt, hanem szándékosan nem küldtek neki meghívót, mivel az ifjútörök kormány nem tartja őt a diplomáciai testület tagjának, őt majd akkor fogják meginvitálni, amikor a török „válíkat”, a tartományfőnököket hívják meg. A történelekről Gesov már 1-2 nappal augusztus 30. előtt jelentést tesz Paprikovnak. Paprikov számára, akinek már a birtokában van Malinov augusztus 26-i, pleszi távirata, amelyben az áll, hogy tegye meg a szükséges lépéseket a függetlenség kikiáltásának előkészítéséhez, kapóra jön a dolog. Paprikov nagy húzóval dramatizálja a helyzetet: visszahívja Gesovot. Tefik pasa csak most jön rá, hogy Bulgária készül valamire. Sőt sejt is, mire készül. Most már szeretné Gesov meg nem hívását „mulasztásnak” beállítani. Gesov visszahívása kapcsán az újságírók kérdésére kijelenti, hogy Bulgáriának feltett szándéka volt,

* Konsztantin Kacarov (1898-1980) Szófiában született, 1931-től 1956-ig az Állami „Kliment Ohridszki” Tudományegyetem jogi karának professzora. 1953-ban, anélkül hogy bármit elkövetett volna, 15 év szabadságvesztésre ítélik, és a Várnai Megyei Börtönbe viszik; 1954-ben a Legfelsőbb Bíróság Közgyűlése tévesnek minősíti az ítéletet, és rehabilitálja őt. 1956-ban egészségügyi okok miatt elhagyja Bulgáriát, felgyógyulása után Genfben telepszik le, ahol az ottani egyetem jogi karán oktat és ügyvédként is tevékenykedik.

hogy a legkisebb incidensből tragédiát kreál, mert ezzel valami célja van.

Az eset aztán még egyszer kapóra jön a bolgár szándékoknak.

Szeptember 5-én a „keleti vasút” dolgozói sztrájkba kezdenek. A Szarambej-Ljubimec vonalról van szó, mely az akkori török-bolgár határt jelentette. Ez a körülbelül 300 km hosszú vasútvonal még mindig a szultántól a koncessziót 1872-ben elnyerő, bécsi központú magántársaság kezében volt. Mivel a terület még török fennhatóság alatt volt – kezdetben a török tartomány, Kelet-Rumélia, később a szultán alá tartozó fejedelemség részeként –, a társaság a vonal irányítását továbbra is Konstantinápolyból intézte, és csak a török kormánnyal tartott kapcsolatot, instrukciókat is csak tőle fogadott el. A sztrájk miatt azonban leállt a forgalom, és zavart okozott bolgár részen – a bolgár fejedelemségben. A társaság még azt a hibát is elkövette, hogy bár a forgalom leállt, elindított egy vonatot a saját vasutasaival és török tisztekkel, akiknek el kellett volna foglalniuk a társaság bulgáriai – tehát bolgár területen levő – hivatali helyiségeit.

Ez is ifjútörök balfogás volt, amelyért azonban Paprikov nem haragudott, sőt mosolyogva fogadott. A török tisztek által irányított vonatot megállítják a határon, a közlekedési miniszter más vonalakról irányít át személyzetet, elfoglalja a társaság vonalát, és bolgár vasutasokkal indítja meg a forgalmat. Amikor a társaság észreveszi a fenyegető veszélyt, mindent megtesz, hogy eltussolja az ügyet. Szeptember 9-én Szófiában a társaság képviselője ragaszkodik hozzá, hogy a szolgáltatási, üzleti és közlekedési miniszter fogadja őt. Amikor a miniszter elé lép, bejelenti neki, hogy a sztrájk befejeződött, és követeli, hogy hívják vissza a bolgár vasutasokat a vonalról, hogy a társaság személyzete léphessen a helyükre.

A bolgár kormánynak azonban egészen más a szándéka. A miniszter közli a társaság képviselőjével, hogy a bolgár területen lévő vonalon nem teljesíthet szolgálatot olyan személyzet, amely Konstantinápolyból hirdet sztrájkot és szünteti meg azt, a sztrájk idején pedig török katonai vonatokat indít útnak. Emiatt a kormánynak egy sor olyan kérdést kell tisztáznia a társasággal, amelyek az állam érdekeit és a nemzetvédelmet érintik, de hozzáteszi, hogy a társaság tulajdonjogait tiszteletben fogják tartani.

Ezen incidensek és az általuk kialakult, a bolgár kormány terveinek kedvező helyzetben Malinov szeretné felgyorsítani az eseményeket. Kéri a fejedelmet, hogy határozza meg a következő

lépéseket. A fejedelem azonban külföldön időzik, emiatt Malinov kezdi elveszteni a türelmét. Sürgönyözik a fejedelemnek, de nem kap választ. Második és harmadik táviratot is küld Magyarországra, amelyekben kéri a fejedelmet, hogy határozza meg a függetlenség kikiáltásának napját.

A fejedelem azonban kezdetben vagy egyáltalán nem, vagy nem a feltett kérdésekre válaszol, míg végre azt feleli, hogy nemsokára táviratilag közli a kért napot.

Ezzel egyidőben már külföldön is foglalkoznak az eseményekkel, és ott is a legmagasabb körökben.

Amikor a fejedelem és Malinov Magyarországon a kitervelt akcióról beszélgettek, és elhatározták, hogy megvalósítják azt, csak futólagosan érintették annak nemzetközi hatását. Ez a kérdés azonban rendkívül fontos volt. A berlini szerződésben rögzített szultáni fennhatóság elvetése a külföld számára a szerződés megsértését jelentette volna. Ezt az egyezményt Oroszország, Ausztria, Németország és Anglia írta alá. Ráadásul Oroszország és Ausztria, ahogy a későbbiekben látni fogjuk, bár szerette volna, nem merte egyszerűen figyelmen kívül hagyni a szerződés egyes pontjait saját érdekeik elérése céljából. Nyilvánvaló, hogy a szultán fennhatósága alatt levő kis fejedelemség vezetőinek még inkább kellett volna gondolniuk tervezett lépésük nemzetközi következményeire. Az érdekes az esetben az, hogy Malinov, jöllehet a bolgár kormány felelős vezetője, úgy kezdi szervezni a függetlenség kikiáltását, hogy nem nagyon törődik a várható nemzetközi következményekkel. Augusztus 26. és szeptember 22. között, tehát Malinov és a fejedelem megegyezésétől (hogy a függetlenséget kiáltásá ki) az esemény napjáig Malinov csak egy dologgal törődik – hogy kitűzzék a függetlenség kikiáltásának napját, és bizonyos mértékig azzal, hogy előkészítse a lépést Törökország felé. A fejedelem azonban ez alatt az idő alatt megpróbálja kideríteni, milyen lesz e lépés nemzetközi fogadtatása. Úgy tűnik, Ferdinánd volt a bolgár vezetők közül az egyetlen, aki komolyan foglalkozott a döntés nemzetközi jelentőségével, amellyel bolgár részről a berlini szerződést készültek megsérteni. Figyelemre méltó az is, hogy Ferdinánd nem osztotta meg Malinovval azt, milyen hatást vár nemzetközi téren a bolgár függetlenség bejelentésétől. Világos azonban, hogy Ferdinánd előre látta a nemzetközi bonyodalmakat, és már akkor azon gondolkodott, hogyan fog velük megbirkózni.

Ezért nem válaszolt, illetve ezért küldött kitérő válaszokat Malinov sürgető távirataira.

Mi történt augusztus 26. után a legmagasabb nemzetközi körökben – azután, hogy Malinov megtáviratozza Paprikovnak, miszerint a fejedelem beleegyezett a függetlenség kikiáltásába?

Abban az időben, amikor Ferdinánd fejedelem és Malinov között megérkezik az elhatározás, hogy kikiáltásuk Bulgária függetlenségét, a berlini szerződésben közvetlenül érdekelt államok a következő problémákkal küzdöttek:

Oroszország igyekezett megszabadulni attól a krími háború (1856) után rákényszerített megalázó helyzettől, amely fekete-tengeri hadiflottájának státuszát korlátozta. 1870-ben elérte, hogy eltöröljék a tilalmat, mely szerint flottája nem állomásozhatott a Fekete-tengeren. Most a nemzetközi viszonyok legapróbb változása esetén a tengerszorosokat akarta megnyitni hadihajói számára.

Ausztria, amely a berlini szerződés értelmében megkapta a Bosznia-Hercegovina feletti protektorátus jogát, melynek 30 éves időtartama végéhez közeledett, csak az alkalmat kereste, hogy végleg országához csatolhassa ezt a területet.

A nagyhatalmak Törökországhoz való viszonyával kapcsolatban meg kell említeni azt is, hogy Olaszország csak a megfelelő pillanatra várt, hogy megkaparinthassa Tripolit.

Németország, amely abban az időben már ráeszmélt, hogy mint Európa központjában elhelyezkedő és legjobban felfegyverkezett állam, magához ragadhatja a vezetést, csak az alkalmat kereste az expanzióra, és már régen értésére adta mindenkinek, hogy a status quo bármilyen változása esetén valamiféle kárpótlásra tart igényt.

Anglia és Franciaország az ifjútörök forradalomtól azt várta, hogy megváltoztassa az időközben jelentősen megerősödött német befolyást Törökországban.

Ezeket a kártyákat tartották az európai nagyhatalmak ebben az időben a kezükben, ezekkel játszottak. Jó vagy rossz, de megközelítő képpel Ferdinánd fejedelemnek is rendelkeznie kellett a nemzetközi politika ilyen állásáról. Ráadásul ekkor az Osztrák-Magyar Monarchia területén tartózkodott, tehát volt kitől megtudnia a dolgokat és tanácsot kérnie.

Ha előbb nem is, Ferdinánd szándékát most valószínűleg először az osztrák mértékadó körök előtt tárta fel. Úgy tűnik, jóindulatú fogadtatásra talált elképzelése, a lelkiismeretes szemlélő figyelmét ugyanis nem kerülhette el az a tény, hogy amikor a fejedelem szeptember 10-én

Budapestre érkezik a császárhoz, a fejedelmi házaspár – Ferdinánd feleségével, Eleonóra hercegnővel utazott – olyan díszes fogadtatásban részesült, amilyen a szuverén uralkodóknak jár: ünnepélyes fogadás, díszvacsora, díszelőadás az operában, pohárköszöntők stb.

Szeptember 13-án Ferdinánd fejedelem Bécsbe érkezik. Franciaországi útjáról hazafelé ide jön Malinov is, 14-ére pedig Ljapcsevet várják Bulgáriából, hogy jelentést tegyen az ottani dolgokról, különösen a keleti vasút körüli vita állásáról. A miniszterek ismét azt akarják, hogy a fejedelem határozza meg a függetlenség kikiáltásának napját. Ismereteink és Malinov emlékiratai alapján állíthatjuk, hogy még ekkor sem érdekelte őket, összeegyeztethető-e ez a lépés a nemzetközi politikával. A fejedelem sem veti fel ezt az igen fontos kérdést a minisztereivel folytatott megbeszélésen, viszont ismét kitér az elől, hogy meghatározza a kért napot, azt ígérve, hogy majd később táviratilag közli.

Amikor szeptember 16-án Malinov visszatér Szófiába, a nagyhatalmak követi sietnek felkeresni, hogy közvetlenül tőle tudják meg, mi az igaz a pletykákból, hogy Bulgária ki akarja kiáltani függetlenségét. Valamennyi meghatalmazott követ meglátogatja Malinovot. Az összes – egy kivételével. Az osztrák nagykövet valószínűleg elég jól informált, és nem érdeklik őt Malinov magyarázatai. Ez azt jelenti, hogy a fejedelem Ausztriával vitatja meg, hogyan lehetne a nemzetközi politikában keresztülvinni a „tűfókán” a kényes kérdést, Bulgária függetlenségének kimondását.

De mit tesz ebben az időben Izvolszkij orosz külügyminiszter? Már régóta tudnia kell a bolgár kormány szándékáról. Azt is tudja, mire készül az osztrák külügyminiszter, Ehrental. Így Izvolszkij résen van, hogy ha valamilyen változás áll be az erőviszonyokban, fel legyen készülve. Ő maga azzal a kérdéssel foglalkozik, ami Oroszországot ekkoriban a legjobban foglalkoztatja – a tengerszorosok megnyitása az orosz hadiflotta számára. Izvolszkij már júliusban Ehrental értésére adta, hogy szerinte az osztrákok titkos óhaja – Bosznia-Hercegovina annektálása, és az oroszok célja – a tengerszorosok megnyitása az orosz hadiflotta számára olyan kérdések, amelyek általános európai jelentőséggel bírnak, vagyis olyanok, amelyeket nem lehet egyoldalúan megoldani. De Izvolszkij barátság akarja megvitatni mindkét kérdést Ausztriával.

Ehrental Ferdinánd fejedelem ott-tartózkodásából és puhatolózásából rájön, hogy sietnie kell, ezért az élelmes osztrák baráti eszme-

cserére hívja meg Izvolszkijt szeptember 15-re Buchlau várába. Időközben Ehrental rájön, hogy szorítja az idő, mivel Bulgária elhatározta, hogy eljött a cselekvés ideje. A császár már megígérte Ferdinándnak, hogy jóindulatúan fog viszonyulni a függetlenség kikiáltásához – és ezt az ígéretét azzal pecsételte meg, hogy szeptember 10-én Budapesten úgy fogadta őt, mint szuverén uralkodót.

Buchlauban Izvolszkij és Ehrental szeptember 15-én arra a szóbeli megegyezésre jut, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia nem fogja ellenezni a tengerszorosok megnyitását az orosz hadiflotta számára, Oroszország pedig nem ellenzi Bosznia-Hercegovina annektálását. Egyebek között tárgyalnak Bulgáriának arról a már mindkettőjük által átlátott szándékáról is, hogy ki akarja kiáltani függetlenségét. Ehrental és Izvolszkij egyetért, hogy nem akadályozzák meg. De Ehrental eltitkolja Izvolszkij elől, amit ő már tud, mégpedig azt, hogy Bulgária a közeli napokban kívánja megtenni ezt a lépést. Épp ellenkezőleg, amikor Ehrental barátilag informálódik Izvolszkij további útitervéről, elégedetten hallja, hogy nyugatra készül, és semmit sem említve jó utat kíván neki.

Izvolszkij és Ehrental buchlaui találkozója után Ferdinánd fejedelem már „tudja”, mikor lehet kikiáltani Bulgária függetlenségét, így szeptember 20-án táviratozik Malinovnak, hogy várja őt az egész minisztertanáccsal együtt a ruszei kikötőben.

1908. szeptember 20-án este a különvonat, amely a miniszterelnök vezetésével a minisztertanács tagjait vitte, Szófiából elindult Ruszéba. Malinov nagyon izgatott és nyugtalan, mivel a fejedelem még most – előző napi táviratában, mellyel nemcsak őt, de az egész minisztertanácsot hívatta – sem fejtette ki világosan a szándékait. A minisztereknek is a legkülönbözőbb feltételezéseik vannak a fejedelem által elrendelt, szokatlan fogadással kapcsolatban. Előérzeteik a függetlenség győzedelmes kikiáltása és a kabinet demonstratív lemondása között ingadoznak, ez utóbbit Malinov helyezte kilátásba abban az esetben, ha a fejedelem elutasítja a függetlenség kimondását.

A helyzetet Rusze kikötőjében tisztázzák. A fejedelmi jacht megérkezik, Malinovot hivatja a fejedelem. Ferdinánd közli vele elhatározását, hogy ki kell kiáltani a függetlenséget, még hozzá másnap. Ferdinánd azt is meghatározza, hogy hol kerüljön sor erre – már ezt is kigondol-

ta. Bulgária függetlenségét a régi fővárosban, Veliko Tirnovóban fogják kihirdetni.

Ferdinánd fejedelem felszólítja Malinovot, hogy vonuljon vissza a szomszédos szalonba, és készítse el a kiáltványt.

Ez 1908. szeptember 21-én történt a „Car Krum” nevű jachton.

Másnap a fejedelem a minisztertanács tagjaival megérkezik Tirnovóba, ahol a Carevec romjainál felolvassa a kiáltványt Bulgária függetlenségének kikiáltásáról.

1908. szeptember 22. meleg őszi nap volt. Egyike azoknak az őszi szófiai napoknak, amikor kellemes a napsütés, mert melegít, de nincs forróság, a friss levegőtől pedig az ember súlytalannak érzi magát.

Az utcákon kiragasztott nagy, fehér hirdetmények körül vidáman gyülekezett a nép. A fiatal fejedelemségben akkori szokás szerint minden nagyobb eseményt a fejedelem által kiadott kiáltvánnyal hirdettek ki, amelyet az egész felelős kormány is aláírt.

Ez a kiáltvány így hangzott:

„Mindig békeszerető népem kulturális és gazdasági fejlődésre vágyik; ebben semmi sem akadályozhatja Bulgáriát... A tulajdonképpen független állam normális és nyugodt fejlődését bizonyos béklyók gátolják, amelyek formális szétszakításával rendbe jön a Bulgária és Törökország közötti elhidegült viszony is... A szent üggyel fellelkesülve, és hogy megfelelően képviseljem az állam érdekeit és a nép akaratát, a mindenható segedelmével KIKIÁLTOM az 1885. szeptember 6-án egyesült Bulgáriát független Bolgár Cársággá, és a néppel együtt mélyen hiszem, hogy ez a kezdeményezés helyeslésre talál a nagyhatalmak és együttérzésre a művelt világ körében...”

I. Ferdinánd

Zajos manifesztációk, fáklyásmenetek mindenütt, éljeneztek a hadsereget, a külföldi legációkat.

A fejedelemség függetlenségének kikiáltása azt jelentette, hogy megszakították az utolsó, formális szálakat is Törökországgal. És lehetett-e olyan bolgár szív abban az időben, amely ne hatódott volna meg, ha az önálló, teljesen független saját államára gondolt. Mi – az én nemzedékem – nem voltunk közvetlen tanúi a török rabságnak. De nagyon sokat tudtunk róla, mivel szüleink átérték, mivel mi apáink és anyáink elbeszélésein nőttünk fel, amelyek a törökök kegyetlenkedéseiről, mészárlásairól és túlkapásairól szóltak. Mivel Botev versein és Karavelov,

Levszki, Benkovszki és a többi, az évszázados elnyomó ellen felkelő bolgár tettein nevelkedtünk. Mivel akkoriban számunkra a világirodalom legkiemelkedőbb alkotásai Vazov *Rabigaban* és Zahari Sztobjanov *Egy nemzet mámora* című művei voltak.

A függetlenség kikiáltása utáni napokban az iskolai foglalkozások és a diáktársainkkal folytatott beszélgetések központi témája a közelmúlt bolgár történelme volt – a felszabadulás előtti események. Otthon pedig apám, aki nyilvánvalóan elzárkózott, a már sokszor mesélt élményeit ismételte, amikor gyerekkorában Pirdop városában a szülői házban a basibozukok három egymás utáni mészárlását élte át. Könnyek fojtogatták, amikor azt mesélte, hogy az áprilisi felkelést megtorló harmadik mészárlás során az édesanyját – az én nagymamám, aki a gyerekeit akarta megvédeni, kegyetlenül összekaszabolták a magukból kivetkezett civil, fegyveres, török basibozukok, és csak sok kinszenvedés árán és hosszú gyógyulás után épült fel. A nagy eseményt követően apám szabad idejét napokig szomorú emlékei felelevenítésével töltötte otthon, és részleteket olvasott fel nekünk olyan művekből, amelyekben mások írták le az áprilisi felkelést. Ezek a visszaemlékezések olyan dolgokról szólnak, amelyek minden bolgár szívét megrendítik. Még abból az időből emlékszem rá, és sohasem fogom elfelejteni a képet, amelyet Zahari Sztobjanov fest, amikor leírja, hogy a Leszicevo falu környéki lakosság hogyan hagyja el házait a felkelés kitörése után.

Hadd emlékeztessen olvasóimat ezekre a sorokra:

„Királyságunk első napja április 21-e volt. Két fertálynyi utat tettünk meg Muhovóból, mikor előrsünk lélekszakadva rohant hátra a hírel, hogy előttünk az úton emberek nagy zsvajgása, szekerek nyikorgása, kutyák ugatása hallik. Nem vettük komoly figyelmünkbe az őr hírelését, folytattuk csak utunkat a folyó mentében lefelé. Ahogy fölkapaszkodtunk egy magasodó helyre, ahonnét elibénk egy hosszú róna terült – a Topolnica völgye –, ajkunkba kellett hogy harapjunk, marsunk meg kellett állítani néhány pillanatra. Valami hihetetlen! A síkság előttünk szakasztott tenger – emberekből, szekerekből, lábasjószágból, nyájakból, szárnyas állatokból: récék, tyúkok káráltak és röpködtek az ember-tenger fölött. A nap miatt, mely az imént süttött ki éppen velünk szemben, egyszeriben végignézhettünk az egész mozgó városon, no meg messzilátóinknak segítségével.

– Mindannyian bolgárok, felkelők, elhagyják

falujukat, és indulnak a hegyekbe, családjukkal meg gyerekeikkel – hozták a hírt az örök, kiket elküldtünk volt, hogy az ismeretlen ármádiát már megnézzék.

Közelebb mentünk. Valóban, a sokadalom három falunak volt a népe. Leszicevóé, Kalugervóé, és azt hiszem még Cerovóé. Mikor a véres levél hozzájuk megérkezett, keresztbe-kasul a dolgot meg nem fontolgatván, tüstént befogtak szekereikbe; minden mozgathatót, mit csak tudtak, vettek, terelni kezdték jószágaikat, és családjukkal egyetemben, fölfegyverkezve kerekedtek útra a meghagyott helyre – Eledzsik erdejébe – még az éjszaka. Ötszázra rúghatott csak a szekerek száma, melyek miegymással megpúpozva poroszkáltak. E karaván előtt leánykák lépkedtek, kézen fogva, sorokban, és versengve daloltak. Mások falujuk irányába tekintettek, és keservesen ríttak, hogy többet már nem láthatják...

Itt Zahari Sztobjanov feljegyzéseiben pontok következnek. De ez nem tinta, kedves bolgár olvasó. Ezek az ő könnyei, amelyek a kézíratra hullanak. És ezek a bolgárok könnyei is, akik csak olvassák ezt a leírást.

És Zahari Sztobjanov így folytatja:

„Tragikus volt minden. Egy sem akadt csapatunkban, kinek szeméből ne hullott volna a könny. Mi több, még Benkovszkit is sírni láttam itt, azt a Benkovszkit, kit anyja lázadónak szült a világra, kinek számára semmi más szent a bolgár nép szabadságán kívül nem volt. Lovával a másik oldalra fordult, hogy gyöngeségének ne legyen tanúja, szégyellte, hogy sír, fölkelő, vojvoda léte.

– Kérdezzétek meg őket, ki elől futnak, és hova igyekeznek – mondta.

A zászlótartó Krajcsóval ketten ereszkedtünk le a menekülőkhöz, hogy az iménti kérdéseket hozzájuk intézzük.

– Az ínség elől futunk, uram, és ellenségüktől, a török elől, és az erdőbe indultunk, hogy szabadságot keressünk... – válaszolták a menekülők.

Zahari Sztobjanov az áprilisi felkelés ezen részletéről szóló elbeszélését a következő szavakkal fejezi be:

„Mely szív maradhatott közömbös, és nem hatódott volna meg e szavaktól, melyeket a szelíd lelkű parasztok szólottak?”

(Szondi György fordítása)

Igen, melyik bolgár szív nem hatódik meg ezt az elbeszélést hallgatván. Még ma is, amikor a török rabság már csak a távoli múlt.

És mit jelentett számunkra akkor Bulgária függetlensége!

* * *

Bulgária függetlenségének kikiáltását Európában meglepetéssel és ellenséges érzésekkel fogadták.

De még mielőtt Európa feleszmélhetett volna csodálkozásából, amit a bolgár lépés váltott ki, rögtön a következő napon, – szeptember 23-án – Ausztria bejelentette Bosznia-Hercegovina annektálását. Szeptember 25-én pedig Kréta szigete jelentette be csatlakozását Görögországhoz.

Miként fogadta Oroszország Bulgária függetlenségének és Bosznia-Hercegovina annektálásának hírért? Mi lett a sorsa Ehrental és Izvolszkij sikeres buchlaui megegyezésének?

Szeptember 15-én Izvolszkij megkapta Ehrental beleegyezését a tengerszorosok megnyitásához az orosz hadiflotta számára. Ennek fejében megígérte Ausztriának, hogy nem fogja ellenezni Bosznia-Hercegovina annektálását. De az oroszok igénye kényesebb kérdés volt, és közelebb érintette Franciaországot, Olaszországot, Németországot, de leginkább Angliát. A buchlaui találkozó után Izvolszkij folytatta útját a különböző európai fővárosokba, hogy puhatolózson, és hogy megszerezze a többi nagyhatalom beleegyezését tervezett lépéséhez. Nem tudta azonban, hogy Ausztria már mozgásba hozta a szerkezetet. Azt hitte, még van ideje.

A két lépés – a bolgár és az osztrák – híre Párizs felé utazván érte utol Izvolszkijt. Ehrental becsapta őt.

Ehrental megszerezte beleegyezését Bosznia-Hercegovina annektálásához, és látván Bulgária türelmetlenségét, hagyta, hogy Bulgária cselekedjen, az pedig, hogy Izvolszkij hogyan tudja megvalósítani szándékát, egyáltalán nem érdekelte őt. A válaszok pedig, amiket Izvolszkij a Földközi-tengerhez való kijutás kérdésre Rómában, Párizsban, Berlinben és főleg Londonban kap, kiábrándítóak. Még elő sem sikerült készítenie játékát, amelyet (a tengerszorosok megnyitását) partnere, Ehrental inkorrektsege miatt már el is veszített. Ennek a kérdésnek a felvetését Oroszország a bolgár és az osztrák lépés miatt bonyolulttá vált nemzetközi helyzet miatt lehetetlenné érezte.

Oroszország nagyon csalódott volt.

Olaszország is kiábrándult, mivel nem kapta meg Tripolit, és 1911-ben háborúznia kellett miatta Törökországgal.

Németország és Franciaország semmit sem kapott. Angliának szintén 1914-ig kellett várnia,

hogy bejelenthesse protektorátusát Egyiptom felett.

Görögország megpróbálta kihasználni a helyzetet, hogy Kréta szigetét magához csatolja. Az kezdeményezés azonban sikertelen volt. Kréta kérdése csak a balkáni háború után oldódott meg.

* * *

A berlini szerződést megszegő bolgár és osztrák-magyar akciók következményei kevésbé voltak veszélyesek, mint ahogy azt a pesszimizisták gondolták.

A két lépés összekapcsolásának – a bolgár függetlenség kikiáltásának és Bosznia-Hercegovina annektálásának – rossz és jó oldala egyaránt volt.

A rossz oldala az volt, hogy Bulgáriának a szomszédos országok és Oroszország, Malinovnak pedig az opposíció vetette a szemére, hogy a függetlenséget az osztrákokkal megegyezve kiáltották ki, ami Oroszország és az egész szláv világ elleni lépés volt, és különösen Szerbiának ártott, amely szintén szemet vetett Bosznia-Hercegovinára. A nyugati hatalmak azzal vádolták Bulgáriát, hogy ezzel a lépésével ürügyet és alkalmat adott Ausztriának Bosznia-Hercegovina annektálására.

Azonban a tények körülmények vizsgálata azt mutatja, hogy túlzás azt állítani, hogy Bulgária Oroszország háta mögött megegyezett Ausztriával. Bulgária önállóan, külső hatás nélkül határozta el magát erre a lépésre, a bolgár érdekeket szem előtt tartva. Ferdinánd csak azért keresett segítséget az osztrákoknál, hogy az előre látott nemzetközi bonyodalmakkal könnyebben szembe tudjon nézni. Ez meggyorsította az osztrákok titkos vágyának megvalósulását, Ausztria ugyanis paravánnak használta a bolgárok lépését, amögé bújva cselekedhetett. Ami pedig Oroszországot illeti, az külügyminisztere, Izvolszkij által tulajdonképpen jóváhagyta a bolgár függetlenségi törekvéseket.

A bolgár és az osztrák lépés összehangolásának jó oldala ugyanakkor az volt, hogy Bulgária a berlini szerződés megsértése miatt egy nagyhatalommal, Ausztriával együtt került a vádlottak padjára, és ez mindenképpen jó hatással volt, hogy a történelem miatti elégedetlenség könnyebben elcsituljon.

Szerbia, amely a leginkább érezte sértve magát, mivel nyugatra elzárult előtte a tengeri kijárat, keleten pedig Bulgária veszélyesen megerősödött, a jelenlegi helyzetben nehezebben tudta volna rászanni magát az 1885-ös események megismétlésére, annál is inkább, mert

Ausztria ezúttal a bolgárok oldalán állt. Oroszország pedig – legalábbis morális alapon – nem igazán tudott tiltakozni a bolgár függetlenség ellen, mivel emlékezett Izvolszkij és Ehrental buchlaui megegyezésére. Törökországnak és a nyugati hatalmaknak szintén két fronton – Ausztria és Bulgária oldaláról – kellett szembenézniük az eseményekkel az Ehrental és Izvolszkij megegyezése miatt bonyolulttá vált helyzetben.

Bulgária függetlenségének kikiáltása, bár külföldön mindenhol ellenségesen fogadták, nem vezetett semmilyen közvetlen és veszélyes reakcióhoz. Az igazság az, hogy a nagyhatalmak és a Bosznia-Hercegovina annektálása által közvetve leginkább érintett ország, Szerbia főképp Ausztriára összpontosította a figyelmét, mivel az nemcsak a berlini szerződést szegte meg, mint Bulgária, hanem az Oroszországgal kötött megegyezését is. Ezért a bolgár lépés másodrangú üggyé vált.

Miután a többi állam, még ha nem is helyeselte a bolgárok akcióját, nem tett semmilyen konkrét ellenlépést, a tirnovói aktus elfogadtatásához már csak az volt hátra, hogy Bulgáriának egyrészt Törökországgal kellett rendezni viszonyát, hogy az esetleges háborút elkerüljék, másrészt viszont – s ez jelentős mértékben függött az elsőtől – meg kellett szereznie a függetlenség formális elismerését Oroszország és a nyugati hatalmak részéről. Az első közvetlen, akut problémát jelentett. A második inkább egy krónikus, hosszú betegeskedés veszélyét rejtette magában.

Mindkét lépés – Bulgária függetlenségének kikiáltása 1908. szeptember 22-én és Bosznia-Hercegovina annektálása Ausztria által szeptember 23-án – mindenekelőtt Törökországot érintette közvetlenül. Ezért most – szeptember 23. után – a Bulgáriát érintő események középpontja Konstantinápolyba tevődött át.

Milyen volt a belső helyzet Törökországban, amikor e kettős csapás érte?

Épp ebben az időben zajlott Törökországban az ifjútörök forradalom.

Bármennyire is megbénította a despotikus török államot a vallási fanatizmus és a tudatlanság, lassan fel-feltűntek olyan felvilágosodottabb és progresszív gondolkodású körök, amelyek nem értettek egyet a dolgok akkori állásával az ottomán birodalomban. Ezek az emberek leginkább a fiatalabb és műveltebb katonák és a külföldi kollégiumokban és líceumokban nevelkedettek köréből kerültek ki. Hazafias érzelmű és haladó gondolkodású csoportokról van

szó, amelyeknek fájt, hogy a birodalomban uralkodó zsarnoki, fanatikus és műveletlen rezsim egyre inkább visszaveti az országot a fejlődésben, és azt az egyre mélyebb és helyrehozhatatlan szétesés felé sodorja.

A rothadó rendszer elleni első reakciók jelei már akkor megmutatkoztak, amikor Abdülmecid szultán 1839-ben kihirdette a hatt-i serifet, amely a birodalom minden alattvalójának garantálta volna az állampolgárok szabadságjogait. A hatt-i serif kihirdetése azonban csak színjáték volt, a dolgok ezután is az évszázadok óta kitaposott úton mentek tovább.

Az alkotmányos rendszerre való áttérés, valamint a jogok garantálásának színjátéka – ez utóbbi pedig azt jelentette volna, hogy az ottomán birodalom minden, így a nem muzulmán lakosát is megilletik alapvető állampolgári és politikai jogok – még kétszer ismétlődött meg a XIX. században. Az első a szintén Abdülmecid szultán által kiadott hatt-i humayún volt 1856-ban. A következő színjátékot Abdülhamid szultán játszotta el, amikor 1876-ban teátrálisan és, mint mindig, 101 ágyú díszlövésével kihirdette az alkotmány életbelépését, amivel hatályon kívül helyezte a konstantinápolyi követi konferencia azon határozatát, mely Bulgáriát függetlenné nyilvánította.

De míg az első két rendelettel a szultáni kormányoknak, ha rövid időre is, de sikerült a dolgokat elsimítania, az 1876-os lépés meddőnek bizonyult, mivel egy évvel később az orosz-török háború kirobbanásához és a birodalom kisebb-szebb problémáinak kirobbantásához vezetett. A maradi török közigazgatás már többször bebizonyította, hogy képtelen bárminemű lényegi változtatásra. A török ember sohasem volt jó hivatalnok, és ha a múltban sikeres hódító volt is, mára már ez sem maradt így.

Épp ezek a körülmények keserítették el a birodalom más nemzetiségű lakosságát. Fájdalommal vette tudomásul a kisszámú haladó gondolkodású muzulmán is. Ezen események kialakulásában – később pedig a rájuk való emlékezésben – kell keresni az Egység és Haladás ifjútörök forradalmi bizottság létrejöttének okát. Azért is nevezték „ifjútörököknek” ezeket a köröket, mert főként fiatalokból álltak, és „Törökország megfiatalításáért” szálltak síkra.

1903-ban, az Illés-napi felkelés véres elfojtása után a nagyhatalmak követelésére Macedóniában reformokat vezettek be, amelyek főképp abból álltak, hogy idegen – olasz, francia, osztrák és orosz – tisztek megalázó módon kontrollálhatták a török közigazgatást. Ekkor Enver bég vezetésével egy csapat katona arra kényszerítette Abdülhamidot, hogy 1908. július 1-én

kihirdesse az alkotmányt. Az ifjútörökök bekerültek a vezetésbe. Közvetlen kapcsolatot kerestek Macedónia lakosságával. A „szabadság” (törökül „hürriyet”) szótól volt hangos minden. Minden lázadó mozgalomhoz elengedhetetlenül szükség van egy vagy több forradalmi indulóra. Az ifjútörökök indulóját még Bulgáriában is énekelték. Ezekkel a szavakkal kezdődött: „Yasasin hürriyet,” vagyis „Éljen a szabadság”. Az ifjútörök forradalmi mozgalom így „hürriyet” néven vált ismertté.

Miután az ifjútörökök „minden ottomán szabadságát, testvériségét és egyenlőségét” hirdették nemre, vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül, egy időre sikerült megnyerniük Macedónia keresztény lakosságának együttműködését. A Macedón Forradalmi Bizottság, amely illegálisan már 1893 óta működött, átmenetileg legális szervezetté vált, helyi „alkotmányos klubokat” létesített.

De az idillikus állapot az ifjútörökök és a keresztények, pontosabban a macedóniai bolgárok között nem tartott sokáig. Igen hamar kiderült, hogy a keresztény macedón lakosság, bár elfogadja az egyenlőségen alapuló, lojális ottomán állampolgárságot, Macedóniában autonómiát akar. Másrészt a konstantinápolyi reakciós körök újra felülkerekedtek, és Abdülhamid gyorsan, még 1909 márciusában visszatért régi módszereihez és régi munkatársaihoz.

Ekkor már sok, Macedóniában állomásozó török garnizon fellázadt, és Mahmud Sevket vezetésével, valamint a macedón forradalmárok harci csapatainak aktív részvételével Konstantinápoly felé indultak, amit be is vettek. Április 12-én megostromolták az Yildiz palotát, és véres harcok árán el is foglalták. A csatában keresztény macedón felkelők is részt vettek, több mint ezer áldozata volt a harcnak. Abdülhamidot megfosztották trónjától, és Szalonikibe száműzték, a török birodalom népei pedig ismét a származásos „ottomán alkotmányt” kapták vissza, ami egy állott, többször fellelegített és már ízetlenné vált főzelékre hasonlított.

De a macedón lakoságnak és a macedón forradalmároknak ez alkalommal is nagyon hamar csatlakozniuk kellett. Az új szultán, VI. Mehmed gyengekezű uralkodó volt. Az ifjútörök mozgalom nacionalizmusba csapott át, újból elkezdődött a nem muzulmán macedóniai lakosság kegyetlen üldözése. Feloszlatták az „alkotmányos klubokat”, a lakosságot lefegyverzték, a kisebbségeket kegyetlenül üldözték.

Így sem az 1839-es hatt-i serif, sem az 1856-os hatt-i humayún, sem az 1876-os alkotmány, sem pedig az 1908-as hürriyet nem javított a

macedóniai lakosság helyzetén. Emiatt elkese-redettsége a végsőkéig fokozódott. Ezek az emberek már nem tudtak hinni benne, hogy nyomorúságos helyzetük békés úton jobbra fordulhat. Európát már nem nagyon érdekelte ezeken a balkáni népeken a sorsa, unták már, hogy velük kell foglalkozniuk. A macedóniai „alkotmányos klubokból” újra „forradalmi bizottságok” lettek, és az elgyötört lakosság már csak a szabad balkáni államok, leginkább Bulgária felé fordult, amely ebben a történelmi pillanatban kész volt segíteni neki, akár fegyverrel is.

Az ifjútörök kormány könnyen megbékélt Bosznia-Hercegovina annektálásával. Tiltakozások és az osztrák árak bojkottálása után Törökország elfogadott egy két és fél millió angol fontos kártérítést, és így már le tudta nyelni az ily módon megédesített keserű pirulát, amelyet 1908-ban Ausztriától kapott. Ez az eset csak a török hadseregben hagyott maradandó nyomot, az addig Ausztriából beszerzett vörös fezeket Törökországban gyártott szürke kucsmákra cserélték.

Bulgáriával szemben Törökország azonban hajthatatlan maradt. Bulgária kezdettől fogva érezte, hogy hajlandó tárgyalni Törökországgal a függetlenség kikiáltásának következményeiről. De török részről a hivatalos lépések, a nyilatkozatok, sőt az újjáélesztett konstantinápolyi parlamentben elhangzott trónbeszéd sem utaltak arra, hogy Törökország hajlandó lenne megemészteni a tirnovói lépést. Törökország nemcsak a bolgár árucikkek ellen hirdetett bojkottot, hanem csapatokat is irányított a bolgár határhoz.

De a Porta hamarosan rádöbrent, hogy a nagyhatalmaknak nincs igényükre, hogy fegyvercsörgést hallgassanak a Balkán-félszigeten, ezen az amúgy is neuralgikus helyen. A tárgyalások, amelyek lagymatagon folytak, megélénkültek. De most Törökország jelentett be túlzott kártérítési igényeket, sőt területi követelései is voltak, a török-bolgár határ stratégiai korrekcióját akarta.

Ekkor Bulgária is „megcsörgette a kardot”. Egy hosszú, 24 órás ülés után a minisztertanács elrendelte a nyolcadik tundsai divízió mozgósítását és a török határra való irányítást. Ez hatott az elvakult ifjútörökökre. A tárgyalások felgyorsultak, és Törökország kárpótlási igényét a „keleti vasútra”, a be nem szedett adókra és az anyagi károkra korlátozta.

Bulgáriának már csak Oroszország elkese-redettségével kellett megküzdenie.

1909 elején (február 3-án) elhunyt Vlagyimir Alekszandrovics nagyherceg, az uralkodó fivé-

re, akit Bulgáriában nagy tisztelet övezett. Ferdinánd ügyesen kihasználta a helyzetet, az orosz udvar előtt bejelentette szándékát, hogy szeretne tisztelegni az elhunyt földi maradványai előtt. Pétervárott túl friss volt 1908 szeptemberének az emléke, ezért savanyú grimasszal egyeztek bele a látogatásba. De a helyzet annyira különleges volt, hogy kínos lett volna elutasítani Ferdinánd óhaját. Az is nyilvánvaló volt, hogy ezáltal megoldódik Bulgária függetlenségének orosz részről történő hivatalos elismerésének problémája, mivel el kellett dönten, hogyan fogadják Ferdinándot – mint szuverén uralkodót vagy mint a török szultán vazallusát, – illetve azt is, hol foglalhat helyet a temetési szertartás alatt.

Ferdinándot „szuverén uralkodóként”, „a független Bulgária cárjaként” fogadták Pétervárott.

A legnehezebb kérdés megoldódott.

Oroszország megbékélt a helyzettel. Sőt kijelentette, hogy kész segíteni a Törökországgal folytatott tárgyalásokban, amelyek már csak a kártérítés nagysága miatt nem zárultak le. És itt nagyon hatásos volt Oroszország beavatkozása. Oroszország magára vállalta a Törökország-

tól részére járó kártérítés fejében a Bulgáriától követelt 123 millió frankot, Bulgáriának pedig nagyon előnyös feltételek mellett 82 millió leva hitelt bocsátott rendelkezésére, azt az összeget, amelyet Bulgária végső kártérítési összegként jelölt meg. 1909. április 6-án aláírták az egyezményt Törökországgal.

Miután először Ausztria, aztán Oroszország, majd Törökország is elismerte Bulgária függetlenségét, a többi ország is hamarosan megtette ezt.

Mindössze hét hónappal a tirnovói kiáltvány kihirdetése után a bolgár cárság függetlenségét nemzetközileg is szentesítették.

Ezzel az egyesítés után a második döntő lépés is megtörtént a bolgár állam megszilárdításának útján.

A bolgár cárság ekkor már a következő szakasszal foglalkozhatott – a bolgár nép egyesülésével.

Egyesítés – függetlenség – egyesülés.

A bolgár nemzeti dráma három felvonása.

Az első kettő sikeresen befejeződött.

Már csak a harmadik volt hátra.

Genát Andrea fordítása

Európa csodálkozó szemei előtt hamarosan kialakult egy balkáni állam, mely a megszilárdult belső rend és a modern haladás mintaképeül tűnt fel a vele szomszédos országok közt. Az uralkodó tekintélyével együtt emelkedett az ország tekintélye, politikai súlya, pénzügyi hitele és gazdasági jelentősége. Huszonöt év alatt évszázadok kényszerű mulasztásait pótolta a bolgár nép a földművelésben, a kereskedelemben, az iparban és a művelődésben, politikailag pedig egyszerre fölemelkedett a legrégibb szabad és alkotmányos életet élő nemzetek színvonalára.

Bulgária a legdemokratikusabb ország

Európa valamennyi állama közt: nincsenek benne osztálykülönbségek, sem születési előjogok, minden tehetség szabadon érvényesülhet. De nincsenek nagy birtokok sem, melyek más országokban megteremtőivé váltak az agrár-szocializmusnak. Az uralkodó érzés, mely egyformán áthatja a parasztot és a külföldi egyetemeket végzett államférfit: a nemzeti érzés, a bolgár öntudat.

A Kelet-Ruméliával történt egyesülés a Balkán bolgárjainak csak egy részét juttatta a bolgár állam kötelékébe. Közel két milliónyi bolgár maradt török uralom alatt Makedóniában és Trákia felső részén, egyes vidékeken kompakt tömegben, máshol szétszóródva egyéb nemzetiségűek közt. Mennél jobban fejlődött anyagiilag és szellemileg az anyaország, annál erősebbé vált a még elnyomott bolgárok vágyakozása feléje. Makedóniából sokan önként, még többen az üldöztetések miatt átvándoroltak Bulgáriába és helyet foglalva a tisztviselői karban, az iskolai tanszékeken és a hadseregben, a nemzet érdeklődését ráfordították a makedóniai bolgárok helyzetére. Ezeknek valóban okuk volt panasza. Szenvedniök kellett elsősorban a török közigazgatás minden hibáját: a nagy és kis hivatalnokok zsarolásait, a pártos ítélezéseket, a vagyon- és személybiztonságnak csaknem teljes hiányát. De ugyanakkor küzdelmeket kellett folytatniok egyházukért és iskoláikért a makedóniai görögökkel és szerbekkel. Jóllehet a bolgárok is meg vannak szakadva fajrokonaitól. Az elszakadás (szizma) a múlt század hetvenes éveinek végén történt ama törekvés következményeképp, mely a bolgár autokefal egyház létesítését tűzte ki célul. A konstantinápolyi görög pátriárka, az egész keleti egyház feje, ki a

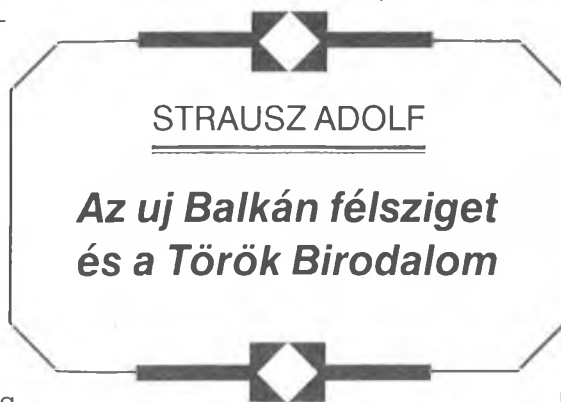
hellenizmus erejét és befolyását féltette a bolgár nemzeti egyháztól, nemcsak ellenszegült a bolgárok törekvésének, hanem – midőn ez utóbbiak Abdul Hámid szultán engedélyével fölállították a független bolgár egyházat egy ezárkátus vezetése alatt – *kiátkozta őket*.

A pátriárkátus és exarkátus harca szomorú következményekkel járt Makedóniában. Mindkét részről papok és tanítók vezetése alatt a legerősebb propaganda indult meg a másik felekezethez tartozók megnyerésére vagy elnyomására. A nép alacsonyfokú műveltségének megfelelőleg ez a küzdelem nem szellemi fegyverekkel folyt, ha-

nem a legbrutálisabb eszközökkel: üldözéssel, gyilkosságokkal. A türelmetlen és hellén érzéseiben fanatikus görög papság mindenütt megkísérelte a bolgár iskolák bezárását, a tanítók elkergetését és az exarkátus templomainak a pátriárkátus számára való elkobzását. A török kormánynak politikai szempontból kedvező lévén a makedóniai nem török elemek viszálykodása, – a „divide et impera” elve vezette mindenkor a Portát – az ellentéteket nem megszüntetni, hanem még jobban kiélesíteni törekedett.

A bolgár kormány nem zárkózhatott el a makedóniai bolgárok támogatása elől. Tetemes összegekkel segélyezte a már meglévő bolgár iskolákat és újak alapítása végett lépéseket tett a török kormánynál. Még intenzívebb tevékenységet fejtett ki a Bulgáriában alakult makedónbizottság. Vállalkozó szellemű, elszánt férfiakat küldött, fegyverrel és lőszerezve bőven ellátva, Makedóniába, hogy ott akcióbá lépjenek nemcsak a zsarnokoskodó török hatóságok, hanem az azokkal tartó görög és szerb makedónok ellen is. Csakhamar Európaszerte ismert és a Balkánon rettegett nép lett a bolgár „komitácsi”. Kisebb és nagyobb bandák lepték el Makedóniát, véres harcokat folytatva, hol a török katonai csapatokkal, hol a görög komitácsikkal.

A makedóniai helyzet úgy anyagilag, mint politikailag súlyos teherként nehezedett Bulgáriára és uralkodójára. Egyrészt állandó izgalomban tartotta a nemzetet és igénybe vette anyagi erejét, másrészt surlódásokat idézett elő a bolgár és görög között. A makedóniai viszonyok megjavítására, a bolgárok diplomáciai és sajtóakciót indítottak avégből, hogy Makedónia külön autonómiát nyerjen. Ez akció eredményeül a nagyhatalmak rákényszerítették Abdul Hamid

szultánra a nemzetközi csendőrség felállítását, mely ha nem is szüntette meg teljesen, de korlátok közé szorította az egyes nemzetiségek világozását.

A makedóniai kérdésen kívül az ország hűbéres helyzete is bántotta a bolgárok önértékét. Bulgária és a vele együtt Kelet-Rumélia államjogilag még 1908-ban sem volt teljesen független. Ez év nyarán végbement a török forradalom, s ezt az átalakulási folyamatot Ferdinánd fejedelem felhasználta, hogy magát királynak, az egyesült Bulgári-Törökország független királyságnak proklamálja, s a Ruméliában levő keleti vasutvonalat az állam birtokába vegye. A történelmi jelentőségű esemény, melyet egy nappal később (október 6-án) Boszniának és Hercegovinának az osztrák-magyar monarchia által történt bekebelezése követett, nem vezetett háborúra Törökországgal. Sokkal inkább el volt foglalva az oszmán politikai világ a belső ügyekkel, az alkotmányos rendszer megszervezésével, semhogy háborút kezdhett volna Bulgáriával. De nem volt ismeretlen a török kormány előtt az a körülmény sem, hogy Bulgária – a jövőbeli eshetőségre számolva – évek hosszú során át anyagi erejének legnagyobb részét egy erős, jól felszerelt és jól kiképzett hadsereg létesítésére fordította. A királyság proklamálásakor ez a hadsereg készen állott, hogy az országot bárholnan jövő támadás elől megvédelmezze.

Ama remények, melyeket Európa és maguk a bolgárok is az új-török uralomhoz és a török alkotmányos rendszerhez fűztek, nem valósultak meg. Az oszmán képviselőházban jutott ugyan néhány hely a makedóniai nemzetiségek képviselői számára, de nem az őket megillető arányszámban, s a kormányhatalmat kezelő új-török párt túlzott török sovíniszta szellemben működött, mereven visszautasítva a tartományok politikai decentralizációjának és helyi autonómiájának eszméjét. Makedóniában csak annyi változás történt, hogy a régi török tisztviselőket ujakkal cserélték föl, kik nem zsarolták a népet saját zsebük számára, de annál szigorúbban és kíméletlenebbül léptek föl a nemzetiségi törekvésekkel szemben. Törökösíteni akartak, egyúttal megkövetelvén, hogy mindenki támogatója legyen az új-török pártnak. Ez a hibás politika megbosszulta magát. Azok a bolgárok, kik őszinte lelkesedéssel csatlakoztak az új-törökökhöz Abdul Hámid autokratikus uralmának megbuktatása s az alkotmányos, népképviselési rendszer behozatala végett, most, a réginél is túrhetetlenebb politikai elnyomatás hatása alatt, újból ellenfelekké váltak. A komitácik ismét megkezdtek működésüket fegyve-

rekkel és bombákkal, hogy ily módon kényszerítsék ki az autonóm-kormányzatot Makedónia részére. Az új-törökök helytelen politikája az addig egymással szemben álló makedóniai nemzetiségeket is közelebb hozta egymással. Megértették Belgrádban és Athénben is, hogy a balkáni népek csak egymással szövetkezve léphetnek föl erélyesen a török ellen. Oroszország tudtával, sőt pártfogása mellett 1912. tavaszán formális szerződést kötöttek Szerbia, Bulgária, Görögország és Montenegró, megállapodván, hogy autonómiát fognak követelni Törökországtól a makedóniai tartományok számára, vonakodás esetén harcba szállnak vele és a fegyverrel elfoglalt területeket felosztják egymás között.

Az időpont helyesen volt megválasztva, amennyiben Törökország még mindig háborúban állott Olaszországgal az afrikai (tripoliszi és bengázii) tartományok miatt, az oszmán birodalomban politikai belviszály dúlt és a hadsereg fegyelme teljesen meglazult. A szövetségesek szeptember végén léptek akcióba, s miután a török kormány a makedóniai autonómia megadására vonatkozó, az oszmán szuverenitást sértő alakban tett felszólítást visszautasította, októberben megkezdődött a háború. Ennek folyamam alatt a legnagyobb áldozatot a bolgárok hozták. A török kormány Bulgária ellen összpontosította úgyszólván minden erejét, s a bolgár hadseregnek egész Európa által csodált vitézsége nélkül aligha sikerült volna a szövetségeseknek mindenütt leverni a törököket. A háború első fejezete már decemberben véget ért és megkezdődtek a béketanácskozások Londonban. Miután azonban Törökország nem volt hajlandó mindazt átengedni, amit a szövetségesek követeltek, februárban újból megszólaltak az ágyúk és a bolgárok lenyomulva Konstantinápoly közelébe, véres áldozatok árán elfoglalták Drinápolyt is. Ennek eleste után újból megkezdődtek a béketárgyalások és az előzetes szerződés a Porta és a balkáni szövetségesek közt 1913. június havában Londonban aláíratott.

Törökország e szerződés szerint összes balkáni birtokait átengedte a győzteseknek, nem tartva meg magának egyebet, mint a Gallipoli félszigetet, a Márvány-tenger partvidékét és Konstantinápolytól a Fekete-tenger partján levő Midiáig terjedő területet.

Az osztozkodásnál azonban Szerbia többet követelt, mint amennyi őt a Bulgáriával kötött külön megállapodás szerint illette volna, hasonlóképp Görögország is magának akarta megtartani ama területeket az égei tenger partján, melyekre Bulgária tartott jogcímet. A szövetség fel-

bomlott és Bulgária kénytelen volt a most már ellene összefogott szerbekkel, görögökkel és montenegróiakkal harcba szállni. Július első napjaiban kezdődött meg a balkáni háború harmadik, az előbbinél is véresebb fejezete.

Bulgáriának kifejlődő hatalmi túlsúlya ellen összefogott valamennyi régi fegyvertárs, holott Bulgária a török ellen való harcban értük vértelt el.

Kezdetben a bolgár fegyvereknek kedvezett a szerencse, de Bulgária erejét megbénította az a körülmény, hogy Románia, a balkáni egyensúly fentartása címén, területi kárpótlást követelt a bolgároktól és közel félmilliónyi hadsereget mozgósított.

Törökország is föltámadt s kimerültnek és mondhatatlan bajokkal küzdőnek látván többszörös ellenfelét, végre előre vonultatta hadseregét, amely – míg Bulgária erejében volt – csak hátrálni tudott.

Minden oldalról fenyegetve lévén, a bolgár kormány kénytelen volt Szerbia és Görögország ellen beszüntetni a háborút, s ellenállás nélkül tűrni hogy Románia elfoglalja Bulgária északkeleti részének a Duna és a Fekete-tenger közt lévő részét, a bolgár Dobrudzsát.

A lakosság

Bulgáriának az 1912-iki háború előtt 4,329.108 lakosa volt. Vallásra nézve 643.258 mohamedán, 22.617 katolikus, 2384 protestáns, 6645 örmény gregoriánus, 38.307 zsidó kivételével mind ortodox-keleti hiten van,

A bolgárság zöme a hegyvidékeken, főként a Balkán északi részén lakik. Ruméliának a nyugati része és a Szredna-Góra közepe tiszta bolgár terület. A Dunasíkság lakossága részben törökkel, románnal és cigánnyal kevert. A Fekete-tenger mentén túlnyomó a mohamedánság. De ezek is bolgár érzésűek. A bolgár népet találoán jellemzi Jirecsek Konstantin. A bolgár népélet szerinte rendkívül eredeti, most azonban teljes átalakuláson megy keresztül. A közlekedési eszközök és egy nemzeti központ hiánya a helyi sajátosságok kifejlődésének kedvezett. Csaknem minden kerületnek megvolt a maga tájszólása, viselete, s arctípusa. Amióta vasutak épültek, nemzeti hadsereg és iskolák vannak: tűnni kezdenek a régi erkölcsök és szokások. A bolgár nyelv a szláv nyelvek közé tartozik, de bizonyos sajátossággal bír. Történeti fejlődése még nincs pontosan megállapítva. Ahol a mi *legendáink* Nagymagyarországot sejtetik, ott az egykorú *történeti kútfők* megírják – Nagybolgárországot. A bolgárok korábban szakadtak le a közös őshazából, délnek vándoroltak, ott elszlá-

vosodtak. És évszázadon vérkeveredésen estek át.

A bolgár és a szerb könnyen megértik egymás nyelvét, de már az orosz külön meg kell tanulnia a bolgárnak. A bolgároknak nincs egyetemes nemzeti tipusa s nemzeti viselet nélkül a bolgár nem ismerhető fel olyan könnyen, mint például az örmény vagy a görög. Ennek oka az évezredes vérkeveredés. Termetre nézve inkább alacsony, mint magas. Haja többnyire sötétbarna és erős; göndörhajú ritkán látható. Világos szőke haj ritkaságszámba megy. Az arcvonások rendkívül sokfélék. Vannak szláv, továbbá román, görög és kaukázusi típusok, azonkívül széles pofacsontú, kis orrú, csaknem fölfújt arcok, melyek török, besenyő vagy kun eredetre vallanak. A középkorban a férfiak hosszú haját és szakált viseltek. A török uralom alatt megváltozott s ma már hosszú haját csak elvétve találni a parasztnál.

Vannak vidékek, ahol a bolgár parasztok között a magyar ember azt hinné, hogy magyar parasztok között van. A csalódásig hasonlóak – míg megszólalnak. Akkor tudjuk meg, hogy nem magyarok, hanem bolgárok.

Legtöbbnyire rövidre nyíratkoznak, sőt egyes vidékeken le is borotválják a hajukat. Téli szakált csak a pópák és öreg emberek növesztettek; más mindenki simára borotválkozott, csupán bajuszt hordva, vagy bajusz és francia szakált.

A bolgárok erős, egészséges izomzatúak, képesek a legnagyobb fáradozások, legkeményebb munkák elviselésére. E kitartás azonban csak a paraszt-osztály tulajdonsága. Jellemét illetőleg a bolgár külsőleg flegmatikus; alaposabb megfigyelés után azonban a külszín alatt észrevenni a kolerikus vérmérsékletet. Természetére nézve józan, számító és munkás. Munkaereje úgy a mezei, mint a kézművesi munkánál kimeríthetetlen. Paraszti furfangossága mögött éles megfigyelés rejlik, s mint tanuló, katoná, iparos vagy kereskedő hamar beletalálja magát a reá bízott dolgokba. Kedélye békeszerető és jóindulatú, de vannak kivételek, midőn a bosszú és irigység nagy szerepet játszanak. Ehez járul még gyakran az önfejűség és dac is. Mozgalmas időkben a bolgár tömegeket hamar ragadja el a lelkesedés vagy fanatizmus. A bolgárok lelkesedése azonban csakhamar nyugodt számítással jár.

A bolgárok életmódja egyszerű és mértékletes. A mezei munkásnak künn a földeken s a baromhajcsárnak zöld paprika, fekete kenyér, s néha egy darab juhsajt vagy szalonna a déli ebédje, melyre vizet iszik. A városi lakó sem inyenc és a művészi sütés-főzés ismeretlen do-

log. Boron és szőlőseprőből vagy szilvából főzött pálinkán kívül a *bózá*t isszák, az árpából erjesztett hideg, fehéresbarna italt, amelytől nem lehet megrészegedni. Iszákos alig van a bolgárok közt. Izgatószerű a kávé és dohány szolgái; ópiumot csak a városi törökök fogyasztanak. A bolgár nem pazarló, sőt inkább zsugori és érti, hogyan keressen minél többet. A kölső fényűzést nem kedvelik, de az úri nők elegáns külföldi ruhát viselnek.

A bolgár népviselet, különösen a női, igen színes és változatos. A férfiak juhbőrből készült barna vagy fekete sapkát hordanak. A Márica folyó alsó mentén fekete turbán is divatos, Szófia vidékén pedig az élénk vörös kis posztósapka. A mellény és a széles nadrág többnyire sötétbarna gyapjúból (aba-posztóból) készül. Csak nyugat felé, Viddin, Szófia, Trn környékén hordanak fehér ruhát és egészen szűk nadrágokat. Az öltönyök varrását és szegélyét színes paszománttal (gajtánnal) díszítik. A derék köré sötétvörös, széles s gyakran több méter hosszú gyapjú sált tekernek öv gyanánt. A hegyi lakók többnyire vastag, fehér gyapjú harisnyát viselnek opánkával. Felnőtt embert ritkán látni mezitláb. A fehér inget a mellen és a széles ujjakon gazdagon kivarrik vörös díszítésekkel. Minden vidéknek megvan a maga mintája. Télen mindkét nemhez tartozók bundát viselnek. A nők ruházata sokkal változatosabb és a díszítések csaknem minden faluban mások. Legegyszerűbb a viselet a Duna mentén. Az ing többnyire hosszabb a szoknyánál. A széles derékvagy nehéz bőrből vagy könnyű fehér vagy vörös gyapjúból készül, néha ezüsthímzéssel díszítik. Kapocs gyanánt két nagy fémcsattot (gyakran ezüst csattot) használnak. Az asszonyok fejüket egyszínű kendővel borítják, a lányok ellenben fődetlen fővel járnak.

A bolgároknál egész a legújabb időkig nem használtak családi nevet. Csupán a tiszta bolgár helységek lakói tették keresztnévük után az -ov, -ev képzőt, de mint az oroszok, három nevet használnak: a keresztnévet, az apa nevét és a családi nevet. Más vidékeken semmiféle családi név nincs. Ellenben előfordul, hogy az apa mestersége után hívják a fiút, például: Kászá-pov a mészáros fia, Csóbánov a pásztorfi, Noszárov a késműves fia, stb. Gyakori a Popov név, ami a pópá fiát jelenti.

A parasztcsaládok többnyire nagyon népek. Sok házaspárnak 12-14, sőt több gyermeke is van. A „zádruga” rendszer, amely szerint a testvérek gyermekeikkel és unokáikkal együtt a legidősebbnek fenhatósága alatt egy családi közösséget képeznek: tűnőfélben van. Míg az apa él, a fiú nem kérheti ki az osztályrészét.

Az ilyen családi közösséget, mely itt-ott 50 személyből is áll, *rodá*-nak nevezik.

A házasság a népnél még ma is inkább adásvétel jellegével bír. A bolgárok igen fiatalon, néha 16-18 éves korukban már megházasodnak, többnyire idős leányt vevén feleségül. Hogy a házassági ajándékozást és vendégeskedést elkerüljék, sokan megszöktetik a jegyesüket és titokban kelnek össze. Válás ritkán fordul elő, valamint igen kevés a vadházasságban élők száma. Az asszonyok helyzete nem oly alárendelt, mint más keleti népeknél.

Faluhelyen nem kell tolvajtól félni. A nép nem túlságosan vallásos, de annál több a babona nála. Idegenekkel szemben vendégszeretők s egymás barátságára és jó szomszédságára sokat adnak. Bár alaptermészetére nézve a bolgár hallgatag: szeret dalolni nemcsak mulatságoknál, hanem házi munkája közben és künn a mezőn is. Népköltészetük igen gazdag. Még a városi lakók is énekelnek a mulatságok végén és táncolják a „hóró” nevű nemzeti táncot.

A görög-keleti hitű bolgárokon kívül vannak *mohamedán bolgárok* is, kiket *pomáci*-nak (pomákok) neveznek. Számuk legfőképpen 28.000-re rúg, s leginkább a tenger környékén és a Duna mentén laknak, azonkívül a Rodope hegység kelettrumi részében. A férfiak török viseletben járnak, fehér vagy színes turbánnal; a nők török fátyol alatt bolgár nemzeti ruhát viselnek. Egyes vidékek pomákjai a török ünnepeken kívül a keresztény ünnepeket is megtartják.

A katolikus bolgárokat általában *paulikiánusoknak* (pávlíkénin) nevezik. Mintegy 14.000 lélek tartozik hozzájuk és pedig filippopoli síkságon, Nikopol és Szvisztov mellett a Dunánál.

A görögök Bulgáriában többnyire városi lakók, kereskedők, kézművesek, a tengerparton halászok és sófőzők. Intelligens, öntudatos nép. Bolgárok és görögök gyakran nem élnek bartáságos viszonyban. A bolgárok egyházi küzdelme a bizáni patriarkátus ellen, a nemzeti egyház fölállítása még jobban kiélesítette a két népfaj közt a különbséget. A görögök nagyobb csoportban a Fekete-tenger egyes városaiban és Ruméliában találhatók. Legtisztább görög hely *Sztánimáká* város, a Rodope északi lejtőjén.

A *románok* (vlachok) két törzshöz tartoznak. A *dákorománok*, kik törzsrokonságban állanak az oláhországbeliekkel, a Duna déli partján laknak; a *makedórománok* vagy *kucovlachok* a városokban találhatók, mint mesteremberek, korcsmárosok és kereskedők. Sokan vándorpásztorok gyanánt járkálják keresztül-kasul az országot. Legnagyobb számmal a vidini kerületben vannak, hol több tiszta román falut találunk.

Ezek a románok a 18-ik században menekültek Bulgáriába a bojárok zaklatásai elől. Különösen érdekesek a kucovlachok, a pásztorok, kik egész életüket a hegyek közt töltik, s csak esküvőre és keresztlőre jönnek le a legközelebbi falu templomába.

A többi népfaj közül fontos a zsidó. A Dunától délre fekvő országok, így Bulgária zsidóságának is az anyanyelve a *spanyol*. Nagyobb számban sehol sincsenek, mert a Balkán félsziget népei valamennyien takarékosak és kereskedői tehetséggel bírhatók, s így a zsidóság számára működési tér nem igen nyílhatott. A makedovlach és örmény, vagy görög falusi szatócscsal és korcsmárossal a zsidó nem tud versenyezni.

Legtöbben (több mint 6000-en) laknak Szófiában, azután Viddinben, Ruscsukban, Sumenben, Filippopolban és Tatá-Bázárdsikban. A zsidók Törökországba és Bulgáriába a 16. század elején vándoroltak Spanyol- és Porugál országokból, az ottani üldöztetések elől. A szultánok jóakaratólag fogadták munkás, erkölcsös és higgadt természetű és akkortájt nagy műveltséggel bíró bevándorlókat. Más népfajjal nem keveredtek össze. Vannak közöttük nem csupán kereskedők, pénzváltók és házalók, hanem iparosok és teherhordók (hamálok). Nyelvük elég tiszta kásztiliai spanyol, de sok héber, arab és török kifejezést használnak. Újabb időben a spanyol nyelvet a francia kezdi háttérbe szorítani. A párisi „Aliance israélite” ugyanis a nagyobb városokban francia nyelvű iskolákat állított fel számukra, melyekben a bolgár nyelvet is tanítják. Bolgárul minden spanyol zsidó beszél. A bolgárok jó viszonyban élnek a spanyol zsidókkal. Szófiában a főrabbi (cháchám-bási) a városatyák közé tartozik, s egyetlen ünnepségről sem hiányzik. Némeül is beszélő idegen zsidókat Ruscsukban, Viddinben és Szófiában lehet találni.

A török népelem, a kivándorlások ellenére is az országban még mindig legerősebb a bolgár után. Legtöbben a Fekete-tenger környékén laknak s az Al-Duna keleti partján. A ruméliai területek mindenikében vannak törökök, de számuk folyton fogy.

A városiakat (főként a kis nemességet) a pazarlás, tétlenség, nemi kicsapongás, szesz italok és az ópium élvezete többé-kevésbé megrontották. Az oszmán paraszt, vagy hegyilakó ellenben egészséges, szorgalmas és bátor, életmódjában józan, erkölcsiben példás és vendégszerető. A balkáni és rodopei mohamedánok ezért megvetéssel tekintenek az elpúhult városi törökökre. Mint iparost és kereskedőt nyílt becsületesség jellemzik. Hogy egykor ők

voltak az uralkodó elem: észre lehet venni kivált hivatalos érintkezéseknél. Valamennyiüket áthatja a tekintély iránt való tisztelet és katonás fegyelem. A török, mint zsandár vagy katona, hű és megbízható, mint adófizető sokkal pontosabb a bolgárnál. A vallásosság és istenfélés erősebb náluk, mint a keresztény felekezeteknél, csupán a borivási tilalmat szegik meg.

A viszony a bolgárok és törökök közt nem ellenséges. A kormány protegálja a törököket, beteszi hivatalokba, sőt mohamedán képviselők is vannak a szobránjában.

A állandó lakhelylyel nem bíró törökökhöz számítandók még a vándor mohamedán pásztorok, kiket *jürük* néven ismernek, s 60-100 főre menő csoportokban szoktak barmaikkal vándorolni a sztára-plánina és a rodope hegységes lejtőin.

Bulgária összes lakosságából az 1905-iki népszámlálás adatai szerint az őstermelés után élt 3,110.88. lélek, az ipar, a kereskedelem és közlekedés szolgálat után 580.06., szellemi foglalkozás után (ide tartoznak a polgári és katonai tisztviselők is) 207.143, a cselédek, napszámosok és ismeretlen foglalkozásúak száma 133.492 volt.

Az „aktiv” (20 és 60 év közötti kereső) népességből jut az őstermelésre 1,231,958 lélek, az iparra 100.147, a közlekedésügyre 17.042, a kereskedelemre 45.527, a szellemi foglalkozásokra 77.111 lélek, cseléd és napszámos volt 26.547 és ismeretlen foglalkozású 11.820. Az aktiv (kereső) népesség összlélekszáma 1,511.001 volt.

Az összes lakosságból a falvakban 3,215.886 ember élt, az ország 80 városában 789.089. E számadások az 1912-ik évi balkánháború előttről származnak

Az ipar

Amióta Bulgária független lett Törökországtól, évről-évre újabb bizonyosságát látjuk annak, hogy a kínálkozó természeti erők felhasználásával a fiatal állam az ipar terén előrehaladásra törekszik.

Különösen szembeszökő intézmények létesültek e téren *Ferdinánd* uralkodása alatt. Miután azonban az ipari prosperáláshoz nem elegendő a nyers anyagokban való bőség és a képzett iparososztály, hanem egyéb föltételek is szükségesek, minők: a kellő tőke, a megfelelő kereskedelem, a külföldi hitel, jól beosztott vasúti hálózat, előnyös kereskedelmi szerződések, stb. ennél fogva még évek fognak elmúlni, míg a bolgár ipar nagykorúságát el fogja érni. De ipar kereskedelem nélkül sehol sem fejlődhetik. Már

pedig a bolgár nép nem igen hajlik a kereskedelemre, mely ennek folytán örményeknek, makedónoknak és külföldieknek van a kezében; ehhez járult nagyon sokáig, egészen *Ferdinánd* király szuverénításának kiküzdéséig, a bizonytalan politikai helyzet, mely nemcsak hogy az idegen tőkést riasztotta el, hanem még az ország erejét is lekötötte. Bulgáriában alapított külföldi vállalkozások sem találkoztak előzenységgel a bolgár hatóságok részéről, annél fogva a külföldi tőke nagyobb beözönlése nem következhetett be a nagyon tőkeszegény államban. Ügyes és képzett ipari munkás is hiányzott Bulgáriában.

Mindez az ok közrejátszott arra, hogy a bolgár ipar ma is jobbainak, minden becsületes és hazafias erőlködése mellett, a nemzet gyermekcipőben jár, abban is csak igen lassan lépked előre s ennél fogva az ország csaknem egésze külföldről kénytelen fedezni ipari szükségletét.

A bolgár kormány mindent elkövet, hogy az ipari mozgalmat helyes mederbe terelje és elősegítse. Törvényeket fogadott el a képviselőházban, melyek az iparvállalkozásoknak számos kedvezményt biztosítanak.

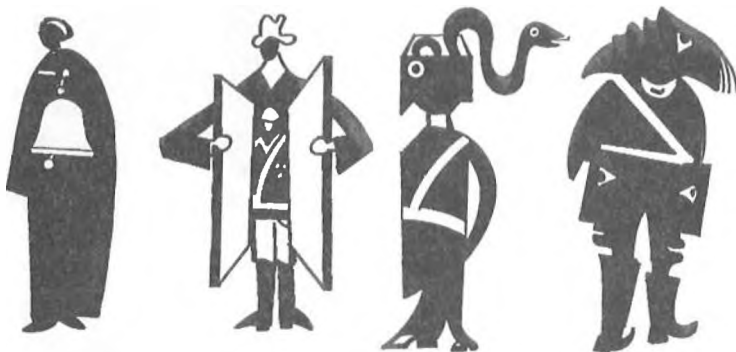
E törvények életbelépte óta nemcsak a belöldi vállalkozókedv öltött nagyobb arányokat, hanem némely iparágban a külföldi tőkepenzsek is iparkodnak részt venni Bulgária ipari munkásságában. Nagy baj, hogy a bolgár nép nem igen szereti az idegent, még akkor sem, ha tőkét hoz, mellyel közöttük boldogul. Ez az oka, hogy számos idegen tőkével alakult iparvállalat alig, vagy csak nagy nehezen tudott boldogulni. A kormány nem feledkezett meg arról sem, hogy az iparnak lépést kell tartania a folyton haladó technikával s evégből a különböző iparágak részére szakiskolákat állíttatott fel vidékek szerint, ahol természetesen a meglevő nyersanyag volt mértékadó.

Ezekre annál nagyobb szükség Bulgáriában, mert a megváltozott társadalmi viszonyok következtében bizonyos iparágak, melyek a patriárkális életmóddal állottak kapcsolatban, kiveszőben vannak; ellenben számos, a kultúrával járó életszükséglet új iparágak művelését

tette elodázhatatlanná. A régebbi iparcikkek hanyatlásának nehéz volt útját állani. A társadalmi viszonyok megváltozásán kívül e hanyatlás előidézésében része van a politikai átalakulásnak és a külföldi versenynek. Míg ugyanis hajdan a bolgár ipar számára a területi egységnél fogva nyitva állott egész Törökország; ma már vámsorompó fogadja a török határon a bolgár készítményeket. A vasutak kiépülése pedig Bulgária legbelsejébe is eljuttatta a külföldi ipart, mely a belföldinél sokkal olcsóbban és tetszetősebben kínálja árúit, főként a szövőipari termékeket.

Bulgáriának ősidőktől fogva nagymérvű vas-, cserép-, selyem-, paszomány- és szövőipara volt. A gábrovói és számákovói *zsinór* és *sáják-posztó* keresett cikk gyanánt szerepelt egész Törökországban. A *gajtán* (zsinór) ipar Boszniából kiszorult a vám miatt. Bulgáriában a mohamedánok fogyasztották a zsinórokat, mellyel felékitették ruháikat. De a mohamedánok gazdagabb része kivándorolt, a szegényebbek pedig nem vásárolnak. Ma még élénk nyomát látjuk a hajdani nagy szövőiparos életnek, de kérdés, vajon újból talpra állítható-e? A híres bolgár *pánájirok* (vásárok), különösen az eszk-dsumai, bámulatra ragadták a nyugat-európai látogatót mesés mennyiségben összehalmozott iparkészítmények által. A házi- és kisipar mindmegannyi remekeit hordták ott össze. Még ma is vannak, különösen a hegyes vidékeken, helységek, melyeknek minden háza műhely. Dolgozik benne apraja-nagyja, férfiak és nők vegyesen. Alig lehetne megmondani, kik a szorgalmasabbak, kik az ügyesebbek: a férfiak-e, vagy a nők? A bolgárok nyáron földművelők, télen kivétel nélkül háziiparral foglalkoznak.

A bolgár nő munkája, különösen hímzése bámulatra ragadja a nyugati nőt. De nemcsak maguk és családjuk részére dolgoznak; felesleges árúikat (hímzett ingeket, kendőket) beviszik a hetivásárra, hogy ott túladjanak rajtuk. És minő szerények az ár megszabásánál! Alig hogy a nyers anyagot fizetjük meg, holott amit a bolgár nők készítenek, nemcsak szépen és ízlésesen, hanem jól is végzik.

Nyári éj

Hajnali szendergésbe borultan
fénylő kék ligetek
bukkannak ki a tünde azúrban,
bíbor tűz földi már az eget.

Csillagok tűnő lángja lehervad,
gyúlva kihunynak amott,
mint szeretők szeme, hogyha búcsúznak
s könnyeik csöppje ragyog.

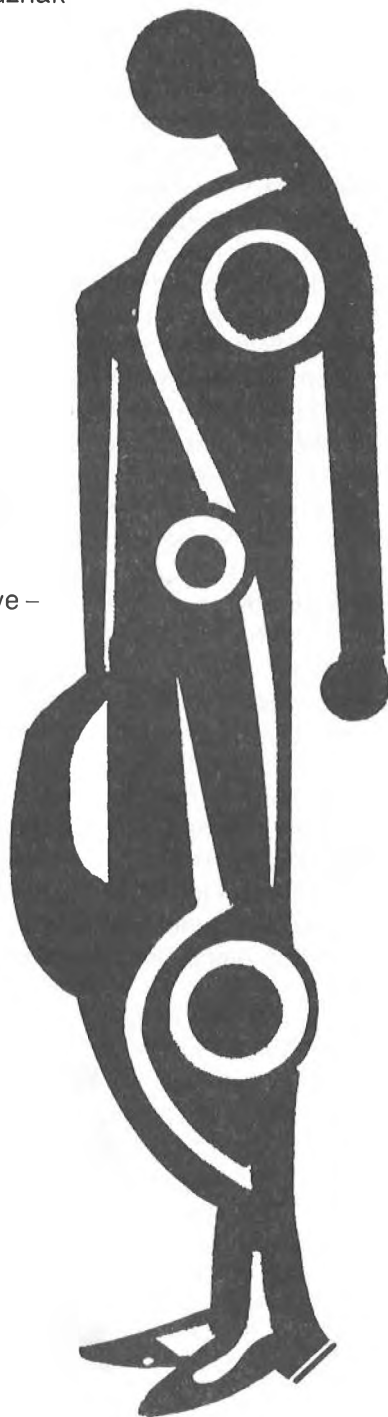
Vidor Miklós fordítása

Az élő ének

A húrok – száz sugár kötötte hárfa –
mélység-magasság közt zuhognak át.
Megpendítem – s velük a sors homálya
elzengi tiszta hangú himnuszát.

De végre... Rád tekintek csak merengve –
és minden hang a némaságba hull:
a legszebb ének szállt fel az egekre,
és belezengett mégis mind a húr.

Király Zoltán fordítása

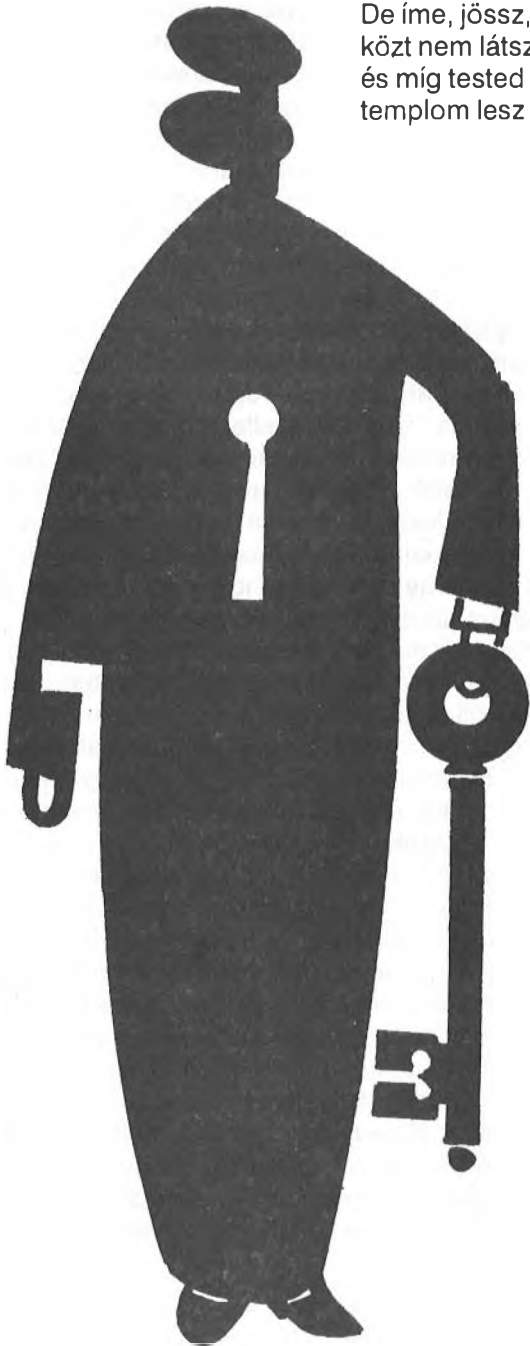
Találkozás a réten

Magam járok: köröttem a csalit
s a rejtek kertek zöldes, enyhe lombja,
távolról halkan szól a nyáj kolompja,
s a tikkadt nap egy felhőn álmodik.

Igy várok rád. Kitárom szememet,
szívem eláll és újra megremeg,
s őrangyalom lelkem mélyén rebeg
egy halk s csodás imát: a nevedet.

De íme, jössz, Tested a sok virág
közt nem látszik; csodás fény gyúl az égen,
és míg tested hév illatát megérezem
templom lesz nekem az egész világ.

Boikliev Dimo fordítása

Pencso Szlavejkov szavaival élve, Kiril Hrisztov, bár fiatal, nem tartozik az ifjú költők közé. Ha valami az ifjakhoz közelíti, az csupán költészetének külső jegyei: „versformái, ritmusai és rímei”, nem így a fiatalok vágyakozása a túlsó part iránt – a csönd és a belső szabadság után, az érzés, az akarat és az értelem közti harmónia felé, ami Pencso Szlavejkov szerint az élet partja.

Mint köztudott, Kiril Hrisztov lírai hősei, a legáltalánosabb értelemben, vitalitásuknak köszönhetően szintén életszerűek. Függetlenek a történelmi, a társadalmi, a szociális időtől, az elavult fogalmaktól, hagyományoktól és értékrendektől. Tájékozódásukban pedig Kiril Hrisztov a teremtés csendjére figyel.

Világos, hogy egy és ugyanaz a kérdés, hogy mit és hogyan írunk meg, akkor is, ha kétféleképpen értelmezzük és oldjuk meg. De vajon valóban egymással ellentétesek-e, s hasonló ellentmondás tárgya lehet-e valóságos irodalmi szembeállításnak? Nem két egymást kiegészítő megoldás-e ez, melyek egy egészet alkotnak? Ez a két költői megközelítésmód a kor esztétikai gondolkodásának lényegét fejezi-e ki?

Mivel a dolgokat nem lehet történetük nélkül megmagyarázni, a múlt fennmaradt jelei mentén visszafele haladva ezért újra és újra a nemzeti újjászületés utáni évekhez jutunk el, melyek ugyanakkor a modern irodalmi alkotás kezdetét is jelentik. De vajon ezen új alkotásmódban a megelőző újjászületés – mely egyúttal a kultúra – kora eszméinek új módon való elvi folytatását kell keresni, vagy a törekvések és szándékok az akkori civilizáció formáival való egyesülésre irányultak, és melyik volt a helyesebb út a kettő közül? Hogy a szembeállítás mélyén nem az élet (a legtágabb értelemben vett) civilizációs és a kulturális formáinak természetes ellentéte rejlik-e – ez nehezen eldönthető kérdés.

Egy dolog azonban nyilvánvaló: ebben az időszakban születik meg a bolgár individualizmus eszméje. Ez az individualizmus különböző változatainak létrejöttét feltételezi.

Az individualizmus eszméje még a nemzeti újjászületés utáni időszakban Ivan Vazovnál, és az övétől eltérő, más formában Sztojan Mihajlovszkinál jelenik meg. Kiril Hrisztov lírai öröksége mint jelenség eltér Ivan Vazov költészetétől, de eredetét és típusát tekintve kapcsolatban

áll vele, s ezt, el kell ismernünk, már a korabeli irodalmi kritika is észrevette. Vazov eszméi, melyeket programjaiban, szépirodalmi szövegeiben, művészi magatartásában is kifejezett, általánosan fogalmazva, két irányba mutatnak: az első szerint az új irodalom tárgya az ember lelki élete kell hogy legyen, hogy ezáltal az „általános emberhez” jusson el.

A belső (lelki) élet pedig, eme elképzelések szerint mindenekelőtt az emberi szívben zajlik (azaz az emocionális időről a magában rejlő világhoz mérten értékes személyiség létéről van szó). Így lehetett meghaladni a társadalmi – szociális, politikai vagy történelmi – idő érték-

kérőit alkotott fogalmat. Ivan Vazov eszméit mint költői gyakorlatot már az *Itália*, majd a *Hangok* és a *Vándorénekek* című műveiben is jól illusztrálta. Ugyanezt tette Konsztantin Velicskov is a szonettjeiben. A pillanatnyi érzelmi állapot megragadása, a világ, az érzéki élet hatása, az elkapott szépség, az átélt szépség lett a költői alkotás tárgya. (A *boldogok szigetén* és az *Álom a boldogságról* sem áll távol ettől a jellegzetesen érzelmi beállítottságtól.) Vazov másik eszméje az irodalmi ábrázolásra vonatkozik. A nemzeti újjászületés irodalmára jellemző, s a versektől elvárt, szándékolt didaktikus jelleg meghaladására törekszik, hogy a művek (hiszen „azelőtt” Pencso Szlavejkov szerint sem volt költészet irodalmunkban) önmagukban is esztétikai alkotások – ahogy már annak idején is nevezték: a „szépírást” tárgyai legyenek.

Kiril Hrisztov lírájában Ivan Vazovét túlszárnyaló új formát és költői nyelvet teremtett. Ivan Vazov költészetének nyelve és formája a nemzeti újjászületés költői gyakorlatához áll közelebb. Kiril Hrisztov megvalósította Vazov elképzeléseit, nála az irodalmi alkotás már esztétikai és nem didaktikus célokat szolgál.

Azonkívül, hogy a századvég modern bolgár irodalmának egyik megteremtője, Kiril Hrisztov első verseivel és köteteivel – *Dalok* és *sóhajok*, *Remegések*, *Alkonyi árnyak* – nemcsak a zajos sikerű, népszerű szerző, hanem a bolgár kritikusok egyhangú elismerése szerint irodalmunk klasszikusa is. Mi több: a lírának ez a típusa tovább is fejleszthető, amit jól illusztrálnak Dimitar Bojadzsiev versei. E költői attitűdben minden feltétele megvan, hogy líránk további fejlődési irányát meghatározó normává váljon. Kiril Hrisztov lírájában a költői idő múlt és

jövő nélküli filozófiai értelmet nyer. Nem kezdődik valahol, és nem fejeződik be sehol. Maga a jelen az, ami jelen idejűvé válik. A világ átélésének végtelen ideje. A létezés parttalan és tér nélkül létező mámor, álom. Eljutni a társadalmi és a szociális idő szabadságához, vagy az önmagáért való élet öröméhez. Beleolvadni a végtelenbe, de itt meg kell jegyeznünk, hogy ez a beleolvadás, ez az energia kifelé irányul, olyasm felé, ami saját természetének lényegéből fakadóan elérhetetlen. Ez a magatartás nem oldhatja meg a másik szabadság – a kultúra, az erkölcsi szabadság kérdését.

Ez másféle magatartást, másmilyen individualista filozófiát, más hozzá vezető utat kíván meg. Ez a szenvedések útja, amikor a befelé irányuló energia gyötrelmeken és új vértanúságon, az erkölcsi komorság terein át jut el a szemlélődésig, és (amennyiben ez lehetséges) az emberben meglévő fénnel, tökéletességgel, csönddel és szeretettel való egyesülésig. Ez az út Pencso Szlavejkov költészetében és esztétikájában nem mutatható ki. Nála az utazás a „másik” part felé vezet, a „szülőföld”, a „boldogság álma” vagy a „boldogok szigete” felé – egytől egyig szép úticélok, de ezek a helyek mind kívül esnek az Énen, az önismereten és az egyéni felelősségtudaton.

1901-ben jelent meg Pejo Javorov első kötete, a *Versek*. Ebben az akarat erkölcsi szabadsága arra példa, hogy a szellemi energia a fényre, csöndre, a tökéletességre és a lélek mélyén rejlő szeretetre irányul. Arra, amire hivatott. Ez az út általában pusztai vándorlás. És nem mindenki jut el arra a földre, mert, mint köztudott, csupán a mélységes hit és türelem nyújthat támaszt ebben a vándorlásban, ezen az úton. Az erkölcsi homályban, „az ismeretlen fehérítő út”-on indul el Pejo Javorov, a vándor. És ezen az úton ő, a vándor, úgy érzi, egyedül van.

1903-ban lát napvilágot Kiril Hrisztov *Válo-*

gatott versek című kötete Ivan Vazov előszavával. Mintha Ivan Vazov és Pencso Szlavejkov is felismerte volna, hogy valamiképpen vissza kell húzódnuk az irodalom mezejéről, és a bolgár költészet eljövendő fejlődésének valamelyik lehetősége mellett kell kiállniuk. A két előszót olvasva Ivan Vazov értékelése Kiril Hrisztov művészetéről, illetve Pencso Szlavejkov véleménye Pejo Javorovról sok helyen egybeesik. Első pillantásra nehéz megérteni, hogy miben rejlik az individualista filozófia felfogásának két különböző típusa kapcsán kialakult irodalmi vita lényege. Pencso Szlavejkov úgy látta, hogy Javorov lírája túllépett a társadalmi eszme (a politikai és szociális idő) értékének felfogásán, hogy a költő saját eszményt keresett, és egyéni törekvéseit a szimbólumok fátyolába rejtve juttatta kifejezésre. S mindezt egy addig ismeretlen formában és nyelven tette.

Ivan Vazov szerint Kiril Hrisztov ideges, de engedékeny költő, aki erős egyéniségét szubjektivizmusban fejezi ki, lelkének kitűnő analitikusa, pesszimizmusra hajlamos, a természetben is lelke rejtett visszhangját lelte meg, s mindezt tökéletes nyelvezettel és verstechnikával öntötte formába.

Nyilvánvaló azonban, hogy a bolgár költészet ezen fordulópontja az egyéni létről alkotott két különböző felfogás összeütközését rejti magában: Ivan Vazov kifelé irányuló tekintetét, és a befelé irányulót, az erkölcsi megvilágosodást rejtő kút mélyére figyelőt. Valójában azonban egységes egészet alkotó kölcsönös kiegészítésről beszélhetünk. Ez önmagában még nem volna ellentmondás, ha talán nem hordozná magában a civilizációs formákkal való azonosulás vágya, valamint a csönd és a kultúrán át elérhető erkölcsi megvilágosodáshoz a szenvedésen keresztül vezető, szüntelenül megújuló út között feszülő ellentéteket.

Juhász Anna fordítása

Nincs nagyobb hír, mintha nincs hír. A mi információs századunkban, természetesen. Ha benünket a XXI. század hajnalán aggaszt is ez, 100 évvel ezelőtt élt nagyapáinkat aligha.

A századvég és a századelő sajtótermékeit fellapozva elkerülhetetlenül mély benyomást tesz ránk a publikált anyagok tartalma. Reménykedve vagy aggódva várja-e a bolgár ember az új évszázadot, mi érdeklí, milyen szellemi táplálékra van szüksége és mit kínálnak neki?

A párizsi (1889) és a chicagói (1893) világkiállításon felvonultatott gyors technikai fejlődés fényében úgy tűnik, a bolgár ember lépéshátányban követi a civilizált világot. A bolgár társadalom élete a nagy eseményektől távol, lassan és nyugodtan zajlik, még élnek a XIX. század hetvenes, nyolcvanas éveinek, az Újjászületés korának eszméi.

Az *Oralo* (Eke) című mezőgazdasági szaklap számára fontosabbnak tűnik a szőlőtetű és a fészekrothadás elleni harc, a búza árváltozása vagy az új eperfajták termesztése annál a tisztán retorikus kérdésnél, hogy *mikor kezdődik a XX. század – 1900-ban vagy 1901-ben.*

A *Zvezdica* (Csillagocska) című gyereklap szerkesztői például elsősorban az illusztrációk minősége és a rendszeres előfizetők hiánya miatt aggódnak.

A *Rodina* (Szülőföld) című ismeretterjesztő folyóirat kiváló írásokat közöl a bolgár városok történetéről és földrajzáról, de az ország határain kívülre, akkoriban még legalábbis, nem tekint.

Az *Ucseniski drugar* (Iskolatárs) 1900-as 5. száma elmagyarázza ugyan a középiskolásoknak a különböző időszámítási rendszereket, de sokkal több adatot közöl az angol-búr háborúról, a távoli Kína életéről vagy éppen néhány afrikai törzs egzotikus életéről.

A *Bulgária* című ellenzéki újság, Dragan Cankov Progresszív-Liberális Pártjának a sajtóorgánuma még csekélyke emberi kíváncsiságot, enyhe izgatottságot sem mutat az 1900/1901-es december-januári számokban. Kará-

csonyra, a nagy keresztény ünnepre köszöntő sorok, de az újévről, az új századról – egy szó sem. Megszámlálhatatlanul sok azonban a tudósítás a választások előtti eseményekről, a politikai propaganda és az önreklám – száraz és unalmas szövegek.

Apróbb információkat ott lelünk, ahol nem is

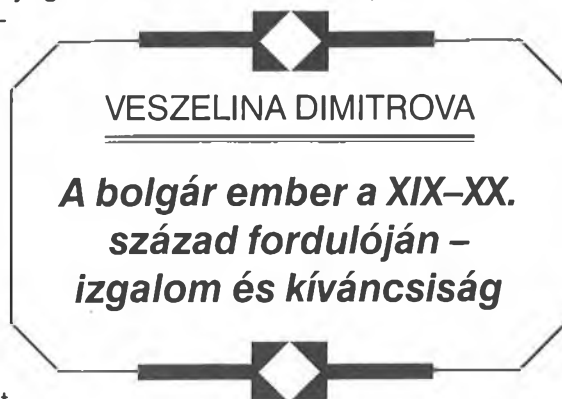
remélnénk. A *Balgarka* (Bolgár nő) című, kevésbé ismert folyóirat, mely a bolgár nők művelődését szolgálja, de távolról sem a divatos európai vagy amerikai feminizmus szellemében, ez a lap azt állítja, hogy a XX. század 1901. január 1-én kezdődik. Érdekes adatokat idéz, melyeket a fran-

cia *Science pour tous* (Tudomány mindenkinek) című folyóiratból vesz át. Ezek szerint bolgónk lakossága 1899 táján kb. 1200000000 fő, nemek szerinti egyenlő megoszlásban, 3064 nyelven beszélnek és 1000 vallást gyakorolnak a világban. Évente 35214000 ember hal meg és kb. 36792000 gyermek születik, vagyis az éves népességnövekedés 1,5 millió fő. Az emberek átlagéletkora meghaladja a 38 évet, de majdnem 25% 17 éves kora előtt meghal. 100 ember közül csak 1 éri el a 100 éves életkort. A folyóirat végül a következő bölcs tanulságot vonja le: „A családos és dolgozó emberek tovább élnek, mint a magányosak és a munkakerülők.” (1898. 2. sz.)

1901-es 10-12. számában a *Balgarka* a közelgő karácsony kapcsán meghatóttan jelenti ki, hogy a szenteste hagyományát meg kell őrizni, mert „ez erősíti meg gyermekeink emlékeztetésében mindazt, ami a mi szent múltunkat jelenti.”

Mindaz, amit a XIX. század végi sajtónk hátsó oldalain találtunk, jobbára konzervatív életfilozófiát tükröz. Úgy tűnik, a száz évvel ezelőtti bolgár ember épp csak annyira volt kíváncsi, amennyiben ennek gyakorlati hasznát látta, és sem a világban végbement változások, sem a civilizáció, de még az új század eljövetele sem tudta életét addigi kerékvágásából kiköken-teni.

Juhász Anna fordítása

Ha a múltba tekintünk, láthatjuk, hogy a napjainkban különösen aktuális környezetvédelmi kérdések egyáltalán nem újkeletűek. Ez a bolgár települések közművesítésének történetében is nyomon követhető. A bolgár hagyományos népi kultúrában fellelhetőek a települések tisztántartását előíró komplex ismeretek, amelyek a civilizált életvitel egyik ismervét alkotják. Ezek az ismeretek a több évszázados letelepedett életmód következtében alakultak ki. Lényegüket tekintve ötvözik a népi tapasztalatokat és a régi, írásos hagyományt – a különböző recepteket, higiéniai szabályokat és praktikákat, amelyek szo-

ros kapcsolatban álltak az orvostudomány fejlődésével. Ennek gyökerei az ókortól a középkori Bizáncon át egészen a régi bolgár kolostorok szerzeteséig és a tanítókig nyúlnak, akik a közvetítők szerepét töltötték be a néprétegek felé. A közmondások is megőrkítették ezt az ismeretanyagot: „Messze hordd a szemetet, hogy a világ ki ne nevéssen!”; „A fel nem söpört ház nem ház!”; „Víz nélkül bűzlene az egész világ, a föld, az erdő, a jószág és az ember.”; „A víz akkor tiszta, ha negyven kavicsra folyt át!”; „Ahol a nap süt, onnan a betegség fut!”; „Napos helyen minden virul, minden jó, napon a fák dalolnak, árnyékosban sírnak.”; „Erdőben betegség nem jár!”. A nép ismeri az óvintézkedéseket, amelyekkel a ház megvédhető a betegségektől, és aszerint tartja tisztán. A tűz és a víz tisztító ereje, a napsütés jótékony hatása, a szemét és a fertőzés eltávolítása, a házi és a mezei kártevők kifüstölése, a szennyezett kutak vizének tisztítása növényi nedvek segítségével stb., olyan praktikák, amelyeket rendszeresen alkalmaztak mind a ház körül, mind a településeken.

Bulgária felszabadulása a XIX. század végén és az azt követő gazdasági, politikai-integrációs és szociális változások nagy hatást gyakoroltak a bolgár települések fejlődésére. Addig ugyanis gyakorlatilag hiányoztak az állandó, állandó, törvényi rendelkezések útján szabályozott közművesítési és köztisztasági előírások. Az intézkedések főleg a városokat érintették, és ez nem volt véletlen. A városok területén élő nagy lélekszámú lakosság, a jelentős népsűrűség az élettér szennyeződését vonja maga után. Az intenzív kézművesipar, amelynek során olyan textil- és élelmiszer-nyersanyagok mint a bőr, gyapjú, állati belsőségek, zsír és faggyú ke-

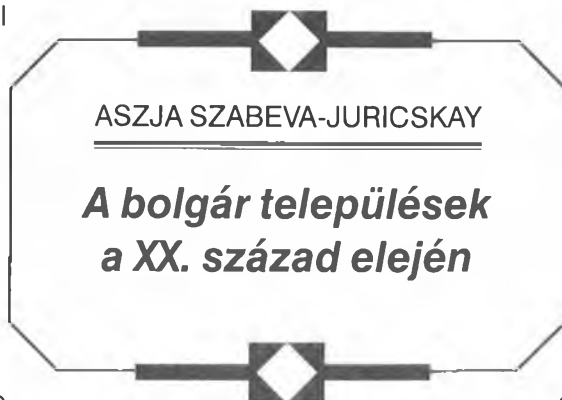
rülnek felhasználásra, alkalmat teremtenek arra, hogy a lakosság könnyen rothadó hulladékanyagokkal kerüljön kapcsolatba, hiszen ezek feldolgozása nem volt mindig azonnal megoldható. A megélénkült városi árucseré, amely nyersanyagok, termékek nagy tömegű raktározásával, illetve emberek, állatok, áruk,

kereskedelmi karavánok jelentős sokaságának áthaladásával jár, növelte mind a kártevők, rágcsálók megjelenésének, mind pedig a fertőző betegségek és a járványok kitörésének a veszélyét.

A falvak közművesítésének kérdése egészen más jellegű, mivel ott kisebb a lélekszám és

ezzel együtt a lakókörnyezet szennyezése sem annyira intenzív. A gazdák szükségleteit kielégítő mezőgazdasági termékek a termelés szezonális és éves ciklusának megfelelően kerültek elfogyasztásra, ezért nem is volt szükség ezek tárolására. A piacra szánt árut idejekorán szállították el a városi piacokra. A gazdaságok hulladékanyagai szerves eredetűek, és ezeket vagy újrahasznosították, vagy időszakosan elégették. Más részről viszont az állattenyésztés és a földművelés, az emberek és állatok együttélése is fertőzések forrása lehet, minden e tényből eredő negatív következménnyel együtt. A falu és a város nincs egymástól elválasztva, így a kereskedelemmel összefüggő piacok, búcsúk, vásárok, ugyanúgy mint a szezonális migrációk (aratás, vendégmunka) erősítik a fertőzés terjedésének veszélyét. Az a tény, hogy a falvakból még a század elején is hiányoztak a közművesítési adminisztratív intézkedések, lehetővé tette a régi profilaktikus és tisztasági rendszerek gyakorlatát. A tisztaság fontos szerepet játszik a faluközösség társadalmi kapcsolataiban. Minden faluban ismerték és tisztelték a legtisztább és legrendesebb háziasszonyokat. Ezekre a nőkre bízta a falu közös részeinek felügyeletével és tisztántartásával kapcsolatos felelősségteljes teendőket. Bacsvariban például a falu forrásának tisztítására a falu két legtisztább asszonyát választották, akik azt kötelesen évente egyszer kitisztították.

Mindennapi gyakorlat a ház meg az udvar felsöprése és a szobák szellőztetése. A deszkapadlók, lépcsők és tornácok sarát időszakosan lesúrolják, és vízzel tisztára mossák. A ház falait fehér földdel vagy agyaggal mázolják be, az agyagpadlókat pedig fekete vagy barna föld-

sárral kenik át. Az edények tisztítását, a család ruházatának, a szőtteseknek és a takaróknak a mosását szintén rendszeresen végzik. Nagytakarításra minden jelentősebb ünnepen sor kerül – „a szent napra”. Számos naptári ünnepet eleve tisztító-fertőtlenítő műveletek kísérnek, például március elsején és Blagoveckor (03. 25.) elégetik a szemetet; „tisztá hétfőn” (a húsvéti böjt első hétfőjén) megtisztítják, forró vízzel „kiböjtölik” az összes edényt, dézsát, tartályt, üstöt; Kosztadin-napon kiviszik az összes ruhaneműt és takarót, kiszellőztetik, a kártevők (molylepkék stb.) ellen. A ház kitakarításával párhuzamosan zajlik a gazdasági épületek (istálló) takarítása is. Az istállót, aklokat naponta takarítják, a hulladékot pedig kihordják a trágyadombra. Nyugat-Bulgáriában január 2-át Szent Szilveszterként vagy „hányó-napként” tisztelik. Ezen a napon az a szokás, hogy férficsapatok alakulnak, akik körbejárják a falu házait és kihányják a trágyát az istállókból és az aklokból, a jószágnak pedig friss szalmát tesznek a jászolba. A tyúkólakat a tyúktetű ellen tisztítják meg: szalmát gyűjtenek meg bent, hogy jól kifüstölték, majd a falakat forró vízzel is lelocsolják. Az udvaron kialakítanak néhány helyet, amelyek a gazdaság higiéniai „szellőzői”. Ezek egyike a trágya- vagy szemétdomb, ez a háztól messzebb található. A húszas, harmincas évektől a falusi udvarok rendezésével kétféle udvarról beszélhetünk – az egyik a ház előtti szép rész, ahol a virágoskert és a pihenőhelyek kapnak helyet, a másik a „fekete” udvar – a jószág, a mezőgazdasági munka és a hulladék helye. Így a trágyadomb is a hátsóudvar része lesz, a télen összegyűlt ganéjt pedig tavasszal felhasználják a kertek és a szántóföldek trágyázásánál. Másik ehhez hasonló hely az árnyékszék, a „budi”. Néhány faluban még a háztartásban keletkezett hamu gyűjtésére is van külön rész, az „ogoniste”. Ehhez a helyhez kapcsolódik az a hiedelem is, hogy aki rálép, megbetegszik és megöri, vagyis ez tabuhely, mint a többi tisztátalan hely is az udvaron.

A XX. század elején egyre jobban elterjed a falvakban is a köztisztaság, ezzel egyidejűleg a falu és a mező határán létrejön a falusi trágyadomb. Ez is ékes bizonyítéka a „tisztá” lakott terület és a „szennyezett”, mezőgazdasági munkával összefüggő rész határozottabb szétválasztásának, továbbá a szelektív hulladékgyűjtés területén meglévő népi ismereteknek. A falu köztereinek ápolásában is régi közösségi hagyományokat fedezhetünk fel. A közös tenni-valókat a falu különböző részei között egyformán osztották fel, és a munkát a falusi előjáró-

ság ellenőrizte. Az utca felsöprése és tisztán tartása az ott lakó háziasszonyok kötelessége. E gyakorlat lényegét, mármint azt, hogy az udvarral együtt az utcai részt is fel kell söpörni, jól példázza a lusta asszonyról szóló történet: „Én bent nem takarítottam, de kint az út mentén mindig felsöpörök, hogy az emberek azt mondják, dolgoz vagyok.”.

A XX. század húszas, harmincas éveiben a falvakban is felgyorsult a közművesítés üteme, ezzel együtt kezdetét vette az utcák, terek építési munkálatainak megszervezése is. Rendbe hozták az útburkolatokat, az utcákat zúzalékkövel terítették be vagy kikövezték, közösen tartották fent a szántók földútjait is. A falusi főterek, piacterek, amelyek a társadalmi központ szerepét töltik be, és ahol az egész a falu összegyűlt, ugyancsak állandó karbantartásra szorultak. Azokban a falvakban, ahol a főtér a szarvasmarha és más jószág összetételére is szolgált, a trágyaszennyezés mindennapos volt. Azután ahogy kihajtották az állatokat legelni, a falu asszonyai kimentek, megtisztították és felsöpörték a teret, az összegyűjtött trágyával pedig kertjeiket trágyázták. A vizsgált időszakban egyre inkább gyakorlattá válik, hogy az állatgyűjtő helyek kiszorulnak a falun túl, míg a főtér csak és kizárólag társadalmi-reprezentatív funkciót tölt be, és ezzel együtt gondozzák, fejlesztik. Ha esik az eső, hogy ne legyen sáros, a főtér homokkal vagy törekkkel szórják be. Más tereket kiköveznek és rendszeresen minden ünnep előtt tisztítják. A piactérről való gondoskodást a következő (Gramatikovo faluban feljegyzett) dal is tükrözi:

... Csorbadzsik és parasztok,
vizet, seprűt hozzatok,
söpörjünk fel a főtérre,
fogadjuk a vendégeket.

A temető, amelynek létesítésében és gondozásában egyrészt felfedezhető a halott ősök kultusza, s a babonás félelem, másrészt a holt anyag szétbomlásáról szerzett racionális ismeretek, kötelezően mindig a falun kívül helyezkedik el. Általános gyakorlat, hogy a sírokat 1,5-2 méter mélyre kell ásni, ugyanis fennáll a hullák kiásásának és a fertőzésnek a veszélye. A temetőt is ugyanezen okból kerítik be – így védik a háziállatoktól. Ezzel kapcsolatos az a tilalom is, hogy a temetőben nem lehet kapálni vagy szántani, vagyis a temető egységes felszíne nem bontható meg. A sírt a család tartja rendben, halottak napján vagy évfordulón erre mindig különös gondot fordítanak. A templomok, kápolnák, szent helyek tisztántartását az

asszonyok közösen végezik, ők a „kalákákon” vagy a családi, illetve az éves kalendárium nagy ünnepei előtt gyűltek e célból össze.

A falu közttereinek közös használata feltételezi a közös fenntartást, tisztítást, gondozást is. Ez a falusi közösségi élet egyik alapelve, amely máig megfigyelhető a bolgár falvakban.

A bolgár területek városi központjai esetében korábbi és fejlettebb közművesítésről beszélhetünk. A nagyvárosokban, mint Rusze, Várna, Veliko Tirnovo, Plovdiv, Szófia, vagy az újjászületés idején fellendült Koprivstica, Elena, Trjavna, Kotel, Gabrovo, Rajkovo, Usztovo (az utóbbi kettő a mai Szmoljan város kerületei), Siroka Laka stb., ismert és kötelezően betartott gyakorlat az úttest kővel vagy kőlapokkal való befedése és az utcák szélén mélyedések kialakítása, amelyek a szenny- és az esővíz levezetésére szolgálnak. Itt-ott kezdetleges városi csatornázás is létezett – ezek az úgynevezett „gerizek” (kanálisok) – voltaképp kővel borított csatornaárkok, amelyek az útburkolat alatt húzódtak. Ezek segítségével vezették el a patakokba a szennyvizet a háztartásokból és az illemhelyekről. Fokozatosan a kút- és a forrásvizet is bekapcsolták a városi vízvezetékrendszerbe, amelyet agyagcsövekből építettek ki. Lovecs városában az ilyen vízvezeték 20 havonta tisztították: hosszú botokkal lekaparták a felgyülemlett üledéket és a vízinövényeket, amelyek a csöveket szennyezték.

A városokban, főleg a termálforrások közelében, tisztasági és gyógyászati célokból fürdőket építettek. Számos fürdő még az Újjászületés előtt épült, és létesítésük az oszmán városépítési elvekhez kapcsolódik, ahol más török középületekkel (mecset, karavánszeráj stb.) együtt a közfürdő a város központi terét alkotja. Példa erre Szófia, Plovdiv, Berkovica, Veliko Tirnovo, Ihtiman közfürdője is. A városi tisztaság fenntartásához hozzátartozik a hulladékanyagok elszállítása egy erre a célra kialakított, városon kívüli helyre. 1864-ben rendeletet adtak ki Gabrovo város köztisztaságáról, amely megtiltotta az állatok levágását az utcán, és kötelezővé tette a szemét, illetve az állati tetemek elszállítását a városon kívülre. Konsztantin atya 1819-es leírása szerint ugyanezzel a problémával függ össze az aszenovgradi Ciprihori nevű rész kialakulása. Ez a fertály a város peremén keletkezett, azon a helyen, ahová a városi szőlészek és borászok a szőlő hulladékait dobták ki. A Ciprihori elnevezés a görög „cipori” (törköly) szóból ered, és a konkrét esetben „törkölyfalut” jelent. A város terjeszkedésével ez a rész is beépült, ma pedig Aszenovgrad központjában található.

A pestis, kolera és más fertőző betegségekkel és járványokkal kapcsolatban néhány óvintézkedés is született, amellyel enyhíteni igyekeztek a lakosság körében a következmények súlyosságát. A tömeges járványok idején elterjedt gyakorlat volt a lakóhely elhagyása, ilyenkor az emberek a hegyekben kerestek menedéket, és ott várták meg a járvány végét. Számos olyan bolgár településről tudunk, amelyek a járványok miatt többször is helyet változtattak. Az egész település felégetése is egyfajta megoldás volt. 1561-ben Kjusztendilben a pestis akkora károkat okozott, hogy a Szkopjéba tartó szultáni posta nem tudott a városon keresztülhaladni. Akkor parancs érkezett Isztambulból, hogy égessék fel a várost. A tűz hatására a fertőzés megszűnt. Az első vesztégár-intézkedések is a járványos megbetegedésekkel kapcsolatosak – a halottakat távol a várostól kellett elégetni, a betegeteket elkülönítetten igyekeztek gyógyítani. Az isztambuli karanténszolgálatot 1831-ben létesítették, 1835-ben jött létre a Csanak Kale karanténszolgálat a Dardanellákon. Ilyen jellegű hatóságok bolgár területeken először Vidinben és Szilisztrában (1839), majd Plovdivban és Tirnovóban (1840), Szvistovban (1841) és Várnában (1847) szerveződtek. 1879-ben, egy évvel a felszabadulás után adták ki a *Karanténintézkedések Várnában és Balcsikban* című könyvet, 1880-ban pedig elfogadták a Bolgár Fejedelemség határ menti egészségügyi szervezéséről szóló törvényt is.

A bolgár Újjászületés idején gyorsan fejlődő ipar és a bolgár területen megfigyelhető általános fellendülés a XIX. század végén és a XX. század elején szoros kapcsolatot teremtett a városrendezés és a közművesítés között, ugyanis kötelezővé tették az ipari zónák és a lakóterületek tervszerű elkülönítését. 1881-ben közzétették *A városi magánházak építésének szabályait*, majd 1897-ben a nemzetgyűlés elfogadta a Bolgár Fejedelemségben épülő lakóépületek közművesítéséről szóló törvényt, amely az ötvennél több házból álló települések tervezésének és építésének műszaki követelményeit szabályozta. Már a felszabadulás után rendszeresen elkészítik a városi települések rendezési tervét, és ezek alkalmazása felváltja az elavult török rendelkezést, amely csak tűzvész után teszi kötelezővé a városrendezést. A század végén Bulgária elindul az Európához való felzárkózás útján. Az új bolgár társadalom megnövekedett szükségletei főleg a nagyvárosokat érintik, akárcsak az európai szellemiségű városi építkezés és közművesítés. Az égető szükség, hogy egyrészt azonnal megkezdődjön az adminisztratív, kulturális, bank, kórház,

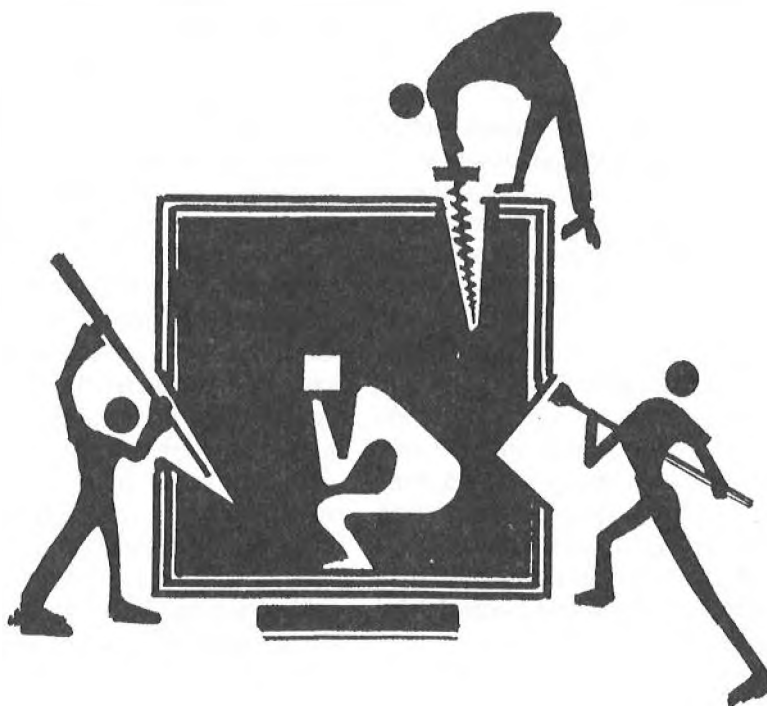
kereskedelmi célú épületek, ipari létesítmények építése; parkok, kertek kialakítása; az üdülőközpontok megtervezése és létrehozása, illetve másrésről a felkészült bolgár építészmérnökök, tervezők, kertészeti és agrárszakemberek hiánya szinte kötelezővé tette a külföldi szakemberek meghívását. Így az új idők és a történelem kiszorította az ismeretlen mesterek régi népi hagyományait, és új, tudományos alapon nyugvó városépítésnek adott elsőbbséget. Számos európai tervező- és építészmérnök dolgozik ekkor Bulgáriában, többek között Hans Diwisch (Rusze új rendezési tervét készítette el); a bécsi Fr. Grünenger (Battenberg fejedelem ruszei palotájának tervezője); H. Mayer svájci mérnök (névéhez a Nemzeti Bank ruszei és várnai épületei fűződnek); a cseh Josef Schnitter (híres kereskedőházakat tervezett Várnában és Plovdivban). Érdekes, kora-szeccsessziós stílusú épületeket hagyott hátra a magyar Janovics mérnök, aki Ruszéban dolgozott. A külföldi szakemberek mellett fokozatosan a bolgárok is bekapcsolódnak a települések fejlesztésébe. Legtöbben közülük Csehországban, Belgiumban, Franciaországban, Németországban, Svájcban, Olaszországban, illetve Oroszországban végezték tanulmányaikat – megemlíthetjük Nikola Lazarovot (az evxino-gradi palota munkálataiban vett részt), Todor Bojadzsievet (a várnai tiszti klub jeles alkotása), Dabko Dabkovot (a várnai Akvárium tervezője, ez az épület máig egyedülálló Bulgáriában), Vaszil Sziljanovszkit, Konsztantin Hadzsisztojanovot és még sokan másokat. Abban az időben ők a „korszerű Bulgária építői”, akik az európai kultúra és az európai népek családjához csatlá-

kozni kívánó Bulgária között az összekötő kapcsot jelentik.

A városi infrastruktúra elképzelhetetlen a városokban vagy azokon kívül lévő műszaki létesítmények nélkül, amelyek teljes körűen kiszolgálják a lakosság igényeit. A városi építkezéssel párhuzamosan épülnek fel és újjá az úthálózat, alagutak, hidak, a tengeri és a nagyobb folyóparti településeken hullámtörők épülnek, kialakul a városi közlekedés. 1901-ben jelenik meg Szófiában az első villamos, amikor a város elektromos árammal való ellátottsága már részben biztosítva van. Az első repülőteret 1913-ban, a szófiai pályaudvar szomszédságában adják át. Távfutatókat állítanak fel, s ezzel lassan megkezdődik az ország villamosítása. A század elején az új gépesített ipari termelés, a technikai újítások és találmányok, a korszerű városi életmód új kihívások elé állítják a lakosokat.

Amióta csak létezik emberi társadalom, az termel, fogyaszt és megszabadul az általa termelt hulladékoktól. A túltermelés világában és annak következményeként együtt kell élnünk az autótemetők és a radioaktív hulladékok veszélyével, a pusztuló természettel, a hatalmas területeket elfoglaló szemétdombokkal, a kóbor kutyákkal, amelyek a települések köztisztaságát és a lakosság egészségét veszélyeztetik. De ismerjük már a szelektált szemetgyűjtést, új szemetfeldolgozó, illetve újrahasznosító technológiák is léteznek. Így, állandó körforgásban igyekszik a modern ember egyensúlyban élni a természettel.

Menyhárt Krisztina fordítása

A tündér

I.

Ne törd, legény, a kerítés vesszőit,
fejedre dől! Tovább ez nem mehet!
Nősülj meg. Szántóföldet, legelőket,
s marhát adott az Isten eleget.

De ő nem hallja. Egész esztendőben
utána járt s a nász előtt bohó
ugrándozással fut a faluvégig:
„Hja, nem vagyok még asszonyhoz való”!

Mit bánja ő? Nincs néki bátyja, apja,
ki gondozná, szegény kis vadvirág.
Nincs néki, csak egy özvegy édesanyja.
Megrugdossa az árvát a világ.

Gaz tréfáit ki kéri tőle számon?
Néki a Duna lett az egy remény.
Fogjátok meg! Ott szalad a hullámok
felé! S utána nevet a legény.

II.

A hold átfúrta magát a felhőn,
s a hullámok közt újra elmerül.
Halászkunyhók pihennek s ő a lejtős
vízpart magányán elmerengve ül.

Elnézi, hogy siet a vizek árja
s hogy tódul setét hullám a setét
hullám fölé s a szédület cibálja
virágdíszes, szép harmatos fejét.

És látja: lányok bukkannak fel a vízben,
kibontva lágy hajuk arany díszét;
egy-egy tündér ül minden hullámíven,
s az éj visszhangzik dalukra zenét.

„Ha majd a hold felhők mögé hanyatlik:
ugorj közénk, kislány, ne tétovázz,
légy kedves, kis nővérkénk lenn a mélyben,
hol vár reád gyémánttornyú ház.

Gyere velünk játszani, hol a mélyben
búvós dalt súgnak édes ajkaink,
s a hullámok tarajos seregével
futunk alkonytól késő hajnalig.”

Ajkukon édes mosolyukkal várnak,
susog a víz s fehéren repül
testük feléje, hogy köztük a sápadt,
a meggyötört szív végre elmerül.

III.

Gondolkozik a legény. Ki a lányon
nevetett egykor, most rajta nevet.
Rugdossák egyre. Megtanultuk – úgymond –
megtanultuk, hogy mi a becsület.

„Eh, mit tegyek? Egyszer csak meg kell halni,
ő mártotta szívembe ezt a kést!
Az életem ezentúl már csak talmi –
Oláhföld nyujtsen nekem feledést!”

És minden földjét pénzzé téve, csendben
hozott magának egy mokány lovat,
és mit sem szólva, megkereste este
a Dunának menő setét utat.

Hol az Oláhföld? Átúszunk odáig!
Világolt már a túlparton a nap.
S hogy kucsmáját szemöldökébe húzta:
eltűnt a part az apró ló alatt.

A folyó csendes, alig háborog már,
s amott a hold süt még a víz felett, -
a ló vidáman prüszköl, s mint az oltár,
merednek túlhan a fehér hegyek.

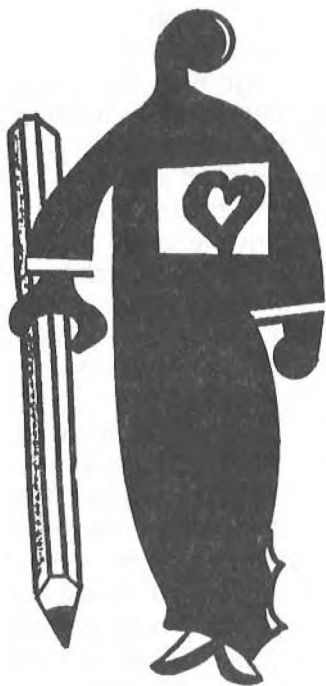
Alig hogy a középhez értek: süllyed
a kis lovacska s nem tud tovább.
Milyen erős a Duna! Vad hullámok
kapják el most a lovas daliát.

Sarkantyúját belevágja oldalába, -
a szegény pára ijedten remeg,
és nincs remény – a víz örvényes árja
úgy viszi, mint a szálló levelet.

Érzi a lovas, hogy valami húzza,
hogy köti a lábát valami zsineg,
ijedten néz szét, bénán visszaretten,
s rémült testét kiveri a hideg.

Egy pillanat – s a ló és lovas lába
köré egy kéz aranyzsinórt csavar, -
a forgó örvény zöld torkát kítátja,
s a mélyből sírás hangzik és kacaj!

Esztelenül mered a mélybe, honnan
egy kis, fehér kéz nyúlik ki feléje,
a ló sörényét fogva – míg az árból
egy szép tündérlány merül fel elébe.

Hullám a keble és bús szenvedéllyel
mosolyog ajka, hogy a zöld vizen
így ül mellette – szent tűz ég szemében,
s eképpen szól hozzája szelíden:

„Elindultál?” – ezt kérdi lágyan halkan.
„És kísért, mond, nyomon az úton”
– ó, nincs se vad, se harag már a hangban –
csak halkan súgja: „Ezt csak én tudom.”

„Csak futsz gyötrelmes emléked feledni, –
de arcod mért oly sápadt és beteg?
Oláhlányt fogsz már holnap szeretni,
hogy elfeledhess végre engemet.

„De én nem adlak” – súgta halkan és lágy
kezébe fogva a kis ló vizes
sörényét s őt is a keblére húzva,
csak húzta, húzta a vizes

sírba, míg zúgnak a hajló hullámok
s lábába csimpaszkodik a nehéz
örvények, míg a lovas mit se látott,
s kezét görcsösen markolta a Kéz:

A nagy folyó hatalmas bús zenéje
győztesen szólt, sikongtak a magas
hullámok, míg az iszapsárga mélybe
némán merült tündér, ló és lovas.

IV.

A hanyatló hold a dombszélre szállva
sütött a viola felhők felett.
A hullámok úgy jártak, mint az árnyak
s a szürke folyó fázva reszketett.

Boikliev Dimo fordítása

Családi büszkeség

Az Al-Duna menti Ruszcsuk, ahol születtem, gyerekszemmel csodálatos volt, és ha azt mondom, hogy Bulgáriában van, nagyon hiányos képet adok róla, mert a legkülönbözőbb nemzetiségű emberek népesítették be, egy napon akár hét-nyolc nyelvet is lehetett hallani. A többnyire vidékről jött bolgárokon kívül rengeteg török is élt ott, nekik saját városnegyedük volt, szomszédos a spanyol zsidók* negyedével, a miénkkel. Voltak a városban görögök, albánok, örmények, cigányok is. A Duna túlsó partjáról románok jöttek át, dajkám, akire már nem emlékszem, szintén román asszony volt. És akadtak oroszok is.

Gyerekkésszel nem értem fel ezt a sokféleséget, de hatását szakadatlanul éreztem. Alakok egész sora pusztán azért maradt meg emlékezetemben, mert valamilyen különleges népcsoporthoz tartoztak, és viseletük elütött a többiekétől. A ruszcsuki hat esztendőben nálunk szolgáló cselédek között akadt egyszer egy cserkesz férfi is, később pedig egy örmény. Anyám legjobb barátnője, Olga orosz asszony volt. Hetenként egyszer cigányok tódultak be az udvarunkra, annyian, hogy seregnyinek láttam őket, s szó esik még majd arról is, hogy menyire rettegtem tőlük.

Ruszcsuk régi dunai kikötő, és nem is jelentéktelen. Kikötőváros lévén, mindenünnen vonzott magához embereket, s mindenki mindig a Dunáról beszélt. Történetek forogtak közszájon néhány különösen hideg télről, amikor befagyott a Duna; szánutazások a jég hátán, át Romániába; éhes farkasok, amelyek a szán elé fogott lovak nyomában jártak.

A farkas volt az első vadállat, amelyről történeteket hallottam. A bolgár cseléd lányok meséiben emberfarkasok szerepeltek, és fejére húzott farkasálarccal rémített meg egy éjszaka apám.

Aligha sikerülhetett képet adnom ruszcsuki gyermekéveim színességéről, gyönyörűségeiről és félelmeiről. Minden, amit később átéltem, egyszer már megtörtént velem Ruszcsukban. A világ többi részét ott Európának nevezték, és ha valaki felhajózott a Dunán Bécsbe, azt mond-

ták, Európába megy. Európa ott kezdődött, ahol a török birodalom végződött hajdan. A spanyol zsidók többsége még török állampolgár volt. A törökök alatt jól ment a soruk, jobban, mint a balkáni keresztény szlávoknak. De mert a spanyol zsidók között sok volt a jómódú kereskedőember, az új bolgár kormányzat is

igyekezett jó viszonyt teremteni velük, és a hosszú ideig uralkodó Ferdinánd király a zsidók barátjának számított.

A spanyol zsidók hovatarozása némiképp bonyolult dolog. Hívó zsidók voltak, a vallásközösség sokat jelentett nekik. Ez volt életük középpontjában,

minden túlfűtöttség nélkül. Csakhogy különleges zsidóknak tekintették magukat, és ez spanyol hagyományaikkal függött össze. Az a spanyol nyelv, amelyet egymás közt használtak, a kiűzetésük óta eltelt évszázadok során vajmi keveset változott. Néhány török szóval gyarapodott mindössze, de ezek felismerhetően török szavak maradtak, és csaknem mindig tudtak helyettük spanyol kifejezést is. Spanyolok voltak az első gyermekdalok, amelyeket hallottam, énekeltek régi spanyol románcokat is, de a spanyol öntudatosság volt az, ami a gyermekre szinte ellenállhatatlan hatást gyakorolt. Naiv felfuvalkodottságukban lenézték a többi zsidót, a *todesco* kifejezés mérhetetlen megvetést tartalmazott, az *askenázi*, azaz német zsidót jelölték vele. *Todescá*-t feleségül venni elképzelhetetlen volt, és nem emlékszem egyetlen ilyen vegyes házasságra sem a ruszcsuki családokban, amelyekről hallottam, vagy amelyeket magam is ismertem gyermekkoromban. Még hatéves sem voltam, amikor nagyapám már óvott tőle, hogy „ranton aluli frigyet” kössek majd. Ámde ezzel az általános diszkriminációval korántsem érték be. Még a spanyol zsidók között is voltak „jó családok”, ami annyit jelentett, hogy ezek a családok már régen meggazdagodtak. A legnagyobb dicséretnek számított, hogy valaki *es de buena familia*, jó családból való. Hányszor, de hányszor hallottam ezt anyámtól, már torkig voltam vele. Míg a Burgtheaterről áradozott, és Shakespeare-t olvasta nekem, sőt, jóval később is, amikor ked-

* Azoknak a zsidóknak a leszármazottai, akik az 1492-es és 1497-es kegyetlen zsidóüldözések elől az Ibér-félszigetről Nyugat- és Dél-Európába, valamint Keletre, elsősorban a török fennhatóság alatt álló országokba menekültek. Ők maguk „spanioli”-nak nevezik magukat és századokon át megőrzött nyelvüket (ezt „ladinó”-nak is hívják). Nevezik őket „szefárdok”-nak is: az Ibér-félsziget héber neve Szfárád.

venc írójáról, Strindbergről beszélt, nem átalította azzal dicsekedni, hogy olyan „jó családból” származik, amilyen nincs még egy. Ő, akinek a világirodalom élete igazi értelme volt – beszélte is a világnyelveket –, nem látott ellentmondást e szenvedélyes egyetemesség és a szüntelenül melengetett, fennhéjázó családi gőg között.

Már akkor is, amikor még teljesen a hatása alatt álltam – anyám tárta fel előttem a szellem minden kapuját, és én vakon és lelkesen követtem –, már akkor is feltűnt nekem ez az ellentmondás, kínzott és felkavart, ifjúságom minden szakaszában számtalanszor beszéltem is vele erről, szemrehányást tettem neki, de hiába, ő megingathatatlan volt. Kevélyisége korán megellette azokat a csatornákat, amelyeken zavartalanul hajózhatott, engem azonban anyámnak ez az érthetetlen gyarlósága idejében beoltott mindenféle származási gőg ellen. Valahogy nem tudom komolyan venni azokat az embereket, akikben bármiféle kasztgőg él, egzotikus, de kissé nevetséges állatoknak tekintem őket. Olykor azon kapom magam, hogy fordított előítéletet táplálok azok iránt, akik előkelő származásukkal büszkélkednek. Kisszámú arisztokrata barátomnak mégiscsak kénytelen voltam elnézni, hogy beszélnek róla, de ha sejtették volna, mibe kerül ez nekem, bizonyára lemondtak volna a barátságomról. Minden előítélet más előítéletekből táplálkozik, s a leggyakoribbak tulajdon ellentétükből erednek.

Tetézi mindezt, hogy az a kaszt, amelyhez anyám számította magát, spanyol származása mellett a vagyont is képviselte. Családomban, de kivált anyám családjában tapasztaltam, mit művel a pénz az emberekkel. Azokat tartottam a leghitványabbnak, akik a legkétségesebben adták oda magukat a pénznek. A pénzsóvárságtól az üldözési téveszméig minden árnyalattal megismerkedtem. Láttam fivéreket, akik mohó kapzsiságukban évekig húzódó perekkel tették tönkre egymást, és még akkor is folytatták a pereskedést, amikor már egy garasuk sem maradt. Ugyanabból a „jó családból” származtak, amelyre anyám annyira büszke volt. Mindezt ő is látta, gyakran beszéltünk is róla. Anyám roppant éles eszű volt, emberismerete a világirodalom remekművein csiszolódott, de saját életének tapasztalatain is. Felismerte a családjában kibontakozó tébolyult önmarcangolás indítékait; könnyűszerrel írhatott volna róluk akár regényt is, és családi büszkesége mégis rendíthetetlen maradt. Ha ez szeretet lett volna, könnyebben megértem. De a család számos tagját egyáltalán nem szerette, néhányukon fel-

háborodott, másokat megvetett, a család egésére azonban büszke volt.

Későn eszméltem rá, hogy én is pont olyan vagyok, mint ő – az emberiség tágabb viszonylatára átvitt értelemben. Életem java részét azzal töltöttem, hogy a civilizációk történetében megjelenő embert iparkodtam kifürkészni. Éppoly könyörtelenül vizsgáltam, boncoltam a hatalmat, mint anyám a családi pereket. Alig van olyan hitványság, amit el ne mondhatnék, akár az emberekről, akár az emberiségről. És mégis, változatlanul büszke vagyok az emberre, s ezért csak egyvalamit gyűlölök igazán: ellenségét, a halált.

„Kako la gallinica”. Farkasok és emberfarkasok

Volt egy lelkes, egyszersmind gyengéd szó, amelyet sűrűn hallottam: *la butica*. Így hívták a boltot, az üzletet, ahol nagyapám és fiai napjaikat töltötték. Engem ritkán vittek oda, mert még kicsi voltam. A bolt abban a meredek utcában volt, amely Ruszcsuk magasán fekvő, gazdagabb negyedeiből egyenesen a kikötőbe vezetett. Ebben az utcában működött minden nagyobb üzlet; nagyapámé egy háromszintes házban, amelyet én tekintélyesnek és hatalmasnak láttam; fenn a dombtetőn földszintes lakóházak álltak. A boltban gyarmatárut adtak el nagyban, a tágas helyiség csodásan illatozott. A földön jókora nyitott zsákok sorakoztak, tele különböző szemes terményekkel, kölessel, árpával, rizzsel. Ha tiszta volt a kezem, megengedték, hogy belenyúljak a zsákokba, megtapogassam a magvakat. Kellemes érzés volt, belemarkoltam a magok közé, kivettem egy-egy marékra valót, megszagolgattam, azután lassan visszapergettem a zsákba; ezt többször ismételtettem, és bár tömérdek más különleges holmi is akadt a boltban, ezzel játszottam a legszívesebben, alig tudtak elcsalni a zsákoktól. Árusítottak itt teát meg kávét is, és főként csokoládét. Nagy tételekben, szépen elraktározva tartottak mindent, nem árusítottak kicsiben, mint a közönséges boltok, a nyitott zsákokat ott a padlón azért is kedveltem, mert elértem őket, beléjük nyúlhattam, markolászhattam a magvakban – s nekem ez volt a legfontosabb.

A boltban főként élvezeti cikkeket tartottak, de mást is. Volt ott gyufa, szappan, gyertya. Meg kések, ollók, fenőkövek, sarlók, kaszák. A parasztok, akik a falvakból jöttek bevásárolni, hosszasan álldogáltak előttük, és az ujjukon próbálgatták a szerszámok életét. Kíváncsian és kissé riadtan bámultam őket, nekem tilos volt

késhez nyúlnom. Egy paraszt, akit alighanem mulattatott az ábrázatom, egyszer megfogta a hüvelykujjamat, odaérintette a magáéhoz, és mutatta, hogy milyen kemény a bőre. De soha nem kaptam ajándékba még egy szelet csokoládét sem; nagyapám, aki hátul, az irodában tartózkodott, katonás rendet tartott, ott csak nagyban adtak mindent. Otthon sok jelét adta szeretetének, utóvégre a teljes nevét én viseltem. Az üzletben azonban nem látott valami szívesen, nem is engedte soha, hogy sokáig maradjak. Ha egy alkalmazottnak utasítást adott, az rohant intézkedni, olykor meg csomagokkal távozott valamelyikük a boltból. Egy szikár, szegényesen öltözött idősebb embert kedveltem közülük a legjobban, aki mindig szórakozottan mosolygott. Határozatlanul mozgott, és mindig összeresztett, ha nagyapám megszólalt. Mintha örökösen álmodozott volna, semmiben sem hasonlított a többiekhez, akiket az üzletben láttam. Hozzám mindig volt egy barátságos szava, bár olyan tétován beszélt, hogy nemigen értettem, csak azt éreztem, hogy jó szívvel van irántam. Cselebonnak hívták, és merő részvétebből alkalmazták, szegény, reménytelenül kétbalkezes rokont. Számtalanszor hallottam, hogy úgy beszélnek Cselebonnal, mint valami cseléddel, én is így őriztem meg az emlékezetemben, csak jóval később tudtam meg, hogy nagyapám egyik fivére volt.

Portánk nagykapuja előtt porosan, álmosan nyúlt el az utca. Ha kiadósabban esett, iszap-tengerré változott, mély nyomokat hagytak benne a konflisok. Nem engedtek az utcán játszani, tágas udvarunkon bőségesen akadt hely, és ott biztonságban tudtak. De gyakran hallottam kintről heves kotkodácsolást, amely egyre hangosabb, egyre izgatottabb lett. Nem sok időbe telt, és kotkodácsolva, a rémülettől reszketve, rongyos, fekete göncökben egy férfi rontott be a kapun, az utcakölykök elől menekült. Valamennyien a sarkában voltak, rikoltoztak, hogy „Kako! Kako”, és kotkodácsoltak, mint a tyúkok. Kako rettegett a tyúkoktól, ezért üldözték a gyerekek. Sikerült néhány lépéssel megelőznie őket, és a szemem láttára maga is tyúkká változott. Hevesen kotkodácsoló ő is, csak-hogy kétségbeesett félelemből, és a karjával verdesett. Lélekszakadva rohant fel nagyapám házána a lépcsőjén, de beljebb soha nem merészkedett, a másik oldalon leugrott, és elterült a földön. A gyerekek kotkodácsolva ácsorogtak a kapunál, az udvarra nem tehették be a lábukat. Amikor Kako, mint a halott, elnyúlt a földön, egy kicsit megijedtek, és elillantak. De hamarosan rázendítettek megint a diadalénekükre: „*Kako la gallinica! Kako la gallinica!*” – „Kako, a

tyúkocská! Kako, a tyúkocská!” Amíg hallatszott a hangjuk, Kako mozdulatlanul hevert. De mihelyt hallótávolságon kívül kerültek, feltápázkodott, végigtapogatta magát, óvatosan körülpislogott, egy darabig még aggodalmasan fülelt, végül görnyedten, némán kisurrant az udvarról. Nem volt már tyúk, nem verdesett és nem kotkodácsoló már, visszaváltozott a környék agyongyötört bolondjává.

Olykor, ha a gyerekek valahol a közelben lestek rá, előlről kezdődött a hátborzongató játék, ami többnyire áthúzódott egy másik utcába, és én már semmit sem láttam belőle. Talán sajnáltam is Kakót, mindig megrémültem, amikor leugrott, de azzal soha nem tudtam betelni, azt mindig változatlan izgalommal figyeltem, ahogy hatalmas, fekete tyúkká változik. Nem értettem, miért üldözik a gyerekek, de amikor leugrott, és mozdulatlanul hevert a földön, mindig attól féltem, hogy nem fog felkelni, és soha többé nem változik át tyúkká.

A Duna bulgáriai, alsó szakasza nagyon széles. Giurgiu, a szemközti város, már Romániához tartozott. Mint mesélték, onnan jött a dajka, aki szoptatott. Azt mondják, erős, egészséges parasztasszony volt; nemcsak engem táplált, hanem a saját gyereket is, akit magával hozott. Mindig csak dicsérték, és noha már nem emlékszem rá, mégis neki köszönhetem, hogy a „román” szó még ma is megdobogtatja a szívemet.

Voltak esztendő, amikor télen befagyott a Duna, és ilyenkor izgalmas történeteket meséltek. Anyám fiatal korában gyakran kelt át szánon Romániába, mutatta a meleg prémekeket is, amelyekbe ilyenkor bebugyolálták. Nagy hidegekben a hegyekből éhes farkasok ereszkedtek le, és rátámadtak a szán elé fogott lovakra. A kocsisok ostorral próbálták elkergetni őket, de ez mit sem ért, közéjük kellett durrantani. Egyszer útközben derült ki, hogy nem vittek magukkal puskát. A szánt a háznál szolgáló fegyveres cserkesznek kellett volna kísérnie, de az elment valahová, és a kocsis nélküle indult el. Nagy keservesen tudtak csak védekezni a farkasok ellen, és szörnyű veszedelemben forogtak. Ha nem jön szembe velük véletlenül egy másik szánon két férfi, és le nem teríti az egyik farkast, a többi meg el nem úzi, rosszul végződhetett volna a dolog. Anyám nagy félelmet állt ki, sokszor elmondta, milyen vörös nyelvük van a farkasoknak, olyan közélről látta őket, hogy még évek múlva is álmodott róluk.

Gyakran kikönyörögtem tőle ezt a történetet, és ő mindig szívesen mesélte el. Így esett, hogy a vadállatok közül először a farkasok foglalkoztatták a képzeletemet. Rettetésem csak

növelték a bolgár cseléd lányoktól hallott mesék. Házunkban mindig volt öt-hat cseléd lány. Egészen fiatalok voltak, talán tíz-tizenkét évesek, családjuk hozta be őket faluról a városba, ahol szolgálnak szegődtek el polgárcsaládokhoz. Mezítláb futkároztak a házban, és mindig jókedvűek voltak, nem sok dolguk akadt, de ami volt, azt együtt végezték el; ők voltak az első játszótársaim.

Esténként, ha szüleim elmentek valahová, velük maradtam otthon. A nagy nappaliszoba falai mentén körös-körül alacsony török díványok álltak. A mindent beborító szőnyegeken és néhány asztalkán kívül csak erre emlékszem a helyiség berendezéséből. Mikor besötétedett, a lányokat elfogta a félelem. Az egyik ablak melletti díványon szorosan összebújtunk mindnyájan, engem közrevettek, és máris elkezdtek történeteiket az emberfarkasokról meg a vámpírokról. Alig fejezték be az egyiket, következett a másik, borzongató volt, én azonban, szorosan a lányokhoz tapadva, igen jól éreztem magam. Úgy féltünk, hogy egyikünk sem mert fölkelni, és amikor szüleim hazaértek, ott reszkettünk egy kupacban.

Az akkor hallott mesékből csak az emberfarkasokról és a vámpírokról szóló történetekre emlékszem. Talán nem is meséltek másmilyet. Ha csak a kezembe kerül egy balkáni mesék könyv, nyomban felfedezek benne néhányat e történetekből. Ezek a mesék teljes részletességgel élnek bennem, de nem azon a nyelven, amelyen hallottam őket. Annak idején bolgárul hangzottak el, én azonban németül tudom mindet, és ez a titokzatos áttétel talán a legkülönösebb dolog, amit gyermekkoromról elmondhatok, s minthogy a gyerekek többségének anyanyelvi sorsa általában egészen másként alakul, talán nem árt, ha szót ejtek erről is.

Szüleim egymással németül beszéltek, hogy én ne értem. Velünk, gyerekekkel, az egész rokonsággal és a barátainkkal spanyolul

beszéltek. Voltaképpen ez a kissé ódon veretű spanyol volt nálunk a köznapi nyelv, később is gyakran hallottam, és soha nem felejtettem el. A cseléd lányok csak bolgárul tudtak, és alighanem főként tőlük tanultam meg én is bolgárul. De mivel bolgár iskolába soha nem jártam, és Ruszcsukot hatéves koromban elhagytam, hamarosan tökéletesen elfelejtettem. Korai gyermekéveim minden eseménye spanyolul vagy bolgárul zajlott le. Később nagyrészt németre fordultak át bennem. Csak a különösen drámai események, talán csak az emberölés meg a gyilkosság és a hasonló szörnyűségek maradtak meg spanyol nyelven, de ezek aztán nagyon pontosan és kitörölhetetlenül. Minden egyebet, tehát az emlékek zömét, kivált ami bolgár volt, mint például a mesék, németül őriztem meg.

Hogy ez pontosan hogy történt, nem tudom megmondani. Sejtelmem sincs, hogy ez vagy amaz mely időpontban, milyen alkalommal fordult át németre. Soha nem is próbáltam felderíteni, valahogy viszolyogtam tőle, hogy ami emlékeimből a legdrágább, azt szigorú elvek szerint vezetett, módszeres vizsgálattal zúzzam szét. Egyet állíthatok csupán teljes bizonyossággal: mindaz, ami ezekben az esztendőkből történt velem, erőteljesen és frissen él bennem ma is – több mint hatvan évig táplálkoztam belőle –, de javarészt olyan szavakhoz kötődik, amelyeket annak idején nem ismertem. Természetesnek tartom, hogy most leírom őket, és a legkevésbé sem érzem, hogy eközben bármit is megváltoztatnék vagy eltorzítanék. Nem olyasmi ez, mint egy könyv irodalmi fordítása egyik nyelvről a másikra, ez a fordítás magától ment végbe a tudattalanban: ezt a sok használatból semmitmondóvá kopott kifejezést egyébként kerülöm, mint a dögvészt, bocsássák meg nekem, hogy ebben az egyetlenegy esetben mégis ezt használom.

Sárközy Éva fordítása

Könyörtelen nagyorosz tél volt az idei. Elvitte közülünk „malenkij robotra” odaát, most már Vorkután is túlra a bulgaristák korelnökét, Karig Sárát, a kiváló műfordítót és szerkesztőt.

Kedves Sára, nem búcsúzni jöttem ki hozzád ide, Farkasrétre, hiszen hamarosan találkozunk. Fejet hajtani jöttem emberi méltóságod előtt. Nem csak életműved, a nevedet őrző több száz kötet előtt teszem tiszteletemet az Írószövetség és a magam nevében, hanem emberi nagyságod előtt is.

A háború alatt aktívan részt vettél a zsidómentésben, emberek tucatjait rejtegetted, és hamis útiokmányokkal a Svéd Vöröskereszt munkatársaként vitted ki őket külföldre, hogy elkerüljék a koncentrációs tábor. Ezért később nem csak a Yad Vasem-kitüntetését kaptad meg, hanem 1947-ben, amikor a Szociáldemokrata Párt aktivistájaként jelentetted, hogy visszaéléseket tapasztaltál a választáson, téged is kivittek „malenkij robotra”.

Mi magyarok ha nem is Mohács, de Trianon óta tudjuk, hogy a kegyetlen háborúnál a rákövetkező béke még kegyetlenebb lehet. Sorsod is ezt igazolja. Életedben 1947 volt „a fordulat éve”. Mivel jobban szeretted felebarátaidat, mint tenmagadat, jutalmul a GULAG-ot kaptad. De te ott, az örök fagy birodalmában, ahol sokan összeroppantak fizikailag, erkölcsileg, s emberségük is összetört, te a testi szenvedés, az éhezés, az ötvenfokos hideg közepette is megőrizted emberi méltóságodat.

En ezt 1956 után, életem gödrében tapasztaltam. Tudtad, hogy „rovott múltú” vagyok, sáros lettem, mert kijutattam Fejtő Ferencnek, József Attila hajdani barátjának és szerkesztőtársának Párizsba Fekete Sándor Kádár János pálfordulását is leleplező *Hungaricusát*, mégsem fordítottál hátat, sőt néha úgy éreztem,

hogy fehérsegélyként adod a megbízásokat. Hol fordítást, hol válogatást, hol pedig egy utószót kértél.

Nem csak munkával halmoztál el, védőszárnyaidat kitárva kotlósként gyűjtöttél magad köré bennünket, kezdő műfordítókat. Sohasem felejttem el első tanácsodat: „Amit nem tudsz, nézd meg a szótárban vagy a lexikonban, amit tudsz, kétszer nézd meg.”

Negyedszázadon át csodáltam munkaszeretetedet és hihetetlen munkabírási szellemet. Egyetlen nap sem álltál fel az írógép mellől, amíg egy ívnyi angol, német, orosz, ukrán vagy bolgár prózát le nem fordítottál. Mintha egyetlen nap alatt akartad volna bepótolni a Vorkután elrabolt hét évedet. Csak a napi penzumod teljesítése után olvastál fel néha ifjúkori lágerélményeidet rögzítő verseidből.

A munka megszállottja voltál. Az Európa Könyvkiadóban szerkesztetted a bolgár, a szlovén, az ukrán, az ázsiai, az indiai, a finn, az afrikai irodalmakat, s a nagyvilág minden olyan irodalmát, amelynek a kiadóban nem volt gazdája. S közben szerkesztetted az *Égtájakat* és a *Népek meséit*. Munkásságodért a bolgár állam Cirill és Metód-díjjal tüntetett ki. Igazán méltó voltál rá. Hiszen felsorolni sem tudnám, hogy kiket fordítottál. Csak néhányat említek közülük: Bulgakov, Abe Kobe, Agatha Christie, Atanasz Dalcsev, Blaga Dimitrova, Jordan Jovkov, Angel Karalijcsev, Atanasz Mandadzsievs, Emil Manov, Alan Marshall, Tom Neale, Julia North, Jordan Radicskov, Georgi Rajcsev, Bogumil Rajnov, Ljuben Sztanev, Rabindranath Tagore, Dimitar Talev.

Kedves Sára, legtöbbjük már szeretettel vár odaát. Add át nekik üdvözlétemet.

Juhász Péter

Bödey József 1918-ban született Magyarországon. A budapesti egyetem ógörög-latin szakos diákja, emellett szlavisztikát és bizantológiát is hallgat. Egyetemistaként kezd el bolgárul, lengyelül, horvátul és oroszul tanulni. Első cikkeit a görög nyelvű óbolgár feliratokról (1939) és Rilai Szent Ivánról (1940) írja. 1942-ben doktorál szlavisztikából, egy közép-bolgár szöveg nyelvészeti elemzéséből. 1941-től 1943-ig a Szófiai Ohridai Szent Kelemen Egyetem ösztöndíjasa, majd lektora. 1943-ban ő adja ki az első bolgár nyelvű magyar nyelvtankönyvet. 1945-től 1947-ig a budapesti egyetemen tanársegéd, 1947-ben tanul-

mánya jelenik meg a magyar-bolgár történelmi és kulturális kapcsolatokról. A bolgár fél meghívására ismét a szófiai egyetem lektora, majd 1948-tól a Magyar Intézet igazgatója is. Hazatérésétől, 1952-től 1980-ig a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadójának szótárszerkesztőjeként dolgozik. 1956-ban jelenik meg első bolgár-magyar szótára.

Egyik legérdekesebb kutatása során Rákóczi József, a XVIII. század eleji magyar szabadságharc egyik vezéralakjának a Rusze környéki Cservena vodában általa felfedezett sírkövével foglalkozott.

1998. november 21-én elhunyt Bödey József – mindössze egy hónappal ezen utolsó interjúja után. A bolgár-magyar kapcsolatok szinte minden területén szerzett érdemei között legjelentősebb műve a bolgár-magyar nagyszótár létrehozásáért végzett több évtizedes munkája, utolsó napjaiig ezen dolgozott. Beszélgetésünkkor Józsi bácsi megemlítette, hogy már csak 20 doboznyi cédulát kell még egyszer átnéznie. Amikor odaadtam neki az interjú elkészült anyagát, ezt a számot 18-ra javította át. Reméljük, hogy egész életének ez a nagy műve, jelentős űrt töltve be, hamarosan napvilágot lát.

Pályája kezdetén sok nyelvet tanult – latint, görögöt, több szláv és balkáni nyelvet –, mi volt az oka, hogy éppen a bolgár kapott ilyen jelentős szerepet az életében?

Bizonyos fokig a véletlen is közrejátszott, de mindenképpen szerettem volna egy szláv nyelvet megtanulni. Akkor adódott rá lehetőségem, amikor Budán Eötvös-kollégista voltam, ott lakott egy bolgár, Dimcsó Boi kliev is, tőle kezd-

tem el bolgárul tanulni. Másodéves egyetemistaként, amikor már egy kicsit beszéltem a nyelvet, Bulgáriába utaztam, ahol sok bolgár emberrel ismerkedtem meg. Hazatérésem után Tacso Tanev, a bolgár Nemzeti Színház híres színészének fiával lakhattam egy szobában. Ő úgy foglalkozott velem, mint egy tanár, szüntelenül kijavított. Neki köszönhetően egész jól megtanultam bolgárul. Később komolyabban is elkezdtem tanulmányozni a bolgár történelmet, bolgárról magyarra fordítottam – eleinte elbeszéléseket, szépirodalmat, majd tudományos munkákat is. Ezek közül a legutolsó, s egyben a legérdeke-

sebb is Bisztra Cvetkova könyve az 1444-es várnai csatáról, a „Népek emlékezetes csatája”. *Tevékenysége a bolgár-magyar kapcsolatok minden területére kiterjed: ön műfordító, tudományos könyvek szerzője, pedagógus, szótárak szerkesztője és a szófiai Magyar Kulturális Intézet igazgatója is volt...*

Miután Budapesten elvégeztem a görög és a latin szakot, Szófiába utaztam. Bolgár témából szerettem volna doktorálni. A Nemzeti Múzeumban őriznek egy közép-bolgár nyelvemléket, és Kniezsa professzor úr azt ajánlotta, ennek magánhangzórendszerét tanulmányozzam. A doktori disszertációm megírásához ösztöndíjat kaptam, és 1941-ben megérkeztem Szófiába. Én voltam az első ösztöndíjas; később ugyan jöttek mások is, de soha nem voltunk többen, mint ketten-hárman. Úgy egy évvel később, amikor a disszertációm elkészült, jelentkeztem Kniezsa professzornál, aki ismert személyiség, akadémikus, egyetemi professzor volt. Tetszett neki a disszertációm, beleegyezett, hogy közöljem és jelentkezsem a vizsgára. Hazajöttem Magyarországra, megszereztem a doktorátust. Fő szakterületem a szlavisztika volt, a második a bizantológia, a harmadik a bolgár irodalom. Moravcsik professzor úr, aki ógörög specialista volt, mint tanítványának bolgár témát ajánlott: Rilai Szent Iván ereklyéinek elhozatalát. Ezeket az ereklyéket III. Béla idején hozták Magyarországra. Úgy tűnik, III. Bélának, aki éveket töltött Bizáncban, előrelátó politikai tervei voltak: összebékíteni, egyesíteni szeretne volna az egyházakat, ezért hozta el és állította ki az esztergomi bazilikában Rilai Szent Iván ereklyéit, ezért parancsolta meg, hogy tiszteljék őket. A legendák szerint a magyar püspök nem

Egy egész élet műve

hitt Rilai Szent Iván ereklyéinek erejében és csodatevő hatásában, ezért megnémult, és csak akkor tudott újból megszólalni, amikor a bolgár szent hatalmát elismerve ereklyéi mellett kinyilvánította tiszteletét. Ezek szerint a szent itt, magyar földön is csodát tett. A történetet görög nyelvű hagiográfiákkal összehasonlítva nagyon érdekes tanulmány született – a *Rilai Szent Iván ereklyéi magyar földön*. A királynak végül mégsem sikerült meghonosítania Rilai Szent Iván tiszteletét, és az ereklyék visszakerültek Bulgáriába.

Voltak-e ön előtt is komoly hagyományai a magyarországi bulgarisztikának?

Egy érdekes egyéniség, Fehér Géza vezetett be engem a régi történelmi kapcsolatok tanulmányozásába. Nagyon sokat tanultam tőle. Nem ő fedezte fel, de ő hívta fel a bolgárok figyelmét a Madarai lovasra. Mindenki úgy vélte, hogy a Madarai lovas csak egy műemlék, egy szikla-dombormű, amiből semmit sem lehet kihozni, de ő állványt épített és felmászott, hogy közelről tanulmányozza. Egyszer le is esett, és lábát törte. De valóban figyelemreméltó eredményre jutott, sikerült elolvasnia a feliratokat. Olvasatát később Besevliev is megerősítette, noha ő, fiatalabb tudós lévén, újabb elemeket fedezett fel, és nagyon érdekes új magyarázatokkal szolgált az egész emlékművet, a Madarai lovast illetően, olyan adatokkal, amelyeket már a bolgár történettudomány is hasznosítani tud. Fehér Géza több könyvet is megjelentetett erről a műemlékről, valamint más, az óbolgár-magyar kapcsolatokat érintő témákról. Ezekről a kapcsolatokról nagyon érdekes adataink vannak. Amikor például a magyar főurak, köztük Géza fejedelmünk is, Quedlinburgba mentek, hogy köszöntsék Ottó császárt, észrevették, hogy a bolgár és a magyar küldöttek viselete azonos, és a hajukat is egyformán fésülték. Később én figyeltem fel rá, hogy a bizánci krónikák olyan ruhában ábrázolják Krum kánt, mint ha magyar lenne. Ezt a ruhadarabot magyarul mentének hívják, és nagyon hasonlít a bulgáriai sopok máig is megőrzött viseletére. A sopokkal még foglalkoznom kellene.

Igen, önnek nagyon érdekes elképzelése van a sopok magyar származásáról.

Gyanítom, hogy a sopokban van valami magyar. A mi krónikánk azt írja, hogy egy magyar törzs elvándorolt Bulgáriába, ahol megtetszett nekik a hely és ott maradtak. Ez volt „Csaba népe” – Soba, Sopa, sopok: ez szerintem egy és ugyanaz. A régi magyarok Anonymus krónikája szerint azt mondták erről a törzsről, hogy ostoba – Csaba, csoba, soba, ostoba –, mert vezérük, Csaba halála után nem tértek vissza Ma-

gyarországra. A monda szerint a magyarok azóta is várják, hogy Csaba az égből, a Tejúton térjen vissza az idegen földről.

Néhány bolgár falu és helység elnevezését vizsgálva ön olyan területeket fedezett fel, ahol érezhető magyar jelenlétről van szó.

Érdekes, hogy a sopok lakta vidéken nincsenek magyar elnevezések. Máshol bukkan-tam rájuk. Bulgáriában nagyon érdekes helységnevek vannak, és mintha Makedónia területén volna a legtöbb. Feltételezéseim szerint a magyarok egy része nem egyenesen a mai magyar területekre vándorolt, hanem Bulgáriából, a Dunán túlról érkezett. A természet úgy alkotta meg a magyar földet, hogy dél felől nyitott – erről könnyebb meghódítani. A törököknek sem csak azért sikerült Magyarországra betörniük, mert akkoriban a magyarok gyengék és megosztottak voltak, hanem mert maga az ország területe nyitott a támadásra. A Kárpátokon nehezebb átjutni.

Mostanában fedeztem fel egy helységnevet, megint csak Makedónia közelében, Razlog környékén: „Amusovi porti”-t (‘Amus kapuja’). Én ezt Árpád apjának, Álmosnak a nevével magyarázom. Úgy tűnik, Álmos az őshazából először a Balkán-félszigetre vezette népét, és talán bizonyos ideig területeket is birtokolt Bulgáriában, így maradhatott fenn itt a neve. A török időkben a törökök a magyar hadifoglyokat Bulgáriába hurcolták. Ekkor hozta létre a Csompál család (a magyar ragadványnévből) Madzsare falvát Szamokov környékén.

Ön volt a szófiai Magyar Kulturális Intézet első igazgatója. Ez nagyon fontos kezdet. Meséljen valamit ezekről az évekről!

Először azzal bíztak meg, hogy teremtsen meg egy lektorátus létrehozásának feltételeit az egyetemen. 1943 végén tervem valóra vált, Borisz Jocov professzor miniszteri minőségében megnyitotta a lektorátust. Egy szobát kaptunk és azt az ígéretet, hogy a későbbiekben intézetté nőhetjük ki magunkat. A lektorátus ugyan már 1943 végén létrejött, de tombolt a háború, megkezdődött Szófia bombázása, és el kellett hagynunk Bulgáriát. Hazatértem Magyarországra, mert apám azt mondta: haza kell jönöd, mivel Bulgáriában nem vagy biztonságban. Én azonban más véleményen voltam, ami végül is beigazolódott: a háború Magyarországon fejlődött ki, engem bulgáriai tartózkodásom mentett meg. Főleg, mivel bolgár nőt vettem el, és a szívem ott maradt.

Az egyetem közelében, a Car Oszvoboditel körúton biztosított egy szobát számunkra a Művelődésügyi Minisztérium, itt volt a lektorátus, a szomszédos szobákban pedig a lakásom. Ami-

kor kapcsolataink elmélyültek, 1948-ban, a szabadságharc századik évfordulóján létrejött a Magyar Kulturális Intézet egy külön lakásban; először a Tolbuhin úton, a Bolgár-Magyar Társasággal egy helyen voltunk, majd átköltöztünk a Szlavjanszka utcába. Később az intézetet áthelyezték a Car Oszvoboditel (Ruszki) sugárútra, ahol a közelmúltig működött. Sajnos, ezt a helyiséget nem őriztük meg.

Legfőbb feladatomban a magyar nyelv oktatása volt: órákat tartottam az intézetben és az egyetemen is. Az Alliance Frances is felkért, náluk is magyar nyelvtanfolyamok indultak, és mivel más megfelelő tanár nem akadt, nem utasíthatam vissza. Az oktatás sikere érdekében kisebb szövegrészekkel nyelvkönyvet kellett összeállítanom, – így írtam meg első tankönyvemet. 1949-ben pedig a magyar követség segítségével kiadtam a *Kézikönyv a magyar nyelvtanuláshoz* című művet. Ebben már egy rövid szótár is volt. Ez valószínűleg már a későbbi szótár csírája volt, de akkor még nem gyanítottam, hogy ez lesz a sorsom.

Amikor 1952 elején hazatértem Magyarországra, eleinte nem volt munkám. Felhívtak egy professzor, régi ismerősöm, és azt javasolta, írjak egy bolgár-magyar szótárt. Nagy kedvvel fogadtam el. Elmentem a Magyar Tudományos Akadémia kiadójába, és elkezdtem a bolgár-magyar szótár összeállításával foglalkozni. Első szótárom 1956-ban látott napvilágot.

És hogy halad mostani szótárával, melyet már türelmetlenül várunk?

Az az első szótár természetesen nem volt egészen teljes, de az akkori körülmények között betöltötte feladatát. Ezt követően bolgár-magyar, illetve magyar-bolgár zsebszótárt kellett készítenem. A kiadóban különböző nyelvek szótárainak egész sorozatát szerkesztettem. A körülmények fokozatosan megértek egy nagyobb szótár számára. Nyugdíjba vonulásom után felkértek egy teljesebb bolgár-magyar szótár összeállítására, szerződésem volt az Akadémiai Kiadóval. A szótár már majdnem kész volt,

amikor a kiadó csődbe ment, s a szótárom nem jelent meg. Végül a Bolgár Országos Önkormányzat sietett segítségemre. Doncsev Toso, az akkori elnök felkért, nézzem át még egyszer a szótárt. Kapcsolatba lépett az Akadémiai Kiadóval, és ők átadták neki az anyagot: 76 nagy kartondoboz, tele cédulákkal; és elkezdtek az anyagot kiadásra előkészíteni. Azóta Nagypál Teréz docenssel együtt azon fáradozunk, hogy az összes szócikket átnézzük. A munka jól halad, még 18 doboz van hátra, ami azt jelenti, hogy a kézirat jövőre készen lesz. Most, nyolcvanadik születésnapom megünneplésekor ismét szóba került a szótár. Megerősítettem, hogy jövőre készen leszünk, csak éljek még egy kicsit, s a kiadását megélelmem.

1952 óta, amikor elhagytam Bulgáriát, állandóan kapcsolatban állok bolgárokkal, figyelemmel kísérem a bolgár sajtót, és úgy vélem, minden feltétel adva van, hogy a szótárt jövőre befejezzem, és a kiadásával foglalkozzunk.

Sajnos bolgár részről semmilyen támogatást sem kapok. Szükségem van bolgár sajtótermékekre, hogy követni tudjam a nyelvbe bekerülő új szavakat. Hasznos volna, ha személyesen is megtapasztalhatnám, milyen változások mennek végbe Bulgáriában, mert én csak Todor Zsivkov idejét ismerem, az pedig már rég elmúlt.

Az utóbbi években a bolgár nyelv valóban gyorsan fejlődik, és jó lenne, ha a bulgaristáknak lehetőségük volna Bulgáriában felfrissíteni szókincsüket.

Már az első szótáromnak nagy sikere volt. Az Akadémiai Kiadó igazgatója azt mondta nekem, hogy a szótáromnak rendkívül nagy sikere van külföldön, hogy nincs még egy ilyen szótár, ennyi új szóval és jól megválasztott kifejezéssel. Úgy tűnik, ez egy egész élet műve, és én, még ha akarnék sem menekülhetnék el a bulgarisztika elől, mely sorsommá vált.

Kjoszeva Szvetla interjúja

Juhász Anna fordítása

